

APÁK ÉS ANYÁK

Legifjabb Lázár László is hazajött, mert aki igaz ember, nem dezertál, hanem hazajön. Idealizmust hozott, materializmust talált. Zseninek indult és ezért lett végzete, hogy elkallódott. Elkallódott csak azért, mert lapos lett az idők stílusa — és mikor megtörtént a nagy robbanás, — ez visszavágta az ősi talajhoz, hogy legalább ott legyen szegény és feledett, mint a legtöbb magyar zseni.

Lázár Ádám még nem nagyapa, — ő megmarad ebben a korban is — apának. Derék ember, csöndes ember, ki egész életen át gyalulja a kérget a nagy fákról, kik a messze prairien — testvérei voltak. A magyarból, — gyerekeiből is akart remekbe szánt magyarokat gyalulni. De a gyalult fákon is meglát-szott, hogy szenvednek, mert megérik gyalultan is a tavaszodások nagy fájdalmát, és azt is érzik, hogy akármilyen pompás rügy fakad belőlük, annak el kell hervadnia.

Dickensnek könyve: Nehéz Idők. Ezek is nehéz idők, amikről nem egy, hanem egész könyvtárnyi könyvet lehetne írni...

I. LEGIFJABB LÁZÁR LÁSZLÓ VÉGZETE

TURIN

A zürichi gyorsvonat zakatolva száguldott délnek a Gotthard füstösen kóválygó alagútjai után a Lago Maggiore partszegélyére. A hajló nap majd itt, majd ott nézte meg aranyrámás képmását a türkizkék tó vízében. A vonat nyitott ablakain a kőszénfüsttel együtt pazar édes illatok csaptak be a virágpompában ékesedő partról; egypár rózsaszín virágkehely is repült be. A rohanó vonatot kísérő forgószél hozta ezeket a bájos üzeneteket, vagy talán pajkos kis gyerekek dobták be, ahogy a lejtőn rajokba kuporodva ritmustalan, elhúzott énekszóval köszöntötték a dübörgő vonatot. Az alkonyat tűzvésze bepírult a kicsinyedő, venyigés dombok fölött és a piruló éghatáron opálos, majd narancssárga hókúpok sorakoztak, e távoli misztikus délibábok, ezüstös angyalok mesebeli várai, a Monte Rosa jégzománcos ormai. Messze, végtelen messze, ahova csak a vágy szárnyalhat az emberi szemből, minden égett, pirult, hívogatott.

A vonat egyre jobban kiürült, világjáró idegen alig akadt az utasok között. Ki is indulna a perzselő júliusvégen az izzó rizsföldek közé? A kócos fiatal kalauz, sapkájával törölgetve verejtékes homlokát, végiglépett az egész vonat mellett és minden állomás nevét elénekelte, mint valamely dalárda jeligéjét: Novara-a-a! Vercelli-i-i! Santhiá-á-á! Mindenütt csak egypár zömök lombard paraszt, kockásingű, zsebkendővel bekötött nyakú kőműves, feketeruhás, terebélyes asszony tolongott a harmadik osztály felé.

A fiatal utas kibáméskodott a fülke ablakán. A sok virág, a piros ég, a csendes állomások után a leszálló szűrület emlékeztette, hogy éhes lett.

— Hahó, kalauz, hol lehet valamit enni?

— Torino! Signorino! Oda csak éjjel 11:50-kor érkezünk. Ha akarja, a legközelebbi állomáson hozhatok egy csésze feketét...

— Hát hozzon, kérem...

A kócos fiatal vasutas, kinek kopott sapkája nyakszirtjéig csúszott, valami kis keresztező állomáson, hol az expresszvonat már vagy félórája vesztegelt, büszkén hozott egy csésze mokaát, alj nélkül, s ahogy éppen tolatás közben hozzálökték a vonathoz a domodossolai kocsit, végiglottyantotta a feketekávét a magános utas térdén. A vadonatúj szöveten ott éktelenkedett a barna sziget tépesszélű fjordokkal, apró mellékszigetekkel, akárcsak Norvégianak térképe. A kalauz zavartan nevetett, elsomfordált és máris a kocsik ablakai alatt énekelte:

— Chivassa! Vetture, vetture! Per Milano si cambia! Per Genova ai cambia... Beszállani! Atszállani!

A fiú szomorúan nézegette az elkedvetlenítő foltot és cseppenként iszogatta a maradékot. Hogy is fog holnap a legnagyobb ember elé állani?

Hirtelen elmosolyodott. Eh, hiszen első este a Bonne femme vendéglőjében szállok. Bonne femme... Ha a vendéglőnek ilyen kedves neve van, majd csak akad ott valami bonne femme, aki kiveszi a foltot... A fő, hogy a becsületen nem esett folt.

Éjjel is elmúlt, mikor kitolongott a lármás, füstös kupolacsarnokból és odaszólt a cilinderes, vén kocsisnak: Hotel Bonne femme... Álom, álom, minden álom. A Lago Maggiore mosolygó partjai, a messze pirkadó havas Monte Rosa... Fülébe csengett egyre a jókedvű, dudorászó kalauz harsány tenorja: Si cambia... Si cambia... Áldott nagyapám, hogy ideküldött egy-két hétre Turinba, Kossuth Lajos mellé! Si cambia! Igen, itt utat kell váltani! Ki tudja, merre gördül majd az élet kocsija, hogy teljesült a fiatal, rózsaszínű évek vágya.

A szűk olasz utcában éppen ablakára tévedt az augusztusi napsugár. A zöldkötényes szolga éppen a vasalt újruhát teregette az egyetlen székre és büszkén mutogatta azt, aminek már nyoma sem látszott:

— Ecco, Signorino!

Felugrott, megölelte a derék embert, hogy az megtorpant és csak bólogatva ismételte:

— Bravi Ungheresil!

— Igen, barátom, merre megy az ember a Via dei Mille Selé?

— Ah, Kossuth generálist keresi, Garibaldi barátját?

Máris lelkendezve magyarázta az utat a kis park felé, hol ádáz zsvivajjal játszottak a szurtos gyerekek és velük versenyt csiripeltek a fákon a jókedvű verebek, amelyeket még jobb kedvre hangolt a sok gyerekhang éktelen muzsikája.

Becsengetett.

A hallgatag, kopaszodó Giorgio, Kossuth inasa, úgy fogadta, mintha már gyermekkorától ismerné. A hűvös billiárdszobában kedvesen köszöntötte az öreg, töpörödött, feketefőkötős anyóka, Ruttkay Lujza.

— Mindjárt szólók Lajosomnak. Örülni fog emigrációs bajtársa unokájának. Mi öregek szeretjük a fiatalokat, legalább látjuk a jövőt is, habár nálunk csak a múlt lakozik...

Az utcai szobából már hallatszottak a fürge koppanások. Így csak öreg ember közeledik. Léptei hangtalanok, csak hűséges bajtársa, a bot, nem jár halkán. Az életerős bot, mely túléli azokat, akiket kísér... Az ajtó kinyílt.

A reggeli napfény aranyalapjában megjelent az aggasztán. Fra Angelico nem festhetett volna nemesebb szentet. Egyenes, szikár, csak éppen hófehéren övezett fejét tartja kicsit előre. Az élet delén a férfiszemben tükröződhetik szenvedély, akarat, ábránd, tűz, de ennyi jószág a lélek ablakain csak aggastyánoknál tekint ki. Ez a jószág az élet telének jégvirága, amelyen át ragyog a legféhérebb napsugár: a mindennel való kibékülés ragyogása.

Legifjabb Lázár László csak egyik lábáról a másikra lépett. Nem hozott ki egyetlenegy szót sem, pedig mennyi mondókát próbált tegnap a Lago Maggiore mellett robogó vonaton. Érezte, hogy ég a szeme, pedig ezt az égést oltja valami, ami mégis forróbb a gondolatok parazsánál. Két

meleg könnyecsepp. Szótalanul ráhajolt az odatartott hideg kézre. Az aggastyán fürgén mozgott. Fölkapta kezét és végigsímított a barna fiú fején.

— Isten hozott, fiam...

Lázár László alig kívánczozott ki az utcára. Otthon maradt a csendes szobában. Egyre, egyre várta, mikor jut neki egypár perc, egypár gazdag perc, mely miatt messze magyar földről százak és százak zarándokolnak idáig. Nézegette a ceglédi százás küldöttség arcképsorozatában a komoly, egyszerű arcokat, melyek mindegyike olyan, mint a parasztos öreg betű, melyből csak egyet lehet kiolvasni: „bennem bízhat”. Megcsodálta Shakespeare kis miniatűr szülőházát, mely a költő műveit zárta magában. Ezer munkás csak azért adott össze egy-egy pennyt, hogy többen ajánlhassák annak a magyarnak, ki a szigetországon kívül „legszebben beszélte Shakespeare nyelvét”. Míg a „kormányzót” várta, a könyvtárból is kiemelt egy-egy könyvet. Alig akadt ott kötet, mely ne lett volna tele Kosuth széljegyzeteivel. Ni, Burns Robert költeményei. Az aggastyán egész versszakokat aláhúzott: „A szív csak a sárarany, — az ember a veret...” Egyik másikhoz hozzájegyezte volt: „Trotz alledem und trotz alledem...” Jól fordította valami német poéta. Újabb kötet: „Lengyelország felosztásának története.” A címlapra ráírta nagy betűkkel: „Resurget.” Récluse Élysé nagy földrajza. A dedikáló sorok alá hozzáírta: „Szegény jó Élysée, mon cher ami! Falanszteredből, ha már nem lesz semmid, azok dobnak ki, akiket te vezettél oda!”

A fiú szerette volna az egész nagy könyvtárat átböngészni. Mikor már zúgott a feje, nekivágott a Via di Po végtelennek látszó utcájának. Betért egyik kis templomba, melynek fölírása olyan furcsán hangzott: Gran madre di Dio. Isten nagy anyjának... Csakhogy az aranyozó nem hagyott közt a betűk között: Granmadre di Dio... Isten nagyanyjának... Elmosolyodott, de azután szinte bűnbánólag imádkozott, mintha az olvasott felírásra kiváltódó mosollyal vétkezett volna. Fölkanyarodott a Monte Cappuccini felé. Odafönt várta az alkonyodást. Leült a ki-

látó terraszkőpárkányára és notesze lapjain írt hosszú, igen hosszú levelet, nagyapjának: Al Colonello L. de Lázár, Aosta.

Írt. Mesélt Gyónt. Vágyakozott — és akart!

Torino, Via dei Mille,
1892. augusztus.

Édes jó Nagyapám!

Lusta levélíró vagyok, de ma hosszú levelet kell írnom. Annyira telé a lelkem, hogy valakinek el kell mondanom, mi forr benne. Bizony, el kell mondanom, másként ez a forrongó valami szétveti repdeső szívemet, melynek még az én edzett mellkasom is szűk. Szétveti gondolkodó eszemet, melynek szűk az én dacos koponyám, gondolataimnak ez a rámbízott safe-je. Írnom kell, mert a feledhetetlen benyomások szárnyszegetté nyűgözik képzeletemet, melynek most szűk a piemonti Alpések mögé piruló horizont...

E sorokat itt fönt írom a Monte Cappuccini tetején, mert itt Turinban ez most az egyetlen hely, hol megtalálom a helyes szókat arra, amit mondani akarok. Itt ezek a hiányzó szók a levegőben szállonganak, csak éppen össze kell fogdosnom. Vannak helyek, hol igazán jobban lehet fogni a szókat fényből, láthatatlan erőből. Csak meg kell találni ezt a helyet, hol a szók titokzatos szikrái vibrálnak...

Csak itt fönt, hol magam előtt látom az alkonyodó Piemontot, hol elég egy-egy hüvelyknyi fejmozdulat jobbra vagy balra, és végigmértem a világot a Monte Viso derengő piramisától a Monte Rosa ezüstös tömegéig, csak itt tudom elmondani, mit is akarok!

Haza akarok menni arra a földre, ahol azt hallom, amit gondolok. Haza akarok menni arra a földre, ahol véreim mindenben szegényebbek, mint más népek. Haza, ahol nem másnak dolgozom, hanem önmagamnak, mert én is annak a földnek egy porszeme vagyok, amelyért dolgozom. Oda akarok menni, ahonnét Téged elhordott az idők forgószele. Vissza és haza. E két szón kívül alig jut más eszembe.

Ítt fönt a Monte Cappuccinin, a Club Alpino sasokat tart ketrebben. Haragszom azokra, kik ezt kezdték. Hogy lehetett e szabad madarakat éppen idezárni, hogy a rács mögül láthassák a hótetőket, melyek hajnalában vagy alkonyatában valamikor keringtek?! A szabadság látása nem vigasztalhat a rabságért, sőt a vágyakozásnak e mesterséges fokozása csak melankóliát termelhet... Hát én is most, hogy édes jó nagyapám jóságából vakációmát itt tölthetem Kossuth Lajos házában, ilyen tömlöcbe csukott sasfióknak érzem magamat. A szent aggastyán kék szemem keresztül belátok a végtelenségbe, a magyar jövő végtelenségébe — és nem repülhetek e végtelen felé... Kossuth Lajos szavaiban látom összetornyosulni a magyar multnak óriás hegyeit, melyek lezárják a horizontot. Bárha tündérszépek is a multnak e kőszálakká kristályosult hegyei, mégis lezárnak valamit. Át kell mennem ezeken a hegyeken, mint az Alpések vakmerő vándorainak, kik életüket kockáztatják, hogy fölléphessenek az egyik vagy másik oromra és onnan nézhessenek körül. Úgy érzem, ha másképp nem megy, nekem is át kell fúrnom a századok alatt tömörre kristályosodott, a jelen zuzmarájával behavazott hegyeket, mint ahogy jó apám átfúrta a Mont Cenist... Levegőt, életet, mozgást akarok vinni a völgyekbe — haza...

Édes jó nagyapám, ahogy olvassa bolondos leveletem, fejét csóválja és dörmögi: ez a fiú megkótyagosodott! Ez a szentimentális gyerek akar mérnök lenni, akinek számokkal kell dolgoznia? Igaza lehet mindenben, nagyapa, de az én hangom most a magyar nosztalgia hangja. Nem tehetek róla, ez a nosztalgia nem az én bűnöm: örököltem. Az én terheltégem még keservesebb, mert a harmadik generáció vágyakozása szorul szívembe...

— Hát itt vagyok, Turinban. Az ő házában.

Én, a 22 esztendősenki és ő, a 90 esztendősenki legnagyobb valaki! Nem négyszer annyit élt és látott, mint én, hanem kiszámíthatatlanszor annyit. Lássa, édes nagyapám, igazán mérnök vagyok: számokkal dolgozom... A nagy ember élete olyan, mint a perzsa mese sakkjátéka az osztáblákra rakott búzaszemekkel. Minden következő négyszögre annyiszor annyi búzaszem kerül, mint az előzőn

fekszik. A számot csakhamar már nem lehet kimondani sem. Megakadunk egyik fekete táblán. Az ilyen nagy embernek mindegyik esztendeje az előző élményeinek hatványait hozza, még a legszegényebb fekete esztendők után is. Ezért Kossuth életében benne van századunk legnagyobb száma: minden, amit egy nemzet átélhet.

Én bizony remegtem, mikor egyik délelőtt a „Bonne femme“ kis szobájából áthurcolkodtam hozzá.

— Isten hozott, édes fiam! A magyar légió vitéz ezredesének unokája vagy? A Risorgimento egyazon ügy az egész világon. Föltámadás a nemzetek hivatása és kötelessége, törvénye. Aki nem akar föltámadni, az örökre eltemetett is marad...

Végigsímított homlokomon. Egész életemen át érezni fogom, mennyire perzselt hideg, öreg keze.

— A te apád volt az a derék mérnök, ki a Mont Cenis fúrásánál együtt dolgozott az én Feri fiammal?

Félszegen álltam egyik lábamról a másikra és kicsit csikorgott a cipőm. Az aggastyán kedvesen tréfálkozott.

— Ismertem egy osztrák tábornokot. Csikorgott csizmája, mikor a császár kihallgatáson fogadta. A szóbeszéd szerint rá is szólt csizmáira: Ha ő Felsége beszél, a csizma hallgat! Szólj te is cipőidnek, ha így tipegsz. Talán engedelmeskednek...

Éppen benézett Giorgio, az öreg inas. Megkérdezte mit parancsol a kormányzó úr ebédre? Kossuth dobbantott öklével íróasztalán és rászolt:

— Mennydörgős ménkű! Csak az való az ilyen magamfajta öreg embernek...

Elmosolyodott. Fölállt és fürgén az inas után sietett. Kiadta a rendelkezéseket: Risotto con carne di pollo... Zabaione... Vino nero piemontesse... Felém fordult:

— Majd elfeledtem, hogy kedves vendégem van... Megköszönéd, fiam, ha azt tálalnák, amit elsőnek rendeltem... No, de hát Catullus is azt mondta vendégeinek: jó vacsorát kaphattok nálam, ha magatokkal hozzátok...

Igaza van, édes nagyapám, az igazi emberek mindig közvetlenek, csak az üres, törpe lelkek ceremóniások, mert a semmit nagyképűség mögé rejtik. Azt hiszik, hogy

a nagyképűség nagyítóüveg, pedig a semmit a legjobb mikroszkóppal sem lehet megnagyítani.

— Egyik forró délutánon fekete kávéit ittunk abban a szobában, hol a két nagy üvegfedelű asztalban fekszenek a díszes oklevelek százai. Magyar városok és falvak diszpolgáruknak választották azt, akit gyöngelkű törvényhozók az udvar kedvéért megfosztottak honpolgárságától tíz évi távollét címén. A fehér aggastyán rátámaszkodott az egyik asztalra.

— Régi görögök és rómaiak távoli tartományba száműzték azokat, kik hazájuknak szolgálatot tettek. Engem, az öreg páriát, az újabb nemzedék kitalált a magyarok közül. Megfosztottak az egyetlentől, amitől megfosztani senkit sem lehet, attól, hogy tagja lehessen a nemzetnek, melynek fia vagyok...

Éppen azt akartam mondani, hogy én is magyar polgárnak szeretnék visszatérni oda, honnét elszakadtunk, amikor lábujjhegyen újra beosont az öreg Giorgio és nagy hírlapköteget borított az üvegasztalra.

— Tessék a posta. Budapesti újság...

Mohón kaptam a lapok után. Hírek onnét, ahol édes jó nagyapám bölcsője ringott... Minden lap címszalagján: Kossuth Lajos kormányzó úrnak, Torino, Via dei Mille... A nagy történelemből csak néhány betű maradt meg: Kossuth, melynek betűi kitörölhetetlenek, mert szívekbe vésődtek, és a magyar szív időtállóbb minden más anyagnál. Meg a cím: kormányzó... A függetlenség emléke, mely most már csak azon a kis letépett címszalagon feketéllik, bármennyire is ragyogott a nagyapák izzó képzeletében... Fölvettem az egyik lapot. Kibontom. Olvasom hangosan a vezércikk címét:

„Jöjjön haza Kossuth fia...”

Legyintett. Kivette az újságot kezemből, újra összehajtogatta. Visszarakta a többihez. Rámnézett kék szemével, melyek megnedvesedtek. Ebben a kékségben valami rettenetes nagy akarát világított. Azután kiegyenesedve, halkán, de határozottan, szinte tagolva mondotta:

— Azt már nem! Még csak az kellene. Míg én élek, nem és nem!

— Pedig — kezdtem szerényen az ellenmondást — talán az egész magyarság várja ezt az üzenetet. Ha nem az Apánk tér haza, legalább egyik fia...

— Öcsém, én csak halva térek haza. Ezért irattam feleségem és leányom sírkövére: „Patria, memento cinerum extorrium, dum libera eris.“ Hazám, emlékezzél a száműzöttek hamvaira, mikor szabad lész... És megigazította felesége, Meszlényi Teréz arcképe előtt a kis ibolyacsokrot, melyet mindennap ő maga hozott haza a Po-menti virág-bódékból. Öcsém, az élő ember legyen a tagadás maga, a halott ember már lehet maga az eszme. Aki eszmét képvisel, mely nem győzött, annak, hogy az eszme győzhessen, élve meg kell halnia. Ezt csak tagadással lehet megtenni. Az eszmének tisztán kell csillognia, mint a sírkövön az újonnan aranyozott felírásnak. Fiam, sem az egyik, sem a másik nem megy haza. Ha élő ember hord homlokán eszmét, azt nálunk otthon nem eszmének nézik, hanem cégnek, mely személytelen cég mögé üzelmeket lehet rejteni. A magyar függetlenséghez nem párt kell, hanem a nemzet.

Ferenc fiam... Derék, jóhiszemű férfiú. De hát több évtized nyomja a vállait. Gyerek volt, mikor hazulról elment. Ne menjen vissza férfikorban oda, ahol még éppen csak játszogatózott. Az évtizedek után újra kezdett játék — már mindenre megy. Más ott minden, egészen más. Akik meg akarnak valami nagy hitet rontani, a nagy hit örökösét hiúságánál vagy jóhiszeműségénél fogják meg. Ferenc fiam előkelően finom s aki előkelő és finom, az hiú is. Nem megy vissza... Tivadart nem is kell marasztalnom, az életében ércé változott. Ismétlődések lehetségesek eseményekben, de nem embereken...

Fiam, te is tanuld meg: ne menj soha vissza oda, hol valamikor asszonnyal boldog voltál. Az eszmék is asszonyok. Ragyogó szépségű eszmék is hűtelenek, az arcon ráncot, a szívben bánatot hagynak. Hagyjuk, ezek az újságok mindig firkálnak valamit... Kossuth fiai nem mennek haza!

Édes nagyapám! Ekkor éreztem először, nekem, a köz-katonának haza kell mennem, hogy küszködjem mindaz ellen, amitől a kormányzó félti a fiát...

Este áthívott dolgozósobájába. Gyertyalángnál ír. Szemüveg nélkül. Félkézzel egyik cigarettát a másik után sodorja magának és ír, emlékeket, történelmet, most már csak tollal írja, nem egész lelkével... Ír a kenyérért...

Arcképet kértem tőle emlékül. Megrázta hófehér fejét.

„Et tu, mi fili, Brute! Te is fiam, Brutus!”

Keresgélt fiókjában. Kereste az „útrakészet“, mint ő mondta. Betűivel, melyek az első betűvetéstől, a tállyai kis falusi iskola padjától kezdve egyformán gyöngyöztek hitet és akaratot, mint a jelleme, írta a képe mására: „Lázár László öcsémnek, áldásommal emlékül. Kossuth Lajos, 90 éves korában. 1892.“ Mögötte álltam, néztem. Írt a kép tulsó oldalára is:

„Romoknak lehet értéke. Az én egyéniségem romjainak nincs. Az idő elporlasztott, mint elporlasztotta, amit képviselni törekedtem. Ez csak a vén élőhalott arcképe, mely nevemet viseli.“

Édes jó nagyapám, ekkor határoztam el: haza kell mennem. A porból és hamuból is föl kell támasztanunk, amit ő képvisel. Restaurálni kell a romokat, hiszen a restaurálás is van olyan művészet, mint maga az alkotás...

Az életben vannak sorsdöntő pillanatok. Néha két fiatal teremtés szemének összepillantása úgy egymásba gyújt, hogy ezt a tüzet többé nem lehet eloltani, míg csak el nem égett minden, ami éléghet. Ilyen a gondolkodó ember találkozása az igaz nagy emberrel; ez találkozás a történelem egy-egy fellobbanó lángjával. Gyújt. Elég egy-két óra, mit is mondok: elég egy-két perc és évek, évtizedek töprengése, feszültsége szertefoszlik, mint a dideregtető pára a napfényre. Mivel hogy az igazi nagy ember maga a testet öltött igazság! Ha gyöngének érzem magamat, lever a porba pusztá megjelenése. Ha erősnek érzem magamat, utána kell menni, kétely nélkül. Akinek nincs kételye többé, az megy is — előre.

Nagyapa is ment — annak idején...

Hogy ma már nem tud hazamenni: értem. Azért, mert élete már csak a le nem írt memoár. Regényként olvasnák, de azután már a polcon hagyják porosodni. Ráfogják — elismerő bólintással —: „Kalandor volt. Jó fantáziával, ügyes

stílussal élte meg élete regényét. De nem is lehet egészen igaz.“ Embernek, könyvnek egyforma a sorsa a nagyon tömör idők után.

Én tudom, ha édesapám nem porladna Bardonecchia kis hegyi temetőjében, megértene engem. Mind olaszok álltak körül az utolsó órában, ő mégis magyarul beszélt valamit. Nem értették, de azt hiszik azok az egyszerű, nyers minőrök, kik mellette álltak a legnagyobb pillanatban, ugyanazt mormogta, amit előbb még leírt a kis papírfoszlányra. Az ő rögeszméjét: „a magyarnak meg kell tanulnia, hogy nem csak a harcoknak, hanem a munkának is vannak vértanúi...”

Ezért megyek én haza.

Most még sietek a Via dei Mille nagy öregéhez. Még a véletlen is úgy akarta, hogy a marsalai ezerről keresztelt utcában állapodjék meg az utolsó élet-állomásra. Ez a cím méltó az ő nevéhez. Sietek hozzá, csak még előbb lenézek innen a Monte Cappucciniról.

A hóhegyek Piemont mesgyéin úgy derengenek ebben a csillagfényes éjtszakában, mint a megértetlen célok. A távoli Piazza dello Statuton kigyulladnak a lámpák, csalogatón, hívogatón: oda menj, ahol világot gyujtanak. Lent, közvetlen alattam zsinóregyenesen sorakoznak a Via di Po fénybogarai. Az én utam is ilyen zsinóregyenes, mert hazavezet.

A mi édesapánkhoz még benézek. Dolgozószobájában ír és ír éjfélig, ír 90 éves korában, gyertyalángnál. Még a gyertyalángnál is jobban lát a jövőbe, mint mások reflektoroknál... Ugyanabban a lapban, mely az ő egyik fiát hívogatta haza, olvastam valami kis népverset:

*Kossuth Lajos iródiák,
Nem kell neki gyertyavilág...
A ragyogó csillag mellett
Írja haza a levelet!*

Nagyon megtetszett ez a pár sor. Hát én meg csillagfény-nél is el tudom olvasni az ő leveleit.

A memoárok értéke hasonlít a művészi alkotások értékéhez. Vannak korok, melyek meg nem értik, meg nem becsülik, de ki kell ásni, akkor újra csodálják, magyarázzák, utánozzák.

Édes jó nagyapám, ne mondjon nemet. Én megyek haza
Jó éjszakát! Szerető unokafia László.“

Mikor az öreg bersaglieri-ezredes olvasta ezt a hosszú levelet, közben-közben becsukódott a szeme. Kiejtette a sűrűn teleírt lapokat kezéből, mely először reszketett ezen a napon.

Föl és alá járt elhagyott szobájában és ki-kinézett Aosta főterére, hol tovább zsibongott az élet. Grissini-kötegeket raktak a kosarakba. Gúlába rakták a görögdinnyéket, mint hajdan az óriás ágyúgolyókat. A vásáros asztalok előtt ácsorogtak a bersaglieri-közlegények félrekapott tányérkalapjaikkal, melyekről hullámozott az óriás tollkéve. Éppen egyik, a göndör asszir-szakállas fiú vigyorogva harapott bele a vöröslő, márványos dinnyegerezdbe. Bajtársai köréje tolongtak és füttyürészttek valami idegesen fűrge katonanótát. A havas hegyek olvadó fényben jóakarattal bámultak be az utcanyílásokban. Az öreg ezredesnek megrándult a válla és elhúzódott az ablakból. Ez a néma vállrándítás azt mondta: Istenem, hát még hogy tudnám szeretni őket, ha magyar fiúk volnának! Hegyek, nagy hegyek, hát még hogy tudnálak szeretni, hogyha az én somogyi rónámmá simulnátok...

Fölvette a leejtett levelet. Belenézett. Újra megrándult a válla. Ez a néma vállrándítás azt mondta: egyedül maradok... A fiúnak mégis igaza van... Én ott gyökeret nem verhetek, mert régen elmetszettem a gyökeremet... De a magot messze elhordja a szél... A fiú menjen haza...

OTTHON

Az ajtón kis kivert vastábla lógott:

LÁZÁR LÁSZLÓ MÉRNÖK.

Nem tehetett róla, úgy érezte, mintha sírboltja fölött olvasná saját nevét. Csak éppen az évszám hiányzott a felírából, mikor is halt meg. Betette maga mögött az ajtót. A szél is nyomta utána; az ajtó az üres folyosón nagyot

durrant. Úgy rémlett neki, mintha most fölébe nagy, mászás kőlapot gördítettek volna. Pedig ma mindenáron örülni akart. Ismétелgette: Itthon vagyok! Ebből a két szóból ki akarta bányászni az öröm minden apró aranyszemecskéjét. Valahogy nehezen ment, mert minden annyira más volt, mint eddig, — talán más is, mint a messzeségben álmotta.

Fütyürészett magában. Ezzel a kis füttyszóval akarta elhessegetni a gondolatokat, melyek halántéka körül összevissza tolakodtak. A hajókon is van a kapitány közelében apró kis rézlap: megterhelési maximum 300 vagy 600 utas. De jó volna, hogyha a gondolatokat, ezeket a nagyon előre tolongó útitársakat is így lehetne maximálni a lélek parancsnoki hídján! Csak azért is fütyürészett. Kipillantott a szénporlepte tömérdek gépalkatrészekre, melyek várták a begördülő vasúti kocsikat. Egyik oldalt fogaskerekek támaszkodtak lomhán egymásnak dőlve, mellettük összekapaszkodó fényes acéltengelyek. Odább különféle rovarpotrohokra meg saurusokra emlékeztető, miniummal veresre mázolt géptorzók. Egyik fényesre csiszolt tengelyen végigtáncolt a napsugár és tréfásan megsokasodva a föld felől ugrott vissza az ő ablakába, azon át aranyos foltokban a kopott mennyezetre, még az ajtónál fekvő kis kókusz lábszőnyegre is telepedett egy-kettő a kergetőző fénygyerkőcökből. Arra kellett gondolnia, hogy ez a raktár óriási ossarium. A modern élet összehordott csontjai várják itt a feltámadást. Igenis, ezek a vasdarabok rövid napok mulva, mind-mind élni fognak. Gépek lesznek — és a gép az élet! Dehogyan a gép az élet; az élet az akarat, mely gőzt és gázt, vízierőt és villamosságot összefog, mint a béres az ökrét az ekéje elé.

Furcsa, éppen a nagy fogaskerekek legszélsője mellett kizöldült a gyom. Valami kéklik is a fekete földből. Vadzab és egy-két szál apró nefelejcs... Pedig a nefelejcs csak a nedves helyeket szereti és mégis idetelepedett! Nagy Isten, hogy kerülnek ezek ide a szervezett, civilizált vasak mellé? Nem a gép az élet, hanem az a felburjánzott parányi gyom! Csak egy félmarék igazi föld kell neki, melyet a portás tyúkja, ez a békés háziasszony, a veréb, ez a téli proletár, a varjú, ez a kóbor őszi marokszedő felkapargált. Csak egyetlen napsugár kell neki, melyet a nagy, kégyet-

len acélkerék küllőin odaereszt, — s máris jön és győz az élet...

Az ablakból át lehetett látni a nyílegyenes országútra, a hosszú nyárfasor között. Azok a két oldalt sorakozó toronymagas obeliszkok valahogyan éltek. A rezgőnyárfákon a szellő ide-oda forgatta a dús levelest, majd a zöld, egyformára szabott kis lapokat tartotta oda a fényes levegőnek, majd az ezüstös reverst. Nézte és újból fütyürészett, most már valami igazi nótát; nem maga rögtönözte. Valahol régen hallotta. Nagyapja, a Victor Emanuel-szakállú, óriás szemöldökű bersaglieri-ezredes dúdolta neki egyik Isten háta mögötti kis piemonti faluban, mikor térdén lovagoltatta. Mi is volt a szövege? Lehullott a rezgőnyárfa ezüstszínű levele... Már akkor úgy érezte, bár még kicsiny és oktondi volt, hogy odatartozik ahhoz az ismeretlen távoli földhöz, ahonnan az a dal fölszállott, ahonnan az a becsületes öreg ember jött, hogy becsületet szerezzen másutt, akkor, mikor otthon nem lehetett becsületet aratni. Most is érezte, hogy idetartozik, ezekhez a remegő nyárfasorokhoz.

- Otthon vagyok! Itthon vagyok!

Csak az a furcsa, hogy az otthon is, mint beteljesült vágy, üres idegenség. Kell hozzá még valaki. Az a másik, akinek neve még nincs. No, majd hamarosan akad. Itt vannak a gyárban a derék magyar kovácsok. Csupa magyar talajon nőtt őserő.. Meg az igazi bajtársak: a többi dolgos mérnök. Együtt dolgoznak, nem egymás ellen, mint a sok irigy hírlapíró, a sok reklámügyet kereső ügyvéd, a sikeres operációkat hajszólo doktor... Majd akad társaság is, valamelyik nyárfasor végében, fehérlő kúria, hol nyitva hagyják a kaput a kedves, vendéglátó magyar urak. Ezeknek azután rendesen szép magyar asszony a felesége és talán, legalább második gyermekük bájos magyar leány. Fütyürészte: „Reszket a bokor, mert madárka szállott rá...“ Istenem, honnan veszi ezt a dalt? Azt is nagyapja, a nagy szemöldökű ezredes dúdolhatta neki... Hogyan visszatér minden, amit az ember valamikor álmodott. Amit abban a korban élt át, amely hasonlít az álomhoz, mert a gyerek is elfelejti élményeit... Jó idegei voltak, meg sem hallotta a kohók éles sistergését, a kala-

pácsok zuhanó dobbanását. Mindez neki a csöndet jelentette. Most erre a kopogásra összerezett. Még nem is mondta szabad, máris betolta fejét a másik:

— No, mi az, pajtás! Én vagyok, az Altmann Tóni, a vasvillamérmök, az ekemérmök, a boronamérmök...

— Isten hozott...

— Nem öregem. Engem ezúttal nem ő hozott. Az ajtódurranása hozott, mert ebből tudom, hogy itt vagy. A többi mind a tűznél van a gyárban. Vagy aki nincs ott, még alszik, mert éjjeli szolgálatos volt, vagy pedig mert kicsit kártyázott vagy ivott...

A nagy darab szőke ember egészen belépett. Szeplős, hosszúkás arca, kajlán lelógó bajusza, mely két kibontott kötélvég formájában függött orrcimpái alatt, nem volt éppen festői modell, de maga a becsületes nyájasság.

— Jó, hogy benéztél hozzám, Tóni...

— Hja, közmondás a gyárban: az öreg sváb mindig jókor jön. Igenis, mi svábok mindenütt jókor jövünk... Most is azért jöttem, hogy kikergesselek innen. Még egy heti szabadságod van állásod végleges elfoglalása előtt, tehát fuss el innen. Csinálj valami okosat vagy ostobát, de olyat, ami jól esik. Azután úgymint időtlen időnkig bummm! bummm! Átveszik a kalapácsok a munkát. Azt hiszed, ezek az acélt ütögetik? Dehogymint, azokon az üllőkön a te idegeid feküsznek: a kalapácsok ezeket ütik-verik. Vagy összelapítják ruganyos acélnak, vagy a tartósságot kutató kémleléskor ki kell selejtezni őket. Mondom neked: bolond az, ki egy vonalnyit többet dolgozik, mint amennyit szerződése rá-szózott. Hogyha most meglát itt például az igazgató, az a meztelenképű öreg Kuncz, akkor adieu arany szabadság, mert mindent veled dolgoztat addig, míg az angyal harsónája föl nem hív az égbe! Ő kap érte dividendát és címekeket. Vagy meglát például aranyos, csinos, úri kollégánk, az iharfalvi és juharfalvi Ihary Sándorka... A jövőben minden munkáit veled dolgoztatja, csak úgy barátságból, — az inspekciókat fáradt éjjeleken, — a tervrajzokat, mert fájni fog ujja csücske. Tőlem ne félj. A svábok önmaguk dolgoznak. A magukét egészen. A másikat soha...

— No, szépen végzed itt a bemutatkozásokat!

— Szeretlek, pajtás. Nem ismerlek, de szeretlek. Talán éppen azért, mert nem ismerlek. Ha az ember megismeri pályatársait, rendesen nem szeretheti őket többet. Tudod, ez a távolságok szép kéksége. Innen szép kékség, oda-erek: csupa por és istállószag... Valami azt súgja: legyen jó barátod. Ide estél közénk, úgy a holdból. Láss tisztán a magyar glóbuszon, akkor otthon leszel. Azt akarom tehát, legyen még egypár piros ünnepnek nyomtatott napod ebben a nyűgös életben. Azután úgymint ronda hét következik. Választások lesznek.

— Hát mi köze a gyárnak a választásokhoz?

— Hja, te új honpolgár! Te még nem éltél alkotmányos életet. Nálunk ez még furcsább, mint másutt. A nép iszik, hogy ne tudja, mit akar. Az úr szónokol, mert nem tudja, mit akar. Négy-öt évenként, mikor a miniszterelnöknek eszébe jut, mert odafönt Bécsben nem engednek neki valamit megcsinálni, amit mindenki akar, vagy mert felsőbb parancsra meg kell neki csinálnia valamit, amit senki sem akar, kitör a választás. A néppel énekeltetik: „Okos ember nem kell nekünk, csak Korláthy lesz követünk“, vagy énekeltetik: „Ögye fene, ha nincs más, éljen Rátóthy Tamás!“ Minden vasárnap visszatér ez, mint a váltóláz. A földbirtokos familiák széthúznak, mint a Guelfek és a Ghibelinek. A labancok lenézik a kurucokat, mert ezek csak „mezei hadak“. A kurucok lenézik a labancokat, mert emezek „eladták a hazát“. Eladták, piaci áron alul. Lejön egy-egy pesti ügyvéd és körülnéz, hol lehetne valami kis jó reklámvédelmet vagy petíciós költségeket megkaparintani és államférfiút játszani. Lejön egy-egy valaki, aki papíron szociális remekműveket ír jó goromba, idegen hangon, mert maga is más fajta. A nép utána fut, mert Megváltónak tartja, pedig apokrif egész tudománya... Szedd hamar sátorfádat és párologj el még egy hétre s mert Itáliából jöttél: éld a „dolce far niente“ paradicsomát. Lázár mérnök kicsit lehorgasztotta fejét, megköszönte a torkát, de hallgatott. Megrázta a másíknak hatalmas tenyerét.

— Úgy látszik, te nagyon őszinte vagy...

— Jegyezd meg: aki darabos, félszeg vagy pokróc, az becsületes. Aki síma és édes, azt legalább is kémlelő-csőbe

kellene tenned és megvárnod, lila színre reagál-e vagy vörösre...

— Tanultam. Mondd csak, derék jó Tóni, hogyan lehet innen Gémesdre átkerülni?

— Nos, nézz ki az ablakodon. Ott a nyárfasor. Innen tizenhat kilométer. Kocsid van? Ah igen, még a trevisói kocsigyárban van nyersfa alakjában... Lovad van? Ah, éppen most állítják össze családfáját a Nóniuszoknál... De van itt a Templom-utcában, éppen az anyakönyvi hivatal szomszédságában, valami derék fuvaros. A siket Nagy János. Nem kell nevéhez odatenni, a XXVI. vagy XXXI. Nagy János. Nálunk a Kiss Jánosok dominálnak. Ha siket is, pompás öreg ember. Rád néz és szemével hall. Két jó lova van. Remondák a pápai huszároktól. Csak trombitát ne vigy magaddal. Ha csak meglátják ezek a jó lovak, meg nem állnak veled Nagykanizsáig. Sokat csevegek? Barátom, ez a biztonsági szelep... Otthon hallgatok; ott fölvált élet-párom. Isten veled!

— Igaz, — szólt fordultában —, ha éhes vagy, ott Gémesden csak egyetlen helyen lehet falatozni... A kúrián. Hogy nem ismered őket? Sebaj! Ők már ismernek téged. Két eladó leány is van. Szépek. Hozományuk? A birtokon minden jelzálogos teher. Hogy már ismernek, az biztos. Az anyjuk jobban működik, mint az angol titkosrendőrség. Biztosan már tudja, hogy legényember vagy. Ha a derék Nagy János nem volna becsületes és siket, már rávette volna, hogy az ő kapujuk előtt peregjen el a batárja kereke...

— És most: zitto, zitto — piano, piano... — Majdnem úgy tudom énekelni, mint a ti tenoristátok ott lent, a te Milánóban... Te édes jó talján... Csöndben, hogy ne halljon senki, másképp nem szabadulsz innen.

Az ajtó lassan betevődött.

A kopott hintó a végefogyhatatlan nyárfasorban zötyög. Szabad az út. Csak a kőszentnél terel át tötyögő libákat a mezítlábas kis lány. A topoly mögül kesehajú gyerkőc ugrik elő és vastagra font pipitér koszorút húz a kis leány aranysárga fejére és mély hangon kiabálja:

— Julis, Julis, királynénak koronázlak...

A kislány visong. Futkosnak. A libák bambán bámulnak utánuk. Íme, a mese nem mese: Jancsi és Juliska az országúton... A magános utas jó szemmel nézte őket.

A kőhídnál találkoznak a zsákkal rakott szekérrel. A bemélyedő kerekekről folyik le a finom homok, mint a sötétsárga nehéz víz. A vén kocsis makrapipájával agyari között ázsiai nyugalommal nógatja egymásnak düledező apró lovait az előzködő hintó útjából. Egy újjal megböki zsiros porgekalapját:

— Gyi te, Villám! — Dícsértessék az Úr Jézus, Gyi te, Szellő! — A poroszkáló ösztövérek hátranéznek, mert kíváncsiak, ki előzi meg őket, vagy keresik, kiket illet a két pompás név.

A magános utas jó szemmel nézett az öregre. Kocsisa magyarázta:

— Nálunk azt szokás mondani: mindörökké. Amen. — Ez — kérem — a Bori Gergely. Kilencven esztendő — mondja. — De az írást nem látta senki. 1849-ben leégett a gémesdi Parókia. Rozoga vénség, de a gabonás zsákot ma is még egyedül nyalábolja a vállára. 1848-ban átlőtték a rácok a tüdejét. Azért kicsikét prüszköl, ha beszél...

— Jó fajta a magyar...

— Jó biz-a, ha verekedni kő... Az öregot is már alkarvastag husággal, meg máktörővel meglegyintette az unokája, mert hogy haszonélvezettel adta át csak a földjét. Az a Bori Gergely ma is ül Vácott... Az meg nem jó fajta, ha megállani kő...

— Hogyan megállani?

— Hát a talpán: nem hinni az uraknak...

Lázár mérnök, a csöndes utas, gondolkozott a furcsa ítéleten, mikor a hintó terebélyes fákkal ültetett négyszög előtt döcögött vele. A halkan zizegő koronák fölött fehér torony derengett ki. Aranygombja ragyogott, mint a leesett hulló csillag. A siket Nagy János megérezte, hogy gazdája kérdezni akar valamit. A kérdést úgy sem hallotta volna, hát meglátta az utasa szemében.

— Ez kérem a Méltóságos Lázár úrék kegyúri kápolnája. Ide temetkezének az időben. Isten nyugosztalja őket.

Az utas összerezzen. Kalapját odavetette a szomszéd ülésre és megbökte a kocsis hátát. Az hátra sem nézett, hanem tüstént megállt.

Lábujjhegyen belépett a kis kápolnába.

Legelsőbb fölmerengett a meszelt boltívekre, melyek alatt aranyporhengereket forgatott a nyári nap bekívánkozó jósága. A román boltívek szelvényeiben valami régi piktor freskóinak maradványai színeskedtek. A középső képen a megrepedezett, kiszikessedett alapból sárgászöld foltok dudorodtak ki, mint a kifakult moha. Az oda képzelt erdő nyomai. Magából a képből csak a hatalmas fehér lónak tompora maradt meg és a bizanci szakállas férfiarc, fején sisakszerű koronával. Legkevesebbet kopott le a feje fölé aranyozott szentség-karika. A ló tompora mellett kusza gomolyag — mintha páncélinges vitéz roskadna a földre, mintha lenge rokolyás asszony kapaszkodnék a nyeregbe a szent király mellé. Betűzgette a kiporladt fölírást. Olasz anyanyelve révén valamit megértett a latinból:

LAUDETUR SSS. TRINITAS... REFICI JUSSIT GEORGIUS LAZAR
DE GÉMESD... MDCLVII...

Hátranézett, mert valaki susogott mögötte. A siket Nagy János állott a templomajtó verőfényében ragyogó négy-szögben, mögötte látni lehetett a két remondát, hogyan nyujtogatják krokodilusszerűvé nyúló nyakukat és hogyan fosztják le hosszú nyelvükkel a kápolna előtt görnyedő kis akácokról a levélfüzéreteket. Nagy János most is meghalotta minden gondolatát:

— Dícsértessék az Úr Jézus... A plébános úr egyszer elmondta, hogy azon a lovon Szent László királyunk ült. Valami tatár vagy kún vagy miféle vitéztől megszabadítja az elrabolt leányzót. Az Isten áldja meg László királyt haló porában. Nagyon derék ember löhetett. Ma ugyan már senki sem hozza vissza az elrabolt asszonyt...

— Emmeg itten — aszongya a papunk — megest a László király. Mikor az ellenségek Magyarországot bántották, ő fölkel a sírjából, hogy megvédné a magyar földet. Bele is izzadt szent csontváza a nagy csatába... Jó volna,

ha minden meghótt magyar így fölkelne, mikor rossz csillogok járnak. Bizony akkor már nem volna német, Bécsben sem...

Lázár mérnök nyájasan intett az öregnek, aki csak a szentek képe alatt lett ilyen bőbeszédű. Ezt az intést is meghallotta az öreg, mert elhallgatott.

A fiatal ember körüljárt a hűvös hajóban és betűzgette a felírásokat. Azokból megtudta, hogy ez a kis templom valaha az ő saját őseinek volt kegyúri kápolnája és temetkező helye. Néhány rossz barokk sirkő ornamentumai között olvasgatta, micsoda nagy urak, ispánok, udvaros emberek valának azok a régi Lázárok. Idegenül állott e nevek előtt, melyeknél a rang aranybetűi jobban csillogtak, mint a név semmitmondó betűi. Azután újra kilépett a napba. Tenyerét szeme előtt tartotta, mert a templom homálya után csak violás karikákat látott. A napsugár mégis odaigazgatta szemét a kopott vakolatú külső pillérhez, amely a templom falát támogatta, vagy talán inkább annak támaszkodott. A kapaszkodó indák és csalánok levelese között, a remegő Mária-könnye-fűszálak fölött valami apró írás kopott aranyozása csillant. Széthajtogatta a burját és böngészte az apró márványtáblát. Talán valakinek jámbor fogadalma: „Votum, Mária segített“. Nem, — a kis táblán hosszú névsor, kicsi betűkkel — már nem latinul, hanem magyarul:

„EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL!

LAZAR GERGELY, protestáns gályarab. Protestálni fog az egekben is a faját sujtott bántódásokért. † 1678. őszén, dalladzás közben valahol az otrantói öbölben. A tenger fenekén várja, hogy az Úr megoldja láncait. „Erős várunk nekünk az Isten“.

LAZAR DÁVID, predikátor. † 1674 április 5-én. Ampringen Gáspár vétette fejét, mert ő a fejét sohasem tudta a szívetől elválasztani. Valahol a pozsonyi vár árkaiban porlad. „Ex trunco laetius florebit“.

LAZAR BOLDIZSAR, Rákóczi fegyverese. † 1725 novemberében Gallipoliban. „Elment az én uram a török táborra. Meggyászolom ötet fekete bársonyba... Ülök

paripára — jó lovam hátára: úgy megyek utána — nagy Törökországba“.

LAZAR BENCE, kuruc kapitány. † 1710. január 22-én Romhány és Vadkert között, pro libertate. Szántók és vetések alatt várja a nagy hívást, mert „recrudescunt vulnere“.

LAZAR GYÖRGY, fiatal poéta. 1795-ben Kazinczy nyomában a Spielberg kazamatáiba került. Híre veszett, hamva veszett, mert a krónikák csak nagy csillagokról számolnak be, de nem a magyar tejút millió apró csillagáról. „Bizton tekintem mély sírom éjjelét! Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz, mert a te munkád...“

LAZAR GYÖRGY, katona — édesapám. † 1830-ban a feltrei kórházban. Elment, hát velem maradt. Még nem ellenségek, kik egymást ölik.

LAZAR ANDRÁS, honvéd. Öngyilkos lett 1861 május végén, Fort Hungary-ban az Egyesült Államokban. Önként végzett, hogy gyermekei hazajöhessenek. Vannak, akik a jövőnek élnek, mert meghaltak.

LAZAR KLÁRA, † 1849-ben. A napot nem írom ide, mert ilyen szégyenteljes napot feledni kell. Mikor Szászkabánynán Haynau megvesszőztette Maderspach Károlynét, mert szállást adott magyar honvédnek, Lázár Klára jelen volt. 18 éves és menyasszony. Szívéhez kapott: ez a vesszőcsapás engem is talált. Sírját fölszántotta az új földesúr, ki ott adományt kapott...

Itt, ahol családunk, eleink temetkeztek, ebbe a külső kőbe vésettem a magyar történetet. A templom falain kívül, mert a pap nem engedé belül e táblát, mert hogy a Lázárok nem valának egy felekezeten, csak egy magyar hiten... Az én fakesztemen „LAZAR HENRIK“ íródott. Mire olvassátok, elkorhadott. Mindegy. A lélek el nem korhad. Vésettem a krónikát, hogy a szétszórtak itthon együtt legyenek...“

Lázár mérnök egy percig keményen állott az apró vésett sorok előtt; azután mégis lassan a szeméhez nyúlt. A férfi életében három könnynek szabad hullani, csak háromnak, mert ezek nem asszonyosak. Egynek a bölcsőben. Egynek

akkor, amikor elvégeztetett — anélkül, hogy férfiú igaz művét elvégezhetne volna. A harmadik könny a szabad könny — egyszer, akkor, amikor legjobban kell, amikor lehet pirulás nélkül. Ő most ezt a harmadikat sírta. Ez a könny egészen magyar volt — pedig gondolatai ma még félig-meddig olaszok voltak.

Az a magyar könny azoknak szólott, akiknek itt még sír sem jutott. Nagypjára gondolt, aki sodródásai után a genovai temetőben, a domboldalon álmodik, nem messze Kossuthné Meszlényi Teréz és leánya, Kossuth Vilma sírjától. Hej, de sok magyarnak századok óta nem jut talp-alattnyi földpárna sem. Bizony, legjobb volna, hogyha mindenki mindig magával hordana szülőföldjéről néhány rögöt — a feje alá...

Majd visszakalandozott a torinói iskolába, hol együtt tanult azokkal a kis olasz fiúkkal, kiket Edmondo di Amicis halhatatlanná rajzolt a „Cuore“ című kis szentírásban. Az irodalmi órán olasz poéták verseit magolgatta. Most egyszerre fülébe csengett Zanella Giacomo fordítása: „I sepolcri di una famiglia...“ A család sírjai. Egyik fiú messze keleten — a másik tenger fenekén — az ifjúleány „del giardino ultima rosa“, a kert utolsó rózsája olasz hantok alatt álmodik, hol örökös a dal és a rózsanyílás...

Majd újra kiegyenesedett. Magyar mérnöknek nem szabad szentimentálisnak lenni. Aki fajának épít, nagy időknek végez számításokat — az a jövőt nézi. Ezt nem lehet nedves szemmel művelni. Kifordult a siket Nagy Jancsihoz és hogy éppen mondjon valamit, a fülébe súgta:

— Atyafi, kinek a földje az a tag?

Rámutatott a végeláthatatlan táblára, mely kiterült a napban, mint a kiterített aranyszöttes kendő, kék és vörös szegéllyel. Beszegte a millió búzavirág és pipacs. Csak éppen a nagykendő sarkán rágott valami kis monogrammot a boldogasszony haja.

— Ez itten? — Lázár birtok vótt. Mostan, — hogy enné meg az egész az a köszvényfű, — a Weiss Móricé, a cukorgyár igazgatójává. Az vett vagy kétezer holdat össze. A kiskastélyt meg a kertet megvették a nagyságos úrék, de nem fizették még ki. Már akadt árverésük is. Nem kő senki-nek, mert hogy nincsen hozzá föld. A Weiss úr rebesgeti,

hogy azt is ő venné meg. Csak vár, míg egészen olcsó lesz és elviheti a pénzért, amit ő adott a nagyságos úréknak... Enné meg a tábláját az a köszvényfű!

Lázár még egyszer visszanezett oda, ahonnet kilépett, ahol ferdén összehajoltak a szienit-obeliszkek meg a patinás márványkeresztek, ahol lekoptak a régi asszonyok, a Juliák és Zsuzsannák meg Máriák nevei, kik valamikor hiába várták haza az ő urukat, az ő fiukat, — ahol összekorhadtak a fakeresztek és nem mondhatják el többé azok nevét, akik nem nőttek elég nagyra, hogy a csatatéren, a gályákon vagy a kazamatákban sorvadjanak. Fölsóhajtott:

— Úgy látszik, itt igazán otthon vagyok...

Siket Nagy János nem értette; tenyeréből tölcseért formált:

— Tessék, nagyságos úr? Tessék? — Hogy itt az ebéd ideje?

A temető belódult rozsdamarta ajtaja fölött két citromlepke karikázott pajkosan. Örültek rövid életüknek. A keskeny, begyöpösödött ösvényen begyesen lépegetett a páros sárgarigó és mindkettő lelkendezve, berzenkedve fütyörészte az ő nótáját, melyet kóbor szellő, bújócskát játszó napsugár, — a művészpacsirták meg a karbéli cinegék tanítottak neki. Az öreg János meg azt hitte, hogy gazdája talán a rigókkal beszélget. Kihúzta bagós, foghíjas szájából a selmeci pipát és olyan szépen fütyülte ő is a rigók nótáját, hogy amazok elhallgattak. Nyújtogatták tollboás nyakukat és keresték, hol is az a harmadik rigó?

Lázár elmosolyodott és egyetlen ugrással belevetette magát a madárnyomos czézába. Az öreg most már igazán hallotta gondolatait:

— Igazság! itt a faluban nem lehet ám ebédelni. A korcsmáros, a Bűchler Bernát még a télen fölvette a néhai nevet. Az Úr ítélkezzék fölötte: tíz garast is elszedett a rabvállató borért. A faluban meg nincs odahaza senki, csak a göthös vénségek, a ráncos banyák, meg a pendelyes kölyökgyerek. Kukoricakenyeret majszolnak, meg nyers paprikát. Nem úri koszt. Ha csak nem tetszenék benézni a kiskasztélyba? — ott pénz nincs, de szépek a kisasszonyok, meg jó a kemence... Nem-e? Akkor ha meg nem sérteném, van a tarisznyámban még egy-két karéjra való, meg jó sza-

lonna, még asszonyom, a Pola malacából. — Ostorheggyel a lovak füle közé piszkált. — Hogy az a rosszseb pusztítaná ki ezeket a lódarazsakat. Sokszor gondolom, minek is teremté őket az a jóságos Atyaúristen! Megvónánk nélkülök is: van — hála az Úrnak, — elég más bajunk. Tessék a szalonna...

Ahogy a cséza a kiskúria közelébe döccent, annak ablakából helyes, fiatal teremtés kémlelt ki, mert hiszen a csöndes faluban a keréknyikorgás jelenti a nagy társadalmat meg az ismeretlen reménységet, — a reménységgel bearyozott, sokat emlegetett „nyugatot,” de meg talán az a kocsikerék forog-forog és talán összeforog még karikagyűrűvé is... A leány helyes volt. Tollseprővel porolgatott valami lombfűrészkalitkát, de közben kacéran igazgatta rakoncátlan fürteit a hátrakötött tarka konty alá. Nem szökött be, ahogy meglátta a kocsit, hanem még jobban kiállította magát az ablakba. „Ni, nézzetek ide, én vagyok, én. Csinos vagyok. Házias vagyok. Valakit várok. Magyar ház vagyunk. Vendéget várunk. Mi magyarok mindig várunk valakit, valamit...”

A fiatal mérnök oldalt csúszott a csézában, hogy Jancsi kocsis jobban lássa, ahogy megböki. Rámutatott a bakon heverő tarisznyára. Siket Nagy János megértette. Félkézzel kihántotta a kenyeret és szalonnát. Azután nógatta a két remondát:

— Gyi, te Szellő! Gyi te, Villám...

APRÓ CSALÓDÁSOK

Lázár mérnök fáradtan indult a villanyműtől szállására, a kis Altmann-vendéglőbe. Elvégezte az új villamostelegen a szerelés minden munkáját. Utasított és biztatott, fedett és dicsért, próbált és vizsgált hajnal óta. Demokratikusan kezelt mindent, ami gép, és mindenkit, aki ember. Nem csak a rangos motorok előtt hajolt meg, — szeretettel símogatott meg minden legkisebb csavart is, mert a kötelességteljesítés és a lelkiismeretesség mindenkor a legtisztább demokrácia. Közben még csak egyetlen falatot sem evett; — csak

hogy pontosan elkészüljön hivatása lüktető becsületével. Meg sem értette, amit Borbély Gergely, a vezető munkás dűnnyögött:

— Mi az ördögnek hajszolja magát a mérnök úr ennyire, — meg bennünket is! Más mérnök vagy egy hétig ülne itt, hogy zsebre dughassa a dupla napi díjakat...

Hogy befejezte dolgát, könnyűnek érezte magát, mint mindig azok, kik jól bevégezték dolgukat. Csak éppen két vállában sajgott valami, mintha vastraverzákat cipelt volna.

Haragudott magára: Ostobaság! Az idegek, ezek a vezető drótok túlságosan vékonyak az akarat sok ezer voltos áramához... Gondolatban betűzgette a sarokházon a nagy, aranyozott betűket: GAZDASÁGI BANK R. T. A cikornyásra kovácsolt tartóból lengedező nemzeti zászló salangja majd leverte kalapját. A zászló felírását is elolvasta: ÉLJEN SZERDAHELYI LASZLÓ! Semmi több. Ki ez? melyik párt jelöltje? No, bizton a kormánypárt embere, — mert neve után nem következik semmi. Vagy mert máris akkora a tekintélye, hogy ehhez nem kell magyarázat, vagy mert az ellenzék miatt jobb hallgatni arról, hogy a lobogó a kormány exponensét élteti. Az emeletes bankház melletti viskóról, mely előtt éppen lovakat patkoltak, löcsöt vasaltak, — hol gubás atyafiak okoskodtak és báméskodtak a szellőben lekonyuló rezesbanda füstbe, csak afféle gyereklobogó lengett: ÉLJEN KOVACS GABOR, 48-as képviselőnk!

A széles utcán éppen néhány szekér indult hazafelé, meg-rakva ködmönös emberekkel. Mindegyik szekérből lándzsás zászlórúdak állottak ki és fölnyársalással fenyegették a csengős csikót, mely kandi kíváncsisággal lökte buksi fejét a szép pirosra mázolt farúdk felé, hogy meg-megriadjon és esetlenül oldalt ficáncoljon nyakigláb termetével, mikor a szekereken rákezdték a nótázást. A zötyögő deszkaüléseken, a vendégoldalon összevissza hajladoztak a derék „kisgazdák“, akiket ma halálosan sértett volna a búzavirágra emlékeztető, kenyér illatú, ősi „paraszt“ cím. Valamennyien kicsit nehezen hordták vállaikon fejüket, de csodamód tartották az egyensúlyt, hogy ki ne forduljanak az egyre sebesebben illanó szekerekből. Lengették zsíros pörgekalapjait. A kalap mellé tűzött vörös tollak keringtek a szekerek

fölött, mintha a zsuppülésekből nyugtalan, vörös tollas madárraj rebbent volna a magasba. Legjobban billegett és leghangosabban szavalt a szürke bajszú öreg, ki szakadatlan kínálta gémnnyakú palackját, melynek fenekén ugyan már egyetlen csöpp sem akadt. Rekedten fújta, míg belekapott a többi is:

*Semmi adó, — magas napszám...
Melyik lesz a magasabb szám?
48-e? 67-e?
Az lesz, hova szaval Réte...
Éljen a hazal*

Hát ezek a híres verekedő réteiek? Erős lokális gőg szólótájukból. Exotikus magyar vadvirágok ezek a nóták: csak négy-öt évente fakadnak, maguktól, mint a gyom. Tarkán virítanak, — hamar elfonnyadnak, mert senki sem szedi le.

Szemközt, a másik országútra robogott a másik szekérsor, gyöngyös-szalaggal font sörényű, fölötött farkú apró lovaival. Emezek is zászlót vittek. Módosabbak, mint a másik gárda. Ép úgy billegetek, hajladoztak, mint a többiek, — hogy megállt az ember szíve, mikor is vesződik le a kasból egyik-másik nótás ember. Hihetetlen őszinteséggel harsozták:

*Nem köll Mózsi: Kovács Gábor!
Fogy a 48-as tábor...
Éljen doktor Szerdahelyi,
Amíg az ő zsebe tel!
Éljen a hazal*

A mérnök nevetett ennyi nyíltságon és bámulta a pörge kalapokon lengedező zöld tollakat. Mintha egész erdő hullatta volna fölibük levelesét.

Fölocsudott. Gondolatban túlment a keresett szálláson. Ni, az utca sarkán a név: „Szerdahelyi László utca.“ Hja, most már értem! azért nem állott a zászlón a név után semmi, mert ez már igazán nagy ember lehet: megválasztása előtt utcát kapott! Hol is van az az Altmann-vendéglő? Amott tornyosodik emeletes épület. „Vendéglő a Fehér Lóhoz.“ A nagy cégéren a táltos zöld berekben szügyön döfi

a fehér lovat és messzire látszik az „ARPAD“ aranyozott neve... Igen, ez Stern Árpád vendéglője...

A vendéglő falára, melyet az a jó Stern éppen a választások nevezetes korszakára szép mandulazöldre festetett, valami kóbor poéta vereszetet firkált. Akaratlanul megállt és szórakozottan, majd később szórakozva olvasta a színelrajzolt betűket:

*Tudja-e kend, Soós koma,
Hogy mi az a panama?
Kántor nem fújja elő:
Ezért van képviselő,
Megmondja majd kendnek ő!
Száz holnapnál jobb a ma:
Így indul a panama!*

Melléje odafolytatta valaki más, kanyargósabban rajzolt szénbetűkkel:

*Adni, adni, sokat adni,
De csak önmagunknak adni,
Úgyhogy másnak ne maradjon —
De az ember úr maradjon!
Igyék egyet Soós koma!
Egy korty még nem panama!*

Ejnye, nem is rosszak ezek a verses bölcseségek! Valaki megérintette a karját:

— Ugyan, mérnök uram, jöjjön már. Kihül a leves.

Altmann Franz volt, a jókedvű Tóni mérnök bátyja, aki ebben a kis mezővárosban a másik vendéglőt tartotta.

— Pompás paprikás rostélyost készítettetek — no meg tejfölös csuszát...

— Édes jó gazdám — köszönöm kedves figyelmét. De hát az én gyomrom még nem bírja ezeket a nagyon fűszeres, meg nehéz ételeket. Tudja, hogy én még csak nem régen kerültem haza...

— No, van más is. — Kacagott szélesen a testes Altmann. — Jó, hogy nem képviselőjelölt. Minálunk hamar nem jó magyar, aki nem szereti a magyar konyhát — no meg a szép asszonyt! Kicsit ugyanis gyarapodnia kellene... Mifelénk a nép jobb szereti a táblás képű embert...

— Úgy látszik, Altmann uram, nem igen lelkesedik a választásokért és a jelöltekért... Ha nem vétek a titoktartás ellen — melyik párttal tart?

A vaskos, rezes ábrázatú ember összeráncolta homlokát, halkan mondta:

— Nekem mindegy. Én nekik a sváb maradok és akarok is maradni. Egyszerűen: dolgozom. A fődolog, hogy nálam egyék-igyék mindkét párt. Kár, hogy itt harmadik nincsen, mint például Vasban, Zalában. Megmondom, mert mérnök úr idehaza még idegen. Hát az is marad még vagy tíztizenöt esztendeig...

Még halkabban folytatta:

— Én mindig a kormányra szavazok. Akkor békességem van. Nem foghatja rám sem az egyik, sem a másik, hogy „allddeutsch“ propagandát űztem... Meg nem nyúlnak iparendélyemhez... Az ellenzék meg jól eszik nálam, jó bort töltök a poharába és sokat parolázom — becsületes polgári haszon mellett. Nekem elhiszik, hogy nem szeretem a kormányt. Így dolgozom és megmaradok — svábnak. Mi németek nem akarunk álmagyarokká lenni. Dolgozunk... Én nem íratom oda vendéglőm fölé: Altmann Árpád. Még kevésbé... Altorjai Árpád... Sajnálom a magyarokat, hogy mindent elhisznek, mindenkinek...

— Altmann uram — ez őszinte volt. Fájdalmasan őszinte...

— Így van. A Tóni... az más. Az már kicsit játssza a gentryt, mert ez már a diplomával jár. A második, a harmadik nemzedéknek talán szüksége lehet erre. Én maradok az egyszerű csapos — és német... Mérnök uram —, ön nem árul el senkinek, mert idegen. Meg el sem hiszik önnek, mert ha nagyapja akár csodákat mívelt is 48-ban, ön itt nem más, csak — ahogy mi is mondjuk: a „herge-laufener Lateiner“. Mert nem rég jött haza. Nem idevaló. A Tóni megírta nekem, kivel van dolgom.

Beléptek a rendes kis vendéglőbe. A falon Ferenc József képmása — alatta Kossuth Lajos Barabás rajza után. Mellette Petőfi és Goethe. A sarokban német „Haussegen“.

*Der Hände Fleiss,
Erringt den Preis...*

Különösen érintette, hogy a nagy, magyar járási székhelyen a vendéglős így szólt oda a kiszolgáló lánynak:

— Leni, rasch, das Mahl dem Herrn Ingenieur...

A nagy darab szőke leányzó szemérmatosan és mégis valahogyan tolakodó mosollyal nyugtázta a vendég köszönését:

— Guten Tag, der Herr... Bitte schön, bitte schön... Ein grosses Bier...

A mérnök szótlanul telepedett le a sörszagú, pecsenye-illatú, szivarfüstös ámbrával teleárasztott külön szobában. A pácolt fával táblázott falak emlékeztették a kis hegyi vendéglőkre, melyekben zürichi diák korában bolyongott. A terítő patyolattiszta, a kendőben szép pirosan ölelkezett minden betű: Franz Altmann. A gazda maga is leült, kéretlenül — és beszélgetni kezdett, miközben virginája csípős füstjével fűszerezett minden falatot.

— Mérnök úr, ne higye, hogy ebéd után kedvére sziesztázhatik. Választáskor senkinek sincs békessége. A választás nálunk a robotok korszakának visszaállítása, a gondolkodó emberek robotja. Már is keresi mérnök urat valami küldöttség. Itt a hír gyorsabb, mint az indiánus posta, mindenestre gyorsabb, mint a mi öreg levélhordónk. Mérnök uramat megelőzte a híre... Itt voltak a helybeli 48-as honvédek. Tisztelegni akarnak, mert hogy meghallották, künt méltóztatott járni Turinban, Kossuth házában, meg a többi... Ezeket a tisztas öregeket nem lehet ám egyszerűen kitessékelni.

Lázár mérnök még nem is felelhetett, hogy hagyjanak neki békét, fáradt is, nem politizál — máris benézett az ajtón az egyik ezüst-szakállas magyar. Rojtos fekete attilláján úgy ömlött végig hófehér szakálla, mint a lavina. Lázár tüstént el is érzékenyült. Istenem, ezek abból a regimentből valók, mely elfogyott és még sem fogyhatott el, mert egyetlen üzenésre újra összeállott... Talán még az ő nagyapját ismerték?!

Az első után már be is topogtak a görnyedt aggastyánok. nehézkösen, méltóságosan. Egyiknek üresen fityegett az ujjsa, a másik görcsös botra dülöngött. Lehetek még vagy tizenöten. A szép szakállú, attillás magyar máris megdör-

zsölte vörösödő szemeit és reszkető, de öblös hangon kezdte:

— Nagyságos Urunk! elvánszorogtunk messze földről, zsuppos házakból, koldusodó pitvarokból, csakhogy láthassuk azt a férfiút, akit még Kossuth apánk tanított, s akit mind mielőbb ott szeretnénk látni, ahol Kossuth apánk már van...

Természetesen úgy értette a jó öreg: ott szeretnénk látni a népszerűség útján... De hát Kossuth Lajos már 1894-ben meghalt s most ott nyugszik a Kerepesi temetőben...

— Én, Mester Sándor, aki 48-ban orosz pikák dőfései alatt véreztem...

Meg így tovább. A szónoklás megható volt és hosszú. Az öregek könnyeztek, kérges, szurtos tenyerükkel markolgatták a fiatal mérnök odanyujtott kezét. Deres bajszaiikkal éppen csak megérintették a kínált poharak szélét és azután éppen olyan lassan, ahogy jöttek, kicammogtak, miután mindegyikük elmormolta a maga baját, melyre balzsamot várt a mérnöktől. Az egyik valami régi perét mesélte, a másik kölcsönt akart, a harmadik atyjafia unokájának protezsálását.

Kettesben maradtak. A mérnök megszólalt:

— Mégis csak szép ez a hagyomány, mely félszázaddal később is melengeti a szíveket és meggyújtja az örök mécset, melynek nem szabad kialudnia. Ennek nincs párja sehol a világon. Másutt ötven év előtti dolgokat és ötven év előtti nagyokat hamar felejtenek...

A vendéglős közben 10—20 gyufával rábeszélte virginiáját újra füstölő parázsra és szárazan lerontotta az illuziókat.

— Hm, — igen. Ezeket a derék öregeket kellett fogadni. Ez az, amit úgy hívnak: nagyság átka. Van köztük 5—6 igazi honvéd. A többi csak hozzászaporodott...

— Hozzászaporodtak? — hát akkor mit komédiáznak?

— Kérem, ez így van mindenütt. Nálunk minden öt év után többen vannak. Pedig egypár igazi mégis csak fölvette közben a néhai nevet. Az idő eljár még a hősök fölött is. Csak éppen bemutatok egyet-kettőt.

— Hát itt van az a félkezű külső Alabán Józsi. Az már igazi 48-as honvéd. Derék atyafi. Csakhogy a karját a csép-

lőgépet etetése közben vesztette el, mikor én magam is még pendelyes gyerek voltam. Jól esik neki, ha azt hiszik, hogy a karja Isaszegnél maradt. Nem csal ő meg senkit, csak hallgat. Ebből azután öt évente pár napig megél... Az a szép, magyar ruhás öreg, a vén Mester Sándor, pompás figura. Ma már maga is elhiszi, hogy Paskievics kozákjai megdöfödték pikáikkal. Itt mindenki tudja rajta kívül, hogy 48-ban még pólyás gyerek volt, csak idő előtt megöszült. Azért örömet hallgatják, mert hasznavehető, jó kortes. Fehér szakálla után él, szép szava után él. Megél abból, hogy dekoratív ember. Hogyha hallgatna, nem vennék észre...

A mérnök kedvetlenül hallgatta.

— Altmann uram, ön mindent tud... Ki volt az a Szerdahelyi, kiről itt a főutcát elkeresztelték? Valami érdemes ember? Mit? A kormánypárt jelöltjének nagyapja, apja vagy mi?

— Dehogy kérem. A Szerdahelyiek nem idevalók. Ez már egyszer képviselő volt itt és megszerették, mert sok polgárnak mindent kijárt, ami nem mehetett rendes útján. No, meg önmagának is. Olvasta azt a kis panama nótát a Stern-vendéglő falán? Neki szól. A polgárság meghagyja a régi utca-táblákat. Mifelénk nagyon türelmes és filozófus a nép. Hátha újra megválasztják?!

— Nem tetszett látni a régi református templom tetővégeiben az aranyozott félholdat a sárgaréz-rúdon? Kérem, a mi népünk filozófus. Hát ott a félhold. Ha már egyszer ott van, hát — van! Valami okból van. Minek levenni. Még be is aranyozzák minden tíz-tizenkét évben. Senkinek sem jut eszébe, hogy Mohács után Szolimán szultán rakatta oda azt a holdat, mikor a keresztyének templomát Allahnak aján-dékozta. Azóta mégis csak szépecskén folydogált le a Duna vize... Meg újra keresztyének és keresztyének járogatnak Isten házába...

— Éppen így van a Szerdahelyi úr nevével is. Kiakasztot-ták: Szerdahelyi utca. Azért, mert valamikor ez a Szerdahelyi hatalmas kijárója volt az utca keresztapaságát viselő polgárságnak. Tavaly esett, hogy a közgyűlésen egyik polgár indítványozta: vegyük le a nevét. Megbukott az utolsó választáson. Élő ember neve nem való oda. A polgármester

azt felelte: Hagyjuk meg. Az utcák névtáblája síremlék. Azon sem szokás változtatni a neveket. Valaki közbekiáltott: Hátha föl is támad!? Várjuk meg az új választást. — Úgy is van. Szerdahelyi föltámadott vagy legalább föl akar támadni... Támasztják felülről, mert nagyszerűen tud hallgatni a parlamentben Egyik beszél: abból él. A másik hallgat: abból él... A magyar faj nagyon türelmes.

A fiatal mérnök megrázta a vendéglátó Altmann kezét és csak annyit mondott halkan:

— Türelmes... Türelmes... Végre kicsit türelmetlenné kellene nevelni...

... Alkonyodott, hogy egymagában ballagott a kis állomás felé. Az utcákról eltűntek a „mezei hadak,” — csak a boltajtókban levegőztek a kalmárok, meg elvirult feleségeik hálóba kontyolt hajukkal. A műhelyek előtt pipázott egy-egy mester. Lázár azzal szórakozott, hogy rejtvényeket fejtsen. Altmann Tóni mondotta egyszer: „Magyarország az a furcsa világ, ahol első pillanatra ismeretlenül is mindenkiről pontosan meg lehet állapítani, kormánypárti-e vagy függetlenségi, — pápista-e vagy kálomista vagy éppen unitárius... Mindenki ábrázatának vonásaiban, fejtartásában, nyaka húzásában, keze mozgásában, vagy a tarkóján ott viseli a láthatatlan, de okos embernek látható tagsági jegyet, mint a francia a becsületrend piros gombját a gomblyukban vagy a Garibaldista a piros camisolt.” Ő is most a szembe ögyelgő árnyékáról találgatta, Szerdahelyi-párti-e vagy Kossuth-párti? Na, ez a zömök, rövid nyakú magyar biztosan kálvinista... Emez meg, a szárazképű, aszkéta derekú legalább is a katolikus legényegylet elnöke... Ahogy így magában találgatott, fejét rázta. De kár, hogy ebben az országban minden kaputos ember kétféle. Hát még a paraszt! Az meg annyiféle, ahány faluja van ennek az országnak. Más, akinek ősapja Kürt vagy Lökös vezérrel telepedett, — más akinek ősanynja kún leányzó volt, megint más, akinek nemzetsége magyar végeken szolgált, — más, akinek ősfajtája a hét lófarkas basák alatt kallódott... Hát még azok, akiknek atyafiságában sváb vagy rác vércsöppök is csörgedeznek... Igaz, hogy ennek így kell lenni, — hiszen más a palánta is, melynek magvát magvető szórta, — és

más, melynek magvát szélvész vetette vagy vándormadár csőre...

A zászlók békésen lengedeztek feje fölött. Azokat még az sem hullámoztatta jobban, hogy az út közepén langaléta árnyék tántorgott és rekedten pedzette:

*... Hallja-e kend, Soós koma,
Egy korty még nem panama! ...*

Ahogy közelébe ért, a hórihorgas árnyék két lépést tett előre, hármat dülöngött hátra és átkurjantotta hozzá nagy fontoskodással, mint ahogy a kisbíró dobszó mellett adja ki a rendeleteket:

... Még kettő, három, száz korty sem az!

Az utca fordulóján aranyosan nézett be a félhold a református templom tetőszögén, soványan, titokzatosan, miként háromszáz esztendő óta...

Fáradtan járt föl és alá az elárvuló állomáson. A magános épület olyan volt, mint a kötelességtudó álmos ember, kinek néha-néha lecsukódik a szeme, majd újra meg újra fölrezen, mert tudat alatt keltegeti a kötelesség. Az egyik nyitott ablakon át a táviratjelzések kopogtak, akadozva, mintha az épület halkán horkolna. Megállt az állomás előtt. Hogy éppen cseperegni kezdett, szeretettel nézegette a szürkületbe vörösödő muskátlikat és a fekete bársonyban gyászoló árvácskákat. A távirótiszt halkán dúdolta magában:

*Elment az én uram a török táborba —
Meggyászoltam ötet fekete bársonyba.
Délig feketébe — délután veresbe
Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe ...*

Furcsán illett ez a régi kuruc nóta a távirógép modern kattogásához. Ebben az országban minden félig régi, félig új — félig duhaj, félig szomorú... Csepereg az eső. Jól eshetik ezeknek a virágoknak a néhány csöpp égi ital! Lázár is valami tikkadt szomjúságot érzett — csak nem tudta, toroka vagy lelke szomjazik-e? A virágágyak másik oldalán menyecske álldogált. Térdére eresztette kerek

vékáját, melyből ezen a mozgalmas napon eladta a fekete-szárú cseresznyét. Pörgette ujjai között a fejtekeresztet, melyen nádegyenes derékkal cipelte a vékát, mikor még tele volt jóval. Hogy az esőcseppek szaporodtak, nem ment az eresz alá, hanem kordésátornak fejére húzta szoknyáját.

A fiatal mérnök nagyot nézett. A menyecske alsószoknyája nemzeti színekben kerekedett karcsú termetére. Egyik térdéig lehullámzott a felírás: „Éljen Szerdahelyi...” A keresztnevét már levágta a tiszteletlen olló, mely nem ismer pártot és lelkesedést, csak mértéket. A tomporán fehér mező hirdette: „,Éljen dr. Kovács Gá...” A „bort” itt fölszegte a tű, mely nem politizál — csak határmesgyéket tüzdel..

— Ejnye, szép kis húgom — úgy látszik, kibékítette a két pártot? — ingerkedett a fiatal mérnök.

A menyecske elkacagta magát.

— Hát igen. Mindkettőtől szöröztem zászlót. Hogy kitűzném a portámra. Pedig nincs is portám. Kellett a vászon. Hiába hívnak vászoncselédnek, ha nincs vásznam. Adtak. Az urak nem vették észre, hogy a szoknya nem szavall!

— Hát az embere nem szavaz?

— Nincs az idehaza — már harmadik esztendeje.

— Hát hol kószál az a lánchordta, — mikor helyes párja várja?

— Clevelandban van. Itthon csak veszekszenek. Itthon csak beszélnek. A jó magyarja meg megyen, mert itthon nincs föld. Föld nélkül meg nincs kenyér. Itt Traunkirchen gróféké minden föld. Azok el nem adnak egy porszemet sem. A számtartójuk sváb. Az erdészük morva. A szakácsuk francia. A bérlőjük zsidó. Nincs föld. Az én uramat már eladták az urak a hajóstársaságnak, hogy csak menjen... Clevelandban van. Kárét csinát...

— Mi az ördögöt csinál?

— Kárékat. Nagyménkü vasúti kocsikat...

— Ahá, car-okat... Vasművekben. Mikor jön haza?

— Aki elmegy, az nem gyün meg. Ha meggyün, visszamen. Vándormadár megtalálja fészkrét; vándoreMBER többet soha. Várok, míglen dollárt küld értem...

A vonat berobogott. Csak ketten voltak utasok. A mérnök fürgén pattant föl a kocsiba, — a menyecske lassan, módikásan. Rá is szólt a kalauz: gyerünk, gyerünk ifjaszszony! Hé!

Sípolás. Fütty. Kattogás. A fiatal mérnöknek ezt dalolták, kattogták a kerekek: Szerencsétlen ország! Ezen a magyar földön mindenki összetéveszti önmagát a nemzettel... Vagy én nem bírok a régi gyökérbe kapaszkodni...

KUNCZ MARGIT

Lázár mérnöknek sohasem volt ideje ablakán kinézegetni. Ezt felhígított nyugalomnak tartotta. A kikönyökölés a szabad levegőbe még nem hagy a lélekben oxigént. Minden szórakozás, mely az időből nyomtalanul magával visz valamit, csak az idő után leselkedő zsebtolvaj. Még csak az imént volt az idő; már nincs is. Azt sem tudjuk, ki vitte el, mikor és hova? Lázár is az ablakjogot csak két osztálynak adományozta: a betegeknek, kiknek a nyitott ablak többet jelent az egész kerek világnál, — a benéző reménységet, — meg a dologtalan asszonyoknak, kik ábrándoznak a semmiről és kritizálják a semmit.

A mai vasárnapi alkonyattal mégis egy-két cigaretta-percre kikönyökölt ablakán. Jól esett ablakozni; vasárnap van — és nem kell leszállania az apró vasárnapi közönségek közé. Ha a poros nyárfasorban ballagna, beleütköznék a vasárnapi emberekbe, kik ezen a napon mások, mint hétköznap, mert kiki magára ölti az ünnepi embert, kit munkaközben levet és dugdos. Ott a soron találkozónék a gyár munkásaival, kik hétfő hajnaltól szombat estig utána mennek a munka keserves, verejtékes, néha véres barrikád-jaira. Ma, vasárnap ezek is felöltötték az ünneplő embert és néma unalmuk szinte kiabálja: ma mi vagyunk az urak! nem parancsoltok nekünk! Szabadon unhatjuk magunkat. Gyülekezhetünk és egymás közt szidhatjuk a nyomorúságot; szidhatjuk azt, aki zsarol, mikor kenyeret ad. Csak egyet nem szidunk: a véletlent, mely nem jómódra hozott e világra. Pedig talán mégis nála lehetne kezdeni...

Nem, ma azért sem megy le abba a nyárfasorba. Minek? hogy lépten-nyomon borosfejű parasztoknak térjen ki? Mert bizony a szegény embernek jól esik egy-egy napra kicsit megbolondulni és rózsaszínűnek látni a hervadó menyecske és a póre gyerek orcáját, — cserepesnek látni a nádfedeles viskót, — hatalmas tagnak képzelni az ösvényszéles rozstáblát... Jól esik arra a pint karcosra száz öles hosszú álmodni, mikor már az ember jól kikáromkodta magát, mert a csöndes falu legalább vasárnap hangos. Jól esik legalább félszemmel lenézni a hitbizomány urát, kinek ükapja a jövő nemzedékek unokáinak is megsütötte azt a bizonyos galambot, mely mégis csak berepül, — míg itt a paraszt telke még az egykének is csekély. Az a pár „verdung“ lőre többet ér, mint akár a kormánypárti vagy ellenzéki „követ,” mert ha rövid időre, — mégis mindent megold. Vagy szinte csak ígér?

Nem kívánczolt le a nyárfasorba. Legalább nem kell rákacsintgatni a parasztlányokra, akik után így vasárnapon áradozik az olcsó, tarka kelme bolti parfümje, akik egész héten át szemlesütve nótákat kapálgatnak a barna rögből, nótákat facsarnak a patak szélén a pallóra csapdosott gyolcsból, nótát söpörnek a pitvaron széthullajtott sarjú-szálakból és nótát morzsolnak a kukorica-csévékből. Vasárnap azután szemlesütve hallgatnak, összekulcsolt újjakkal gyermekesen egymásba kapaszkodva, vagy bérmáláskor kapott imádságos könyvvel kezükben, — ballagnak a bukás felé, ami nem is mindig bukás. Hiszen mégis csak szépséges útszéli virágszálak... S ha már oda hozta őket a forgó szél vagy a vándormadár csőre az ősi rög közé, teremniök kell meg nem írt, letagadott, de akaratos törvények szerint, — teremniök kökényt, somot, vadalmát, de teremniök kell.

Innen a kitért ablakból, legalább páholyból mérhette végig azt az unalmas nyárfasort, mely mégis annyi vágyakozással, elhívással, végtelenséggel kísértett. Szép és jó a fásokra átnézni, mert messze vezetnek... Nem látni a nyárfák végét és talán ott a végen van valami szép, — ami igazán szép, mert ismeretlen...

A szürke palástot öltő ezüstnyárfák között poroszkáló lovas közeledett. Feketélő árnyékfolt; csak annyit látni,

hogy lovas. Ki az? mi járatban vetődik erre? Hátha nem idevaló? Nem lehet az urasági erdészszegéd; az már keséjén elbandukolt az eördögh-cserei vadászlakba. Az is idekocog vasárnaponta a gyár köré, embert látni, mert az ő házatáján még madár se jár. Ni a kőhídnál még egy magános ember ténfereg. Az is jön. Csak mozgó feketeség, de nem lovas. A mérnök mégis megismerte, — merev fejetartásáról, mely mindig valami ösmeretlen csapást várt, — két karjának gyámoltalan lóbálásáról, mert ezekkel evezett a levegőben, hogy előbbre jusson. Igen, ez a kopott kockás, örökös kamu-ka-kabát, mely soha el nem kopik . . . Igen, ez a kósza Patacsi Józsi, a szegény ördög, kit a gyár csomagolójában irgalomból tartanak éhség-garason, — irgalomból két görbelábú gye-reke miatt. A violás-barna papírzsákokba rakosgotja, csúsztatja, morzsolja a különböző szögeket és rendben leszögezi a ládákat. Fontos ábrázata minden kalapácsütésnél össze-rezzen, mintha fájna neki a koppanás a szögek fején. Mikor meg a ládákra rápingálja a címeket: „Via Kolozsvár, — Via Buchs“ meg a többi, — hangtalanul mondogatja a betűket. Szegény, — még nemrég kemény ember volt; fölvihette volna csoportvezetőig. Tavaly vízkereszt előtt a nagy daru a fejére esett. Azóta reszket, mint a rezgő nyárfák. A régi embernek már csak a fele és sokat hallgat, mert minduntalan elszakad nála a fonál, mellyel egymáshoz kötözi a gondolatokat. Szegény ördög, miért kellett annak a daru-láncnak éppen az ő fejére esni, mikor annyi hely volt azon a gyárudvaron? Meg ha már esett, miért nem végzett vele?! Szomorú árnyék a halott apa, de még szomorúbb, hogyha emberroncs akar még másoknak — a gyerekeinek kenyeret szegni.

A nyomorult Patacsi Józsi az egyik nyárfánál kitámolygott az út közepére. Hirtelen föltartotta ökölbe szorult kezeit, mintha elkapná a rezgő nyárfa lepergő leveleit. Azután előre bukott, ahol a hepehupás úton éppen a sáros tócsa csillámlott a piros alkonyatban. A tócsa fölfreccsent, mintha vércseppek szöktek volna föl, pedig csak a nyugvó napsugarak tréfáltak a sáros vízgyöngyökkel. Oda nézett a nap, hogy még egyszer megnézze az ember nyomorúságát. Pillanatok alatt sűrű lett az este köröskörül, csak valami feketeség feküdt az út közepén.

Lázár mérnök hanyatt-homlok rohant le a dobogó falépcsőn.

— Szegény ördög! — még elgázolhatja az a lovas, vagy valamelyik szekér, — a bakon szundikáló boros parasztk. Vaksi gebéik meg sem horkannak...

Végigszaladta a gazos kis ösvényt, a hengerek, tengelyek, fogaskerekek között az országútig. Mire odaért, a távoli lovas, akinek sziluetjét ablakából látta, már foglaltoskodott az epilepsziás rongyos emberrel. A paripa az árok gyöpén szaglászott, — lovasa meg ott térdelt az alélt Patacsi Józsi mellett. A horzsolt sáros nyom mutatta, hogy gyöngé keze minden erőfeszítésével vonszolta az esett embert a kerékcsapás közül a puhább fűre. Feje alá gyűrte finom kis kabátját, — eau de Cologne-ba mártott apró csipkendőjével törölgette az agyagbarna homlokot és a fakó, habzó száját. Fehér blúza derengett a leterülő alkonyatban, miként az útszéli meszelt kövek. Ő maga is most valami utat jelzett, — az igazi utat. A sárban még két keskeny fehérség világított: a két odavetett kesztyű.

A mérnök szó nélkül melléje térdepelt. Dörzsölte az embert; ölbe vette fejét, — szelíd erőszakkal kihengerelte ökölbe szorult merev markát. Patacsi lassan pislogott egyetkettőt és halkán dadogta:

— Hol vava-gyok? — Még a fö-földön?

— Igen, fiam, — szólt a mérnök, — itt vagy a földön, csak pár kődobásnyira gyerekeidtól... Hazavezetlek. Így, ni...

Izmos karjával átkarolta, talpra állította, istápolta a dülöngő embert, mint a gyámoltalan gyereket. A másik susogta:

— Isten fizesse meg. Azt hittem, már meghóttam. Mert — izé — anygalt láttam...

A mérnök jobbával derekon ölelte, a másik kezével átnyúlt és vállon tartotta:

— Igazad van fiam. Anygalt láttunk mindketten. Te is, én is...

Többet nem beszéltek. Csak mikor már tíz-húsz lépésre jutott a vánszorgó Patacsival, még hátraszólt: !

— Margit! Aki bajban nem hagyja el embertársát, azt sem fogja elhagyni, akit egyszer megszeretett...

Maga sem tudta, miért mondta ezt és így, mikor talán nem volt helyénvaló az ilyféle axióma. Miért tudta most egyszerűen Margitnak szólítani a leányt, akivel eddig még nem is találkozott? De rövid tud lenni az a hosszú idő! De közel tud jönni az a nagy távolság!

A két férfi lassan belefogyott a gyalogút sötétségébe. Margit nem ült föl lovára. Karjára akasztotta a gyeplőszárat és lassan lépkedett lova mellett, mely át és újra átnyújtotta nyakát vállához, mintha becézgetni akarná.

TALÁL MÁNY

A gyár a választások után egyetlen vívmányt kapott. A gyár szubvenciója nem emelkedett; a tekintélyes vagón- és géprendeléseket a győri és budapesti gyárak kapták. A munkás jóléti intézményeket a törvényhozás nem alkotta meg, mert a kormány elő sem terjesztette. Mivel a gyár üzeme és nyeresége csökkent, természetesen az agyondolgozott mérnöki karnak és a derék munkás-vezetőknek sem lehetett újévi jutalmakat kiosztani. Az egyetlen vívmány az volt, hogy a jó Kuncz igazgatóból „méltóságos úr“ lett, mert megkapta az „udvari tanácsosi“ címet.

A rendes, becsületes Kuncz igazgatónál ez a kitüntetés kétféle változást jelentett az életrendben. Eddig, ha a verebek fagyottan pottyantak volna a levegőből a fagyhullámok miatt, a derék igazgató még sem húzott volna keztyűt. Vörös kezeit dörzsölve futkosott igazgatói lakása és a gyár között — pedig ez az út mégis jó pár kődobásnyi távolságot jelentett. Most meg olvasztó nyári melegben is keztyűs kézzel vándorolt ide-oda a gyár és otthona között. Mintha a címhez javítani akarta volna a tenyere multját. Pedig kár volt most eltitkolni akarnia, hogy „von Pick auf“ kezdte ívelő pályáját — a kovácsműhelyben. Mert kitünően rajzolt és számoló tehetség volt, fölvitték az irodába; — óriási szorgalommal kiszorította magának a négy évi szabadságot, — diplomát szerzett, főmérnök és igazgató lett. Puri-társága, vasszorgalma és bürokratikus rendérzéke előre

vitte. Most a méltóságos címhez legelső befektetés a három évtizeden át megvetett keztyű volt.

A másik rangjelzési tünet fokozottabb visszavonultságban mutatkozott. Eddig is tömérdek teendője miatt éppen csak annyit vett részt a társadalmi életnek nevezett taposó malomban, vagy álarcos versengésben, amennyit felesége ráparancsolt. Mióta volt titulusa, valósággal elbujdosott. A harminc éves hallgatólagos engedetlenség után megkezdte az asszonnyal szemben a csöndes szabadságharcot és ezen a téren pár évtizeddel megelőzte Gandhit, mert joggal magának követelhetne volna a non cooperation — a polgári passzivitás találmányát. Mikor az asszony azt kérte, jelenjék meg ő is a megyebálon, vagy alapkövetélen, mert állítólag ilyféle parádékhoz fűződik egyetlen leányuk boldogságának titka — „gyermekük jövője“ — ahogy leányos anyák tömören mondani szokták, mert a „jövő“ szóban cáfolhatatlan és győzhetetlen érvet fedeztek fel, — az öreg úr mindig talált kibúvót. Ha nem akadt valami fontos üzleti utazás, ráfogta a csöndes munkásokra, hogy sztrájkot kezdenek, ha ő pár órára is távozik.

Az asszony rettenetesen örült a méltóságos címnek, de örömét okosan leplezni igyekezett. Az viseli igazában a címet, ki ezt a világon a legtermészetesebb dolognak tartja. Magyarországon úgyis mindenki „méltóságos“ volt, jelenleg az, vagy az lesz, — de pompás érzés, hogyha így szólítják az embert és más méltóságosok előtt nem kell mentegetőzni lift-boyok, portások és más efféle hivatásos címadományozók „rossz szokása miatt“. Igyekezett a címet jól kihasználni. Többet költött, kevesebbet beszélt. A költekezést azzal magyarázta, hogy modern idők és modern emberek nem virulhatnak észszerű reklám, — befektetések nélkül. E befektetést saját és leánya toilette-je terén tartotta célszerűnek. Mikor megjelent Gárdonyi Gézának könyve „A láthatatlan ember“ — az asszony a könyvet nem olvasta és nem is sejtette, hogy Attiláról szól. Szentül hitte, hogy a „láthatatlan ember“ csak a nagyon elfoglalt férj lehet, kit odahaza nem látni, mert foglalkozása teljesen leköti. Azt szokta mondani: „leányomat nem adom láthatatlan emberhez, — férjet keresek neki, aki úr és felesége mellett marad“. Meg a toilette nőnél annyi, mint a szere-

tetreméltóság, vagy drágakőnél a stílusos foglalat. „Nők is szeretik, hogyha a bonbon finoman van adjusztálva, a férfi is örömmel keresi a szépen adjusztált cigarettát” — mondogatta az előrelátó jó anya.

Az asszony kevesebbet beszélt, mint régebben. Ezzel bizonyította, hogy igazán eszes nagyasszony. Azelőtt saját munkakörben kislexikon volt. Pompás ételreceptek, befőttek, — varrónő és cselédkérdés ki nem apadtak ajkain és büszke volt, hogy a legjobb háziasszony hírében áll. Most, a méltóságos címmel hallgatagabb lett. Meg is mondotta Margit leányának: Tudod, kicsikém, a mi fiatalságunkban inkább erre néztek. Jó konyha, jó ruha — társalgás lélegzetvétel nélkül. Elolvastuk Jókai két-három regényét. A vasgyárost Ohnet-től. Megnéztük a Bánkbánt és Csiky Gergelyt a Nemzeti Színházban, — letettük az élet érettségijét. Most, hogy előkelőbb lett a környezet, hallgatók és mosolygók. Ezt a világ úgy magyarázza, hogy mindenről tudok, csak nem fitogtatom; — többet tudok, mint mindenki más. Lánykoromban táncoltam egyszer Pesten egy gróffal, aki később a vatikánban követ lett. Azt mondta: a diplomata hallgat, mert akkor azt hiszik, hogy sokat tud vagy gondolkodik ...

Altmann Tóni, aki minap hazaérkezett tanulmányi kiküldetéséről Manchesterből és akinek első tette volt, hogy símára borotválja egész ábrázatát, hogy angolnak tarthassa, aki még soha sem látott angolt — kiült Lázár László szobájában az ablakba és vígan szívta manchesteri matrózpipáját, mely nála most egyedül képviselte a „művelt nyugat” minden hatalmát és dicsőségét. Hosszú lábaival harangozott és vígan ütögette az ablakfal vakolatát, miközben mosolyogva ajándékozta szét kitűnő értesüléseit, a forrás megnevezése nélkül.

— Tóni, vigyázz, még hanyatt fordulsz a magasból!

— Azt már nem. Úgy hiszem, Kuncz öméltósága fog a magasból leesni, nem ugyan ide a gyárudvarra, hanem babérainak halmazára, mert jó a zöld levelesen pihenni ...

— Ugyan, ne huhogj. Hiszen Kuncz csak az idén lett udvari tanácsos.

— Éppen ez a biztos bukás. Ha valakit kitüntetnek — azt már temetik. Még sohasem láttam, hogy valakit élete

delén megjutalmaztak volna, hogy jobb kedvvel dolgozzék tovább. A cím reális anyagi támogatás nélkül ugyanannyi, mint a selyemzsinór, mit a szultánok küldözgettek régi, kedves híveiknek. Ez a cím csak flastrom a sebre, amelyet te ütöttél rajta. Az öreg csak akkor örült volna a magas leiratnak, hogyha e költészethez prózának csatlakozott volna a másik leirat, mely például vagy egy kilométernyi vagónt rendel, vagy csengő szubvenciót utal ki a gyárnak. Az öreg úr imádja a prózát és nem ért a kötött beszédhez. „Udvari tanácsos“ — tisztán költészet, ékes metafora. Először sohasem látja az udvart, másodszor sohasem kérnek tőle tanácsot. Ép annyit ér, mint „Hegyeshalom“ község neve. Nincs ott sem hegy, sem halom — mégis csinos név. Most a vagónrendelést a Ganzgyár kapta — a szubvenciót meg a Rimamurányi. Ennek te vagy az oka.

— Már hogy én?

— Vagy igen, László bá! — így mondaná székely kovácsunk. Nekem a kisujjam, ez a hírforrás, elmondta, hogy fogadta az öreg a címet...

— Azt mondta a tükör előtt: most aztán igazán készen vagyok. A címadomány annyi, mintha valakit ad honores ezredesnek neveznek ki. Az többet nem vezet rohamra senkit. Annyi, mintha az apátot megteszik például aleppói vagy karthágói püspöknek. Onnan ugyan nem kap stallumot, párbért, stólát, in partibus infidelium... Mi tagadás — megkívántam e címet, mint a fáradt gyomrú ember a fűszeres ételt vagy az osztrigát. Megízleltem, undorom van tőle. Könnyű annak, aki öröklí a méltóságát. Például könnyű a grófnak, a bárónak. Büszke lehet a címre, mert antikvitás. Könnyű a főispánnak, generálisnak. Büszke lehet méltóságára, mert az csupa közjog. De udvari tanácsosi cím... Az erősen magánjogi illatú... Megnyertem életem szép pörét és azzal a papírkosárba dobtam iratait. A sok hosszú év alatt követelésem behajthatatlanná vált...

Lázár mérnök nevetett.

— Hát én majd teszek róla, hogy az öreg ne bánkódjék pusztá kitüntetése miatt. Lesz olyan szubvenció, amelyet még nem fizetett nálunk senki. Lesz rendelés, ami megéri ötven esztendő minden szubvencióját.

Altmann mutatóujját homlokára bökte.

— Hm, Lázár, te zseni vagy. Én csak a szegény vasvilla-mérnök — a szedett-vedett borona-mérnök. Írók között irnok. Csak egyet nem értek, hogyan — miként csinálja ezt a rebellis...

A másik kérdőleg bámult rá. Altmann hadarva folytatta:

— Öregem, a biblia szerint a teve előbb átbújik a tű fokán, minthogy a fősvény gazda besurranhat a mennyek országába. Pedig a teve mégiscsak monumentálisabb termet, mint a legtöbb új kibocsájtású iparmágánás. — Végigtapogatta tréfásan Lázár derekát. — Látom, elég vékonydongájú legény vagy. Még sem sikerül átosonnod a tű fokán, mert ez nem sikerülhet a „közjogi“ ellenzékinék... Akár Kossuth Lajos álmodok után botorkál, — akár hasznos termelési akciót vonzol maga után...

Lázár megfogta Altmann kezét és kicsit türelmetlenül rászólt:

— Ne erről fecsegy nekem, Tóni. Bízd rám a módját. Inkább arra felelj: bátyád még ma is nagynémet. Nem vagy-e te is titkos német? Hát ti sohasem szokjátok meg ezt a magyar talajt? még akkor sem, hogyha ebből a talajból szívjátok az élet minden szikes erejét! Hát ti sohasem érzitek ennek a magyar földnek gravitációját?!

Altmann elkomolyodott.

— Szóval azt akarod mondani, hogy Ankerschmidtek csak a jó öreg mesemondó képzeletében termettek... Igaz is, meg nem is. Igaz, mert kegyetlenek vagytok. Igaz, mert ábrándozók vagytok. Nem igaz, mert kedvesek vagytok. Aki kegyetlen úri tempókat ismeri, hátat fordít nektek. Aki ábrándozástokat látja, lesajnál naívságtokért. Aki kedvességteket tapasztalta, hozzátok édesedik, sőt, egyenesen beleég fénykörötökbe, mint a lepke meg a moly...

— Hm, — én igazán a lepkék és molyok közé tartozom. Germán csontjaimmal, germán nevemmel vadmagyar vagyok, szívvel-lélekkel. Itt fogok meghalni; szívem fölött magyar gubások fognak szántani-vetni. Az én poraimból — a chomuv-ból, ahogy a halotti beszédetek mondja — már magyar buza terem...

— De egyet meg kéne értenetek. Azt, hogy erős fajokból kiüt az atavizmus. A német pedig erős fajta. Azt csak a Werbekraft legmagasabb hőfoka bírja beolvasztani.

Nehezen olvad. A magyar kohónak olyan hőfokra kell hevülni, mint akár a mi kohónknak itt a gyárban, mikor acélt puhítunk.

— Tibennetek mázsaszámra van mindenféle szimpatikus erény. De nincs meg azokban, kik magukat hozzátok hamisították és helyettetek lármáznak. A ti kezetek szorítása után érezzük a kéz melegét, de sokszor jéghideg vízzel leöblítjük azokét, akik csak maszkotokban járnak köztek. Leperzseli bőrünket és már kezet sem adunk többet, mert fáj a perzselés...

— Barátom! a jó gazda tudja, hogy nem minden oltás ered meg. Van olyan, mely már az első hajtásra édes almát terem; van olyan, mely később is csak vackort.

Elkomorodott.

— Látod, hiába vagyok magyar szívem minden dobbanásával, — nem tartanak annak. Egyszerűen azért, mert bátyám sváb maradt. Pedig csak ő rajta nem fogott az oltás... Kérlek, ne higj azoknak, kik majd rebesgetik előtted: a Tóni nem jó magyar, mert még az „Altmann“-t nem cserélte föl valami Aggházival, vagy — hogy székelynek becsüljenek, — Adorjással... Mindennek nincs köze e szívhez. A név családi ékszer. Ha ki is ment a divatból, lehet viselni, de mindenesetre illik a safe-ban megőrizni.

Lázár összefonta karjait Altmann nyakán és melegen mondta

— Értelek, Tóni. Én magam is idegen iskolát jártam. Hát hiszek neked. Térjünk csak vissza az én vesszőparipámhoz. Tudod, hol az a sok pénz, a szubvenció, amit én adok a gyárnak?

Tréfás pózzal mutatott az íróasztalára, hol rajztekercsek és iratcsomók heverték.

Altmann odapillantott; fölhúzta szemöldeit és szárazan csak ennyit hozott ki:

— Hm, — hát te is fölaltál valamit? — Sok szerencsét.

— Pajtás, hát még csak kíváncsi sem vagy?

— Nem. A bürokrácia taposómalma, penziós esztendők gyűjtése, régen elfojtották minden kíváncsiságomat. A kíváncsiság olyan, mint a dohányzás. Van ember, ki nem tud leszokni róla. Csak akkor szokik le, ha már egyszer igazán nikotinmérgezést kapott. Engem a gyár már megmérgezett.

— Mindegy, ha nem is kérdezed. Megmondom csak azért is. Újféle körtolattyús motor. Milliókat jelent lóerőben, időben, pénzben. Milliókat.

Altmann megölelte mérnöktársát.

— Én hiszek benned. Hogy is mondjam, rétori szavakkal: látom szemedben a zseni villámlását...

Lázár beszédesebb lett.

— Tóni, megmutatom legalább neked — terveimet.

— Ne. Nem. Én látatlanban mindent elhiszek, de nem akarok látni semmit, míg nyíltan nem állhatok magam is a tapsolók közé, kik ujjonganak a te motorod diadalának. Nem. Míg önmagam nem rendelhetek a te motorodból az én gépkocsimnak, mely nekem száguld keresztül a nyárfasoron. Itt, ni... Vagy csónakomnak, hogy a Vaskapun át ringatózhassam és meg se álljak a Fekete-tengerig. Vagy majd repülőgépet talál fel valami megrökönyödött géniusz a te motorod segítségével, hogy ezen a masinán elszárnyalhassak az egek szigetére. Már azért sem akarom találmányodat látni, hogy kísértetbe ne essem, találmány-plágiumot elkövetni... Csak...

— Mi az a csak?

— Csak attól félek, hogy mire motorod működik, én már az imént tervezett gyorsított utazásaimra nagyon is öreg leszek. Engem akkorra már csak a retour-jegy nélküli út fog illetni.

— Ugyan, Tóni, ne fecsegy összevissza. Hallgass meg okosan, mint szakember. Azért is magyarázom. Ezek a rajzok az új körtolattyús motornak születési anyakönyvi kivonatai. Megszületett. Csoda a természet ezerféle nagy és kis törvénye. Ahogy az újszülöttön már átpezsegnek átörökölt, még alvó tehetségek, ugyanígy a gépek összetételében megrezzennek az átörökölt, az eddig alvó energiák. Valami kis szögletesség helyébe gömbölyűséget teszek, — valami gömbölyűség helyébe szögletességeket, s ez az ici-pici semmiség lóerőben ezer Herkulesnél többet jelent. Szárnyakat jelent az időben, aranymilliókat kerek pénzben. Kedves jó Tóni, ezt hozom én a gyárnak.

Altmann lehajtotta fejét.

— Mondom, csak oldott saruval merek hozzád közeledni. De... De... — Itt barátja kezét kereste. Keményen

megszorította és szomorú haraggal folytatta. — De... itt az a kutya de! — ne hagyj magad, mert különben motorod sohasem fog berregni...

Lázár elképedve bámult a másikra.

— Hogyhogy? Hát te azt hiszed, a jó öreg Kuncz, meg a másik, a még öregebb műszaki tanácsos, — meg Bozzay, a miniszteri tanácsos a kereskedelmi minisztériumból, — nem fognak két kézzel valami után nyulni, hogyha gyárunkból világhírű telepet lehet fejleszteni, hogyha Körmöcbánya nem győzi elég gyorsan nekünk verni a pénzt. Jönnek idegen mérnökök, Essenből vagy Manchesterből, Milánóból, meg még Putilow-éktól is... Rendelnek tizet, ezret... S mindezt én hozom a gyárnak. Ingyen. Hűségem parancsára, mert itt kaptam az első karéj kenyeret. Itt eszem, hát övök az eszem...

Altmann komoran nevetett. A komor nevetés mindig disszonáns és kiábrándító.

— Poéta. Már versben szónokolsz. Adj egy pohár szerémi szilvóriumot, hogy veled együtt hihessek. Értsd meg, nem találmányodban kételkedem, csak abban, hogy ezek a kis emberek észrevegyék a találmányt. Nálunk magyar földön mindenki Dugovics Titusz.

Lázár nagyott nézett.

— Dugovics Titusz? Mi köze a törökverő hősnek az én masináimhoz?

— Egyszerű. A vitéz Dugovics a vitéz törökben, aki elsőnek mászott fel Nándorfejérvár bástyafokára, természetesen csak az ellenséget láthatta. Nem bírt vele máskép, átölelte és vele együtt ugrott a mélységbe. Vele zuhant, hogy ne kelljen ott fent az első helyet átadnia. Maga is ott veszett, hogy a másik ne érjen föl. Ez a harcok terén gyönyörű virtus. A polgári életünk hemzseg a polgári Dugovicsoktól. Te feltörsz találmányoddal a siker és becsület bástyafokára, legelsőnek. Fönt áll Kuncz, legelsőnek. Hogy ne lehessen tiéd a dicsőség, Kuncz átölel és veled ugrik a mélységbe. Lelőkni nem tud, mert ő nem talált fel semmit, hacsak nem a bizantinizmus hangsúlyát, hogy ezzel muzsikáljon a nála nagyobb uraknak. Ott fönt áll Bozzay tanácsos is. Az is Dugovicskodik. Hogy föl ne érhesz, átölel és veled ugrik le. Ő már föltalált valamit, a legcsodá-

sabbat, a gravitáció visszáját. Azaz ő mindig fölfelé esik. Az ő fején nem koppan az alma, mint néhai való Newton Izsák barátunk homlokán. Nem. Ő a magasabb fizetési osztályba gravitál, fölfelé, — ez pedig puha matematika, mely a számokat is bársonyszékbe írja... Szerdahelyi képviselő a harmadik Dugovics. Ő azért ugrik veled, hogy te kerülj alul, ő rád essék és meg ne üsse magát a bukásnál. Bajtárs, ez a magyar glóbusz törvénye. Ügye, így csak a sváb beszélhet, az a barbár sváb... — Halkan hozzátette: aki pedig fanatikus magyar...

Lázár kedvetlenül vetett véget a beszélgetésnek.

— Jól van. Ne beszéljünk a dologról többet. Ha megy, jó. Ha nem megy, akkor is jó, minden tovább megy, mint eddig.

Altmann szomorúan búcsúzott.

— A jóbarát kötelessége a biztatás volna. Ez könnyű. Én csak azért nyitottam ki szemeidet, hogy állj a magad talpára, míg nem késő...

Pompásan virradott másnap. A virradat a nagy jóltevő, jóságosan visszahoz mindent, amit egy-egy gonosz éjszaka elorzott.

Lázár mérnök kedvetlenül kopogott be Kuncz igazgató ajtáján. Ahányszor eddig belépett az igazgatóhoz, mindig két furcsa kérdésen kellett töprengenie. Ott zsongtak körülötte, akár akarta, akár nem. Jobb fülébe ezt súgta a lelkiismeret álarcosa: „mit vétetted öntudat alatt ez ember ellen, hogy nem bírod megszeretni?“. A balfülébe a kísértő Lucifer gáncsoskodott: „Ez az ember sokat véthetett elled, azért nem tud téged szeretni!“

Az igazgató a lakásán fogadta. Azt üzenete, hogy kissé lázas és rekedt. Nem jár ki. Az öreg emberre vigyáznak, mint a pólyás gyerekekre. De Lázárnak, legkedvesebb mérnökének, örömmel otthon van, betegen is rendelkezésére áll. Otthon? betegen? legkedvesebb mérnökének? Rettegetések az írott szók, mert hogy nincsen pillantásuk, csendjük, élő színük. Az írott szó csak távoli zaj, nem tudjuk, mit jelent. A jó Kuncz üzenete sem ér többet, mint a dodonai jóslat: ibis redibis... Értsd, ahogy éppen akarod.

Az ajtó előtt nem bírta letagadni önmaga előtt, hogy úgy ver a szíve, mintha orvosprofesszorhoz lépne be, aki

sztetoszkóppal várja. Ez a kis gép elmond minden titkot, ami abban a legjobban elzárt safe-ben, a szívben rejtőzik. Egyszerre furcsa gondolata támadt: ő most talán nem is az igazgatóhoz jött, hanem Kuncz Margithoz... Pedig nem is látta a leányt a Patacsi Józsi esete óta. Mégis kísértette: a leányhoz jött, hogy elmondja neki még egyszer, amit akkor mondott el a nyomorult, sáros, alélt paraszt-kovács néma tanúsága mellett. „Aki bajban nem hagyja el felebarátját...” Hátha a leány átsuhan itt, apja otthonában, talán éppen itt az előszobán. Mi lenne, ha ugyanezt itt megismételné előtte! A szók ugyanazok és mégis egészen mások. A szóknak köntöse a körülmény, amely közt elmondottuk. Ugyanazok, mint maga az ember, aki parádésan ünneplőbe öltözik, máskor meg köznapiasan, munkás-zubbonyba, sportnadrágba. Istenem, ezeknek a szimpla szavaknak soha, sehol sem lesz többé olyan ünnepi csengésük, mint a minap volt, ott a lehulló alkonyattal, a kárhozott szegény ördög szemeknek vak fényénél. Bent majd az öreg, a beteg Kuncz igazgató ráteszi az ő vizsgáló sztetoszkópját a szívére és mindent meghall, ami odabent a szívben rezeg...

Szórakozottan lépett be. A takaros, fehérbóbítás szobalány feléje nyult, hogy átvegye kalapját, és ehhez úgy csücsörítette a száját, hogy a szórakozott Lázár mérnök nem a kalapját nyujtotta neki oda, hanem a kezét és majdnem hogy kezét csókolt... A leány pirulva csak annyit hebegett:

— A méltóságos úr már várja...

Azután sebtében kilibbent. Az ajtónyitás csak egyetlen pillanat és mégis ebben a pillanatban elfér kötetekre való aggodalom. Átvillant fejében, hátha most ez a csinos cseléd vihog és elmondja Margitnak, milyen balkezes, félszeg ember. Kinevetik. A nevetés meg jobban letérít az egyenes útról, mint a legmagasabb hegy. A hegyet, ezt az akadályt meg lehet fúrni, mint ahogy az ő édesapja megfúrta a Mont Cenist, — de a nevetést meg kell kerülni. Hátha ez a paraszt liba még félre is értette? Hogy ez a kéznyújtás nem zavaros demokrácia, hanem asszonyhistoria. Mindenütt szabad asszony után nyulni, akár vadócon virágzik, akár fűtött üvegházban, csak éppen a szobalányt nem bocsát-

ják meg — lányos háznál. Az ajtó nyílt: a kis cseléd ki-tárta. O meg véget vetett a sok badarságnak: mi közöm mindezekhez...

Ott állt Kuncz igazgató előtt. Az öreg síma volt, mint a solingeni pengék, melyeket a minap a gyár kasza-osztá-lyának hozatott mintákul. Édes volt, mint a lépes méz, me-lyet kertjeinek méhkasában gyűjtögetett. A süppe-dékes bőrfauteuilra mutatott széles kézmozdulattal, melyből minden impresszionista és expresszionista azt olvashatta ki, amit éppen akart, a barátságos leereszkedést, az atyai szemrehányást vagy a kisméretű emberek fon-toskodását. Levette csiptetőjét és zsebkendőjével csiszol-gatta a félhold formájú kis üvegeket. Aki maga sem biztos mondanivalójában, könnyebben beszél, mikor homályosab-ban lát vagy beszélgetés közben valamivel foglalatoskodik.

— Isten hozta, kedves, jó mérnök úr... Végtelenül örü-lök, hogy megtette az első lépést nálam, otthonomban. Már azt hittem, haragszik — ránk...

— É-é-én?

— Igen, fiatal barátom. Hiszen ellenünk szavazott. Bi-zalmas, atyai kérelmem ellenére a 48-asra voksolt...

Lázár elmosolyodott.

— Ugyan, — kérem... Ez csak nem ellenséges aktus. Egyik így, a másik úgy. Kiki szabad meggyőződése sze-rint...

Kuncz igazgató most már átnézett csillanó üvegfélholdjai fölött. Hízalgő hangon folytatta és a magyaros szókimon-dást enyhítette azzal, hogy magyarul idézett, valami Alfréd Capus-cikkből.

— Mégse volt ez szép cselekedet öntől... Nem kaptuk meg az állami szubvenciót. Nem kaptuk meg a nagy rendeléseket. Az a pár szavazatnyi többség — na, túlságosan sok pénzébe és mesterkedésébe került a kor-mánynak. — Tréfásan megfenyegette a másikat: A pörö-lyök lecsapnak és otromba vasdarabokból nagyszerű acélt kovácsolnak. Rettenetes kemény acélt, mely lenézi a csor-bulást meg a rozsdát — és mégis szerszámmá formálva fi-nom, hajlékony és gyöngéd, mint a legtokéletesebb szer-szám, — a kezem tíz ujja... A kiképző tiszték a baromi emberanyagból deli katonákat, öntudatos vitézeket for-

málnak: a mi kovácsaink is ilyen kiképző tisztek: a durva ércből kigyúrnak a karakteres valamit: az acélt. Ügye, mindez szép? mindez igaz? — És egyszerre morognak, aztán dörögnek, majd lecsapnak a politika frázispörölyei és nem formálják az anyagot, hanem csak darabokra zúznak mindent és mindazt, ami eddig összetartott...

A fiatal mérnök elképedve hallgatta igazgatóját. Eddig nem is sejtette, hogy ennyi hév és ennyi szófordulat rejlik ebben a csöndes, bürokrata, rendszer-emberben. Kuncz rá-tette egyik kezét a fiatal ember vállára és tovább szólte, amit nem bírt magában tartani:

— Lázár! kedves jó Lázár! hát mi a kótyagos megvesze- kedett ördög húzza magát a zsákutcába? Vagy csak nem olyan naív, hogy ne tudná, az az egész 48-as retorika csak kilobogózott zsákutca... Aki oda befordul, kezdetben a sok kitűzött lobogótól azt hiszi, nagy ünnephez ért. Az- után, hogy elmúlt a káprázat, meglátja a zsákutcát, igen, mérnök úr, a zsákutcát, melyből csak visszafordulni lehet...

Lázár kedves arccal, de kemény nyakkal és égő fejjel állott szemben igazgatójával.

— Méltóságos uram, ha valakinek utálnia kell a politi- kát, akkor a mi mesterségünk az, ami erre az utálatra kény- szerít. A politika csupa hibás összeadás és kivonás, csupa hibás szorzás és osztás. Az eredmény helyességében még az sem bízik, aki maga végezte ezt a hibás számvetést. A retorika képzeletért rajong. A mi tudományunk meg a matematika, a kétszer-kettő — négy, tehát csupa valóság. Mondjuk különb szóval: csupa igazság. Hát kérem méltó- ságos uram, nem igazság az is, hogy nemzet nem élhet tel- jes függetlenség nélkül? Aki nem független, az elcsenevé- szedik erkölcsi mivoltában. Elcsenevészedik gazdasági erői- ben. A piros vérsejteket megölik a fehér vérsejtek. Az élet- ben nincs egyenlőség, csak erős van és gyöngé. Nincs igazságosság, csak érdek és alattomoság. Akár a mi ked- ves matematikánkban: páros meg páratlan...

Kuncz udvari tanácsos úr legyintett. A mérnök nyugod- tan folytatta:

— A mai állapotban a legkevesebb az, hogy a másik a magyart elrejtje a világ elől. Az már teljesen mindegy, hogy a trézor vasajtaja mögé vagy csupán spanyolfal mögé rej-

tenek-e. Ezt a hamupipőke-szerepet majd egyszer, majd akkor sirathatjuk, hogyha valami igazi kataklizma szakad fajtánkra. Majd ha igazán „rossz időket élünk, — rossz csillagok járnak...”. Majd akkor sirathatjuk, hogyha a spanyolfal mögül kilépő magyar nemzetre rákiált a nagyvilág: hát te ki vagy? hát te mit akarsz? Bocsássa meg méltóságos uram, őszinteségemet, de én mindig azt a meggyőződést vallottam és vallom, mely nagyapám óta családunk minden vércseppjében ott forrott.

Az öreg Kuncz leakasztotta füleiről szemüvegét és szeme most az üveg fénye nélkül egészen bágyadtnak látszott. Le is húnyta.

— Csupa szép demagógia. Azaz, kedves fiatal barátom, nem bántó vagy lekicsinylő értelemben használtam ezt a szót. Isten ments. A népnek lehet így szónokolni. Nép alatt értem a tömeget, akár bugris, akár intellektuel. De nem lehet nekem így beszélni, — a gyárnak...

— Igazgatóm! Méltóságos uram! A gyáré minden munkám. De a meggyőződésem az enyém.

Az öreg keserűen nevetett.

— Ime, az ön pörölyei máris szétzúzták az én gyáramat. A mi gyárunkat. A magyarok gyárát. Hiszen az utolsó takarítóig mindenki magyar e telepen. És most nincs rendelés, nincs szubvenció, mióta arcunkba lehet vágni: a ti mérnökeitek a közjogi ellenzék kengyelfutói... Fabrikáljon vagonokat „magyar kommandóval” — és fizesse ki a külföldi számlákat a nemlétező „magyar bank” bankóival... mérnök úr, szerettem volna ezt a beszélgetésünket meg sem kezdeni. Felejtsük el mind a ketten. Egyetlen utóízének szabad csak megmaradnia: a mi dolgunk nem a szónoklás, hanem a számítás. Ön nagyon helyesen mondta az imént, a mi dolgunk kétszer-kettő = négy.

A másik halántékában úgy emelkedett fölfelé valami piros vonal, mint a hőmérőben a kis vörös oszlop, hogyha a végét hirtelen forróságba tartjuk. Azután lassan elfakult a fiatal mérnök arca, mintha japán állana Kuncz igazgatóval szemben. Az öreg ijedten nézett erre a keleti arcra...

— Méltóságos uram, hogy én hogyan akarom szolgálni a fajtám függetlenségét és a gyárunk függetlenségét, annak most hozom tanúságát. Ez az ünnepi tanúságtétel itt van a

hónom alatt. Sok álmatlan álom — valósággá ébredetten. Itt van, ebben az elaborátumban. Ezekben a rajztekercsekben. Az egész talán szimpla ötlet. De egyik legnagyobb feltaláló mégis csak az volt, aki föltalálta a kereket... Az én találmányom a körtolattyús motor... Méltóságos uram! az ember nemsokára repülni fog, mint a madár...

Kuncz a rajzok, a számítási lapok után nyult. Felületesen beléjük nézett. Azután rendesen, pontosan összehajtott, összegöngyölített mindent. Mindezt hideg, nyugodt mozdulatokkal végezte, melyek azok találmánya, akik valaminek az élén állanak. Így vesznek át folyamodványokat, amiket soha sem akarnak teljesíteni. Így ígérnek valamit, amit másnap el kell felejtetniök.

— Hálásan köszönjük, fiatal barátom. Majd megvizsgálom. Azután legott fölterjesztem Bozzay tanácsos úr ő méltóságának. Majd megvizsgáljuk...

Ugyanakkor két kezének ujjait összetámasztotta. Az egész gyár tudta, hogy ilyenkor nincs tovább. Ez az ujjhieroglif azt jelentette: magamat ajánlom. Lázár is fölkelte. Meghajolt. Szárazan annyit mormogott: Köszönöm.

Este a kintinban a fiatal mérnök annyit súgott Altmanak: Úgy látszik, igazad van.

Szótlanul botorkáltak föl szobáikba. Oda legalább benéztek a csöndes éjszaka csillagai.

... Hónapok multak. Beköszöntött december. Lázár éppen átnézett ablakából a nyárfasor melletti első parasztház ablakára. A kis négyszög ma jobban világított, mint máskor. Ah, december 24.-e van. A székely Rosty apró karácsonyfát gyujthatott népes familiájának, mert a hóra vetített kis világos formában igen sok fej nyüzsgött, árnyékba torzult fejek, de mégis csak kedves gyerekfejek. A mérnököt telefonhoz hívták. Kuncz igazgató jónak látta éppen e pillanatban hirül adni, hogy az „iratok leérkeztek a minisztériumból valami kiegészítés végett“. Semmi több. Iratok érkeznek föl és le, az év végén, tömegesen, hogy azután új legyen az iktatószámuk...

Tovább csörgedezett az idő. Lázár megint átnézett ablakából a nyárfasorra. A Rosty-ház mellett bódé állott; tarka menyecskék, bokorugrós lányok bábszíveket vásároltak, a menyecskék bábszíveket Isten bárányával, a lányok

cukorral kipötyögtetett huszárral. Búcsú volt és nyár. A szolga finom hajtású levelet hozott, vastag, krétázott papíron. Bozzay miniszteri tanácsos fölvilágosításokat kívánt a motor teljesítő képességéről... Pedig egész kötetben csatolta Lázár... Sok lóerő kellett hozzá, ennyi időt elhúzni a helyéből...

A nyárfasoron peregtek a levelek. Ezüstjük már bronzzá, sárga rézzé változott. Másfél esztendeje, hogy átadta találmányát Kuncznak. Újra ősz van... Bekopog a szolga és hozza a csomagot az iratokkal, tekercseket a tervekkel. Külön levélben a végzés. Igazán végzés, mert Kuncz és Bozzay végeztek a tervvel... „Az ügy további tárgyalásra nem alkalmas.“ Körpecsét. Aláírás.

A fiatal mérnök haragosan lökte fel szekrényére az egész csomagot. Vállat vont, valamit magyarosan mondott. Azután hozzálátott a köznapi munkához. Mit tehet mást, akinek nincs pénze önálló vállalkozásra?... Ha nincs papiránk, menjünk tovább gyalog...

MURRAY & MURRAY, STEELWORK COMPANY LIMITED, SHEFFIELD

Lázár fölfelé tornászott a keskeny vaslétrán, hogy megvizsgálja, miért repült le az óriás kalapács természetes acélkönyökéből a kar egyik emeltyűje, éppen a derék főkovács, Rosty Gazsi felé. A görnyedt hátú szál ember tegnap munkánál nélkül vágódott hanyatt. Pár nap múlva kireperálják a két gépet, a titánkalapácsot emelgető acélcsuklót és Rosty Gazsit, a szófukar, siket embergépet, ezt a két jóbarátot, kik két évtizede testvériesen dolgoztak együtt, egymás mellett, becsületes megértésben. Ej no, tegnap egyszerre az a kalapács nagyot hadonászott maga körül. Megbetegedett-e? Megbolondult-e? Mint az ámokfutó a trópusi melegben, hogy nem nézte, ki áll az útjában... Éppen a leghűségesebb munkatársát ütötte le, a székely Rostyt! Pedig nem élt e föld kerekén két igazabb barát, mint ez a kettő. Két évtizede együtt ütötték a vörös, izzó vastömböket acélfényes formává, fegyelmezett erővé, — ütötték fáradhatat-

lanul, izzadtan, kormosan. A jó Gazsi bá bele is siketűt bajtársa, a nagy kalapács bőbeszédűségébe, abba a szakadatlan döngő döngésbe és talán éppen azért, mert bele-siketült, pompásan értették egymást. Az a több tonnás robot szeleiden engedelmeskedett annak a másik, őszbecsavarodott, gyöngébb robotosnak, mint a jámbor gyerek. Hogy ha Gazsi bá körülsimogatta olajos kannájával, megcsiszolgatta pecsétes rongyaival, a nagy robot örült, mint a kezes gyerek, akit etetnek és csinosítanak. Bizony, Rosty Gazsi ilyenkor még önmagát is meglátta a fényes acélkarokon, hogyha véletlenül odafönt nyitva volt a szellőztető, a töredezett, esővert, koromtérképes ablak és bebeszökhetett egy-két kíváncsi idegen, a messze utasok, a globetrotter napsugarak, amik úgyis ritkán vetődtek ide be, ebbe a gőzös, lármás, széngázás pokoltornágra. Ritkán jöttek, mert bizony jobban tetszett nekik odakünt a rezgőnyárfák ezüst'levelesén ugrándozni, akácfürtöket szagolgatni, kékszemű, lenhajú gyerekekkel tréfálkozni...

A siket Rosty ember szavát nem értette, de annál éleesebben értette robottársa minden mondását. Tudta, hogy az üres nyikorgás azt hajtogatja: únom magam, nincs munkám. A tompa dobbanás azt jajdulja: belevágtam, semmit sem értem, hiábavaló ez az élet! Valamint eltalálta a sziporkázó, sístergő vörösséget, az energikus döngés azt kiáltotta: ez jó volt! abból lesz valami, akit vernek. Üsd, neki jól! Legalább így mesélte Rosty bá, a székely kovács. Még tegnap reggel is, hogy letörölte öreg robotja olajverejtékes tagjait, a kovács azt súgta neki: úgy-e jó volt aludni, de most nem lesz tovább tente, tente! hanem rajta, rajta, rá! ... És éppen tegnap megbolondult ez a nagy kalapács, nem hiába virtuosos magyar volt, ott született valamelyik magyar hányában... Verekedni akart ok nélkül — és legjobb pajtását ütötte le. Igaz, maga is megsebesült. De hát őt kigyógyítja az a Lázár mérnök, de azért Rosty bajtárs mégsem néz feléje többet. Majd tovább biceg féllábon, mert a térdét levette a veszprémi doktor... A jó régi kovács be sem néz ide, csak szedegeti a gyártól a kegyelem-morzsákat. Miért is nem vigyázott jobban!?

A mérnök a létra felső fokán tapogatta az acélt, próbál-gatta a csavarokat, megkémlelte a csillanó törést, mikor

lent a masinak között szokatlan csoportot pillantott meg. Ni, a gyári korifeusok, meg a jó Kuncz öméltósága, azután meg a miniszteri tanácsos úr öméltósága és a mindig föl-támadó exképviselő, Szerdahelyi uram. Mind császár-kabátban. Egyik-másik ki is tűzött az első gyöngyvirággal. Vendégjárás ez, áldomás volt vagy lakodalom? Talán bizony a szép Margit mennyegzője... Megremegett és végighúzott lüktető halántékán. Négy olajos vonás maradt ott...

Kuncz igazgató kézzel-lábbal magyarázott az idegen úrnak. Mutogatott a gépekre, mintha embereket mutatna be a vendégnek, az ő tisztviselői karát, a gépeket, melyek engedelmeseek, tisztességesek, szorgalmasak. Éppen Lázár létrája alján állottak meg. Az idegen kivált a császár-kabátosok közül és két kézzel elkapta a keskeny vaslétra két karfogantyúját és felhúzóadásokat végzett, mint a nyújtón. Micsoda sportember lehet? Ki fia? Ót, Lázárt nem hívták meg a nagy kanálhoz; pedig biztosan eszem-izsom után vannak, mert ankét nincs banket nélkül. De hát ő kegyvesztett, mert azzal a megfenekedett „közjogi ellen-zékkel“ mert tartani... A nyurga idegen nyújtógyakorla-taival egy pár szökkenés után fönt termett Lázár mellett, aki eddig hátra sem nézett rá. Ez meg rászólt:

— Halloh! How do you do?...

A magyar mérnök meglepetten fordult vissza. Hova tegye ezt a szikár, száraz ábrázatú izomembert? De az már barát-ságosan mosolygott rá:

— Halloh! You here? — Mit, ön itt van?

Lázár még mindig keresgélt régen megprésett időkben. A másik máris folytatta:

— Elfeledtem nevét... De nem a lelkét. — Az idő lepergett, de hát azok a magyar nevek... Rettenetes nyelv! Előbb megtanultam Bombayban ezt a nevet: Mohandasz Karamcsand Nath Sing... — És kacagott hozzá, hogy a navy cut füstjétől megsárgult fogain megcsillant az éppen befűtött kohó kilobbanó lángja...

Lázár összerezcent, de kisimult egész arca...

— Jó ég! Mr. Murray! Igen, Zürich... A Politechni-kum... A kis Limmat-parti cukrászda... Lieseli, a berni kislány, takaros viseletében, takaros naívságával...

Öszintén örültek egymásnak. Az angol legyintett:

— Come down... Jer le, nem értem a jó öregeket ott lent. Jó volt az igazgató ebédje, de én inkább ettem volna mutton-chop-ot vagy irish-stewt és plumcaket. Nálatok, kedves bajtárs, sok a paprika, a sweet-pepper, meg a tejfel, yes, the cream... Ti tartjátok fenn Karlsbadot. Ti buzditjátok a Sprudelt, vagy úgy mondják: Sprüdel? De elfeledtem azt a zürichi németet...

Egymásra nevettek.

— Ügye, előbb új dominiont foglalok el, mintsem hogy új nyelvet megtanuljak. Ez az idegtekercesem hiányzik itt — és homlokára csapkodott. — E derék magyar urakat akkor értem, mikor eszünk vagy hallgatnak. Különben ti, magyarok, nagyon szeretitek a monológot... Akár Shakespeare Hamletje... Ma is az asztalnál, ahányan voltak, sorban fölálltak és mindegyik mondott egy-egy hosszú monológot. Ezt szívből úntam, mert én azért jöttem ide, hogy a gépeket hallgassam, nem az embereket. A gép többet és okosabbat mond. Vagy tanulok itt valamit, vagy üzletet akarok. Gyere öreg pajtás!

Léhúzta Lázárt a keskeny vaslétráról és az utolsó fokon izmos karjára kapta, akár valami kisiút. Majd talpraállította Kuncz igazgató elé, hogy annak — mint mondják — leesett az álla. A miniszteri tanácsos, az exképviselő, meg a többi, mit tehetett egyebet, helyeseltek, kacagtak, még ha érezték is a kesernyés ízt a szájukban. Az angol közvetlenül folytatta:

— Hát ő miért nem volt a banketten? Eldugják előlem legkedvesebb barátomat... Minden okosat véletlenül találunk föl!

Lázár elébe vágott a kellemetlen magyarázkodásnak. Előbb magyarul, majd angolul tolmácsolta:

— Éppen szolgálatom volt. A gépeknek nem szabad megállaniok. Első a munka. Csak azután jön a vendégség...

Az angol éles látással, mintha vesékgig látna, száraz nyereséggel bökte ki:

— Oh, gentlemen, már azt hittem, hogy Mr. Lázár barátom, Mr. Lazer, vagy hogy van jobban? Mr. Lezar — kegyvesztett valami okból? Talán ellenzéki? Én sohasem tudom,

mit akar az irish independent party. De nem is kérdem. Semmi közöm hozzá. Ha az Irishman kitűnően dolgozik gyárunkban, megdicsérem — s ami ennél még sokkal természetesebb — kitűnően megfizetem.

Majd Lázár vállára tette vaskos tenyerét és kedvesen követelődzött.

— Most, uraim, thanks. Köszönöm. Váltásuk fel a szolgálatban ezt a fiút. Szeretném a délutánt vele tölteni. Rég nem láttuk egymást. Azt hiszik, mi egyebet sem gondolunk, mint time is money! Hogy az idő pénz. Mi azt is érezzük, hogy time is friendship! Az idő barátság. Nem olyan jó szállóige, mint a másik. Csak most csináltam; de jó.

Összenéztek. Összesúgtak, mint a bíróság tagjai ítélet előtt. A vendégszeretet parancsának engedelmeskedni kellett, mert a vendég — az méltóságos úr, az kegyelmes úr. Kuncz igazgató hajlongott és bólintott. Az angol meg beleskarolt Lázárba. Mentek együtt a magyar mérnök szerény munkaodujába.

Murray kiült az ablakdeszkára, háttal a rezgőnyárfasornak. Megtömte kis matrózpipáját és kacagott.

— Hogy téged megkaparintsalak, annyit kellett most e jó embereknek beszélnem. Mióta a zürichi állomáson elváltunk, ennyit összevéve nem szónokoltam. Pedig jócskán fiatalabbak voltunk. Oh, Lieseli Caflish cukrászdában... Fair girl... Csinos volt. Régen volt...

Majd rátévedt szeme a szekrény tetejére föltornyozott rajztekercsekre. Mint a hiúz a zsákmányra, vagy a dzsiu-dzsicu-bajnok ellenlábasára, úgy ugrott neki a tekercsnek. Jókedvűen nevetett.

— Hm, industrial-espionage! Ipari kémkedés? Szabad megnéznem?

Lázár legyintett.

— Hogyne. Csak az itt visszautasított találmányom tervrajza. Új motor. Elvetették. Gyár is. Állam is. Nem érhet semmit...

Az angol föltartotta kis pipáját és azzal intett csöndöt.

— Motor?

— Igen.

Legott letelepedett az asztal mellé, kitergette a gondos géprajzokat. Minden részleten végigment szemével. A szó szoros értelmében mentek szemei, valósággal gurultak a vonalakon, hogy vörhenyes szőke feje is utánuk mozgott. Blokkot húzott ki zsebéből és lázasan számolt. Letépett egy-egy kis cédulát és visszagyúrte. Közben halkán és hamisan dúdolta: Marlborough s'en va en guerre... Lábai-val dobolta az ütemet. Ujra tele cédula. Zebre gyúrte. Ujra dúdolt, a Tipperary dalt. Közben fölhajtotta az elébe rakott teát, amit Lázár a gyári kantinból hozatott fel. Utána nagyot prüszkölt:

— Made in Hungary. Ez a tea Magyarországon készült. Talán ott lent a réten... Annak virágai. Flowers of meadows. Réti virágok. De a találmány is made in Hungary. Az jó. Nagyszerű...

Lázár, aki eddig hallgatott, lámpalázzal, mint a vizsgázó diák, egyszerre megoldódott nyelvvel magyarázta a „kör-tolattyús“ motort... Az angol fölhajtotta a barackpálinkát, amit barátja elébe tolt és most már utcai énekes módjára, de annál hamisabban dúdolta a „Lovely black eyes“ édes dalát. Bealkonyodott. Murray egész marék gyufát perzselt, fölugrott, a szoba leghomályosabb sarkában termett és a gyufák kis parazsát szélesebesen forgatta, hogy a sötétben csak ez a kis tűzkarika világított. Hozzá nagyokat berregett ajkaival; utánozta a közeledő, a távolodó motor bűgását. Hirtelen odaállt Lázár elé; két kézzel vállon ragadta, hogy a másik majd lefordult az ablakpárkányról, honnét már jókedvűen magyarázta találmányát.

— Tudod, mi volt ez a forgó tűzkarika? A te motorod. Autóban. Aeroplánokban. Jó. Minden lóerő — egy arany, száz arany. Font. Angol font. Poor Blériot! Csak azt a haragos kis patakot bírta átrepülni, Dover és Calais között... Poor Principe Borghese! Szegény Borghese herceg... Csak Kínáig ment autóján... Mi az óceánt fogjuk átrepülni ezzel a motorral és leszáguldunk a Szaharán át Tangertől Capetownig... Repülünk a holdig, — nem, a Marsig, — nem a Saturnus gyűrűjén köröskörül... Jó. Milyen szerződésed van? Mikor mondhatsz föl becsülettel? Eladtad már? Mit kaptál érte?

Lázár szédült.

— A szerződésem szerény. Akár valami botosispáné. Négy hétre elbocsáthatnak. Én is mehetek. Ha kell, holnap, ha kell, ma.

— És a találmány?

— Enyém maradt. Ingyen adtam, mert itt szolgállok. Ingyen adtam, mert magyar vagyok. Nem kellett. Visszadobták. Hasznavehetetlen.

— Good Heavens! Ezek a jól étkező és sokat monológizáló derék urak, ha fényt látnak, behúnyják szemüket, hogy oda ne süssön...

— Murray, ne bántsd a fajtámat...

Az angol hosszú lépésekkel föl és alá járt, mintha nem is talpon járna, hanem lábtókon.

— Még ma fölmondasz. Holnap a Murray & Murray Steelwork Company Limited mérnöke vagy.

— Hogy nem akarsz? Business is business. Talán szeretsz itt valakit? Semmi baj. Viszed magaddal. Hozod magaddal. Költözködésre kapsz — no, mennyi kell? — ezer font? Várj; hallgass. Már írom a csekket.

Írt. Kitartotta széles tenyerét és öt merevített ujján számolt. Csontos, bütykös hüvelykujján kezdte.

— Látod ujjaimat? Ha el is viszi valamikor a megbutult gép, vagy az emberi vadságon köszörült kard, — ez jó kéz. Angol kéz. Ez azért fogja, amit megfogott. Tartja, amit tartani kell és becsületes.

— Hát at first: először, míg a gyárunkban megcsináljuk vezetésed alatt a modellt, látatlanban kapsz tízszer annyit, mint amennyit neked itt fizetnek a gyárban. Másodszor: ha a motor beválik és felületes számításaimból is látom, be kell válnia, kapsz rá pátenst. Harmadszor: minden motor után megkapod haszonjuttalékodat. Negyedszer: minden további találmányodat a legnagyobb bánatpénzzel lekötjük gyárunknak. Föltalálsz te még sok egyebet... Ötödször — itt nagyot hajlított másik kezével kitartott kisujján —, mert szeretlek, hát kikötheted, hogy mikor már annyid van, mint Sir Moseleynek vagy Lord Londonderrynek és megkínoz valami kis nosztalgia, ami nálatok, magyaroknál átörökölt terheltség, — mehetsz. Ide vissza. Haza. Most csapj bele tenyeredbe. Jó kéz. Angol kéz, még ha valaha meg-

butult gép vagy gyűlölet tüzeben kovácsolt kard le is vinné ezt az én öt derék kis szolgámat...

Lázár egyre jobban szédült. Csak azt az öt ujját látta, mintha láthatatlan óriás nyúlna utána. Szeme égett. Keze majd lefagyott. Halkan morogta:

— Hát magyar végzet, hogy a magyar örökre nomád maradjon? Istenem, ezer év után is nomád... Nemzet, melynek sohasem sikerül semmi...

Az angol már el sem eresztette. A magyar tovább sutogott.

— Igaz, becsületet szerezhetek fajtámnak másutt. De aztán mégis hazajövök...

Az angol tovább fogta kezét, mint a páncélos lovag vas-kesztyűje.

— Jó, jó. Csak mormold el a te magyar beduin imádságaidat a te puszta-sivatagodban. Aztán légy európai.

A magyar nem felelt, csak állt és állt a másik előtt. Ez meg kezét nyújtott.

— Allright. Rólad itt még hallani fognak...

Másnap az angol elutazott. Vissza Sheffieldbe. Megdicsérte a gyárat, de csak annyit mondott: kitűnő gyár lehet, hol egy Lázárt tudtak kitermelni... Az öreg Kuncz dühös volt. Hogy magára maradt, ökölbe szorította kezét és morogta: ez a Lázár bennünket leszólhatott Murray előtt és csak önmagát istenítette! Kiteszem innét...

Mikor másnap Lázár jelentkezett az igazgató fogadószobájában, hogy fölmondja állását, tüstént bebocsátották Kuncz elé, ki nagyon fegyelmezte magát és mézes-mázos szóval fogadta a fiatal mérnököt. Lázár torkán akadt minden szó. Hogyan kezdje? Hogyan mondja, hogy ő innét elmegy? De erre nem is került a sor. Kuncz öméltósága megelőzte:

— Mérnök úr! Azt hiszem, ön szeret tanulni, tapasztalni, világot látni... Más üzemeket, más embereket megismerni... Ez nagyon jó az ilyen fiatal kezdőknek...

Lázárnak fölszállt fejébe a vérhullám. Kezdő! Annyi esztendei derék munka után!

Kuncz zavarnak értette a kínos néma rezgést, mely átreszketett a két ember között.

— Hát, fiatal barátom, a gyár nem kapta meg a rendeléseket, az állami szubvenciót. Le kell valakit építenünk. Önre gondoltam, kedves Lázár... (Az öreg úgy beszélt, mint valami vérbeli serenissimus. Többes számban és per kedves Lázár...) Nincs kifogása ellene, ha arra kérjük, szentelje munkáját más vállalatoknak. Mi visszaadjuk szabadságát...

A mérnökben elhült a vér. Mégis titokban örült, hogy nem neki kellett kezdenie. Meghajolt és röviden búcsúzott:

— Rendben van, igazgató úr. Hát megyek másutt szerencsét próbálni. Köszönöm hozzám való jóságát...

A nélkül, hogy visszanézett volna, kifordult az ajtón. Csak a saját végső szavai csengtek a fülében. Önkéntelenül eszébe jutott a história, amit hónapokkal ezelőtt itt élt át. Derzsy Janit, a kovács legényfiát, patkolás közben az egyik ló állon rúgta. Szilánkokká zúzta a rúgás az álkapcsot. Irtózatos kín lehetett. Gyors segítség is kellett, mielőtt bevihetik a városba. A falusi doktor, ez a rigolyás, elfásult agglegény, maga elé állította a legényt, kezébe nyomott kis vizes tálat és úgy, ahogy előtte állt, szedegette ki csipeszével a törött csontszilánkokat abból a nyomorult állból. Derzsy Jani izmos öklei közé szorította a tá'at. Nem szisszent, nem hunyorított és mikor elment, bepólyázott arcával, csak annyit szólt hátra:

— Doktor úr, köszönöm a hozzám való jóságát...

Ő is most ugyanígy alkalmazta ezt a szólást, pedig itt neki is izenként szedték ki lelkéből az összerúgott illúzió fájó szilánkjait...

Az öreg Kuncz ebéd alatt elérzékenyedetten mesélte családjának:

— Nem tehettem másként. Szegény fiú... Hova megy most! — Le is tört egészen...

Lázár csomagolt. A fecsegő Altmann Tóni ma hallgatag volt. Segített rakosgatni, esetlenül, mint ahogyan a cirkuszban a clown segít a szőnyegek felgöngyölésénél. Maga botlik bele. Hallgatott, de legalább bajtársa minden kötösén végigsimogatott.

— Ez is neked szól. Ez is neked szól...

Halk kopogás az ajtón.

— Szabad!

Kuncz Margit nézett be az ajtón. Először csak barna hajkoronája. Azután fehér homloka. Egész kedves feje. Hirtelen belépett. Egyenesen Lázár felé.

— Mérnök úr, búcsúzni jöttem. Tudom, hogy elmegy. Talán még elutazása előtt be is néz édesapámhoz, Istenhöz adot mondani. Mert így kívánja a szokás. Azt is tudom, hogy engem nem találhat ott... Én apám lánya vagyok... De ez nem tartozik ide. Én csak egy kézzszorításra jöttem. Az utolsóra, mert ezzel meg én tartozom a férfiúnak, aki mindig egész ember, mert mindent kockáztat a hivatásáért és elhivatottságért. Ez a kézzszorítás az én utolsó jogom. Magamnak is tartoztam ezzel.

Szó nélkül kezet fogtak. A leány Altmann felé fordult:

— Bocsássa meg, mérnök úr... Viszontlátásra.

Kiillant az ajtón, mint az álomlátás. Talán bent sem járt.

Lázár a székhez támolgott. Altmann szárazon csak annyit mondott:

— Hát — hm — ez is megvolt. Hm.

Vagy tíz percig csak a szű mesélt az ócska rajzolóasztal deszkáiban.

— Tóni, ez a leány karakter. Többet ér, mint az egész gyár...

Altmann megcirógatta a másik fejét, mintha kisiút becézne.

— Hm, tegyük hozzá, mint az egész világ... Nagyobb karakter, mint én, te, ő, mi, ti, ők... Látom, te fátyolt hordasz szemed előtt, mint a méhészt, aki mézet akar szedni, de fél a szúrásoktól. Le azzal a fátyollal. Én, a darabos germán, az udvariatlan, segítek neked letépni ezt a fátyolt. A helyzet egyszerű. A nőben nincs logika, ha gondolkodnia kellene. De rettenetes erős benne a logika, mikor érez. Érted?

A másik fejét rázta.

— Pajtás, vigyázz, mert becsületsértést kell veled szemben elkövetnem... Nem teszem, hanem megmagyarázom. Irigylem ezt a derék leányt, hogy veled mehet. Mert szeretném, ha engem is magaddal vihetnél...

Szóttalanul tovább gyömöszölték a holmit a ládába.

Az öreg Kuncz az asztalra csapott és kiabált:

— Csak nem képzeled, Margit, te fantaszta, hogy hozzáadlak állástalan mérnökhöz... Az ördög hozta haza. Maradt volna Olaszországban. Vége. Egy szót se többet...

Margit mégis Lázár felesége lett, mert hitt abban, amit egyszer, a véletlen találkozásakor tőle tanult: „Aki bajban nem hagyja el embertársát, azt sem fogja elhagyni, akit egyszer megszeretett.“

Felesége lett, pedig nem tudta, hogy ura már a Murray & Murray világhírű gyárnak a vezető mérnöke. Bajtársra lett a szegény, állástalan sehonnainak, mert szíve után tudta, ki ez az ember...

NYARALÁS BRETAGNEBAN

Langyos nyári napokon máskor a tenger olyan, mintha láthatatlan kezek tarka virágszirmokkal szórták volna tele. Vörös és sárga és lila színfoltok úszkálnak a nagy vízen. Nem virágok, csak tarka trikóba öltözött fiatal teremtések, akik gyönyörködnek a hullámverésben. Közbe-közbe valami kerek sötét vagy derengő lubickol. Talán odavetődött sötét levelek. Nem, — ezek a foltok barna vagy szőke vagy fényesedő férfifejek —, borzas vagy tar emberfejek. Ők is gyönyörködnek a tenger játékában. A hullám itt a parton játék, pár kődobásnyira már titokzatos vész. Nagy kérdés, lehet-e, szabad-e az emberrel összetéveszteni, összevetni a színes virágot, a hulló falevelet, mikor a virág és a levél a jóság termése, az ember meg... Nos, miként a magyar költő örültje kiáltja: — „Mi az ember? Mondják, virágnak gyökere, amely fönn a mennyben virul. De ez nem igaz. Virág az ember, melynek gyökere — Ott lenn van a pokolban...“

A hullámok azért szépek, mert élnek. A tenger igazán él: fölágaskodik, alábukik, szeret és haragszik, ajándékozik és gyilkol, — akár az ember. Senkisémet látja, ki az, ki mögéje rejtőzik, hozzányúl és ösztökéli. A hullámok meg-

magyarázhatatlan törvények szerint élnek. Az apály a dadogó, csevegő, ártatlan gyerek. A dagály az oktalan, kiszámíthatatlan serdüléssel előretörő, akaró fiatalság. A tombolás a vad, akaratos fejjel fálnak rohanó férfikor. A foltos, minden idegenséget, napfényt, egeket, partokat, hajóárnyakat, mélységeket és magasságokat visszatükröző símaság a békés, álmos öregkor, mely mindíg csak a helyet készíti el az új, ismeretlen utakat követelő nemzedékeknek, az újra születő haboknak, mert előlük eltűnik e tükörsímaság szelíd, szomorú rezignációval, csöndesen, hallgatagon. A tenger hullámverésében benne van az élet titka. Élettelenségében nincs titok, az maga a nyíltság, őszinteség, mert csupán az életnek lehetnek titkai...

A negyvenesek delén járó férfiú ezt gondolta magában, mikor a naptól barnára perzselt karjaival ütemesen hasítottta ketté a puha és mégis dacos folyékony életet. Visszabukta a szájából a sós italt, mellyel vendégét erőszakosan megkínálta a tenger. Néha kiemelkedett a habokból, hogy az emberi akaratból, mely annyira szeret ellenkezni, gátpillért játsszék a legyőzhetetlennek, a La Manche-ból egyre feléje futó, messze szétterülő hófehér csipkekendőknek, melyek leterítették, majd ismét fellebbentek, mint a mesebeli köpönyeg.

Kéjesen tárta szét karjait. Ma még örült, gyönyörködött, a hosszú, dolgos emberélet után megint egyszer gyerek volt. Még egyszer örült, mint aki tudja, hogy talán életében utolszor örül és éppen mert utolszor örül, ezerszer szebbnek látja búcsúja nagy napján a világot, mint minden más köznapon. Ahogy a nedvesen süppedő homokon a part felé ballagott, még dúdolt is magában: *Scintillavano le stelle... Oleggava la terra... Megtorpant. Tosca szerelmesének dala a kivégzés előtt. De hiszen ő nem kivégzésre készül! Nevetséges szentimentalizmus! Az ember olyan, mint az állat: megérzi a földrengést, mint az ég madarai, melyek össze-vissza szálldosnak nyugtalanul, vagy a becsületes komondor, mely békétlenül előre vonít. Az ember is ösztönösen följjadul vagy érzelmesen dúdol vagy dorbézol, mikor vesztét érzi. Ez mindíg földrengést jelent.*

Mégis csak furcsa, ma senki sem ment kora reggel a tengerbe. Milyen fázósak is ezek a franciák! Máskor legalább

mezítláb próbálgatják, hány fok is lehet az ő nagy vizük. Félnek a hidegtől, félnek a nagy széltől, mástól nem félnek. Bizony nem; most is kora reggel St. Malo felől harsog a Marseillaise: Allons enfants de la patrie... Dehogyan félnek, hazájukért bátran a halálba mennek. De hol vannak a többiek, az idegenek? Seholy sincs az ő barátja, az a derék angol, Mr. Murray, a nyárfakarcsú agglegény, aki nem törődik a jó Fahrenheittel, hanem ahol vizet lát, oda be-száll, még ha jégtáblák úsznak is körülötte. Ma nem jött ki. Meg a pápaszemes német úr is hiányzik a parti fabó-dékból, az a nagy testté tömörült fegyelem, aki egyre és mindenütt tanít, akkor is, mikor természetes feleségének azt mondja „Frauchen“, mert ebben a becéző túlzásban már benne van nála az asszonyi kötelességekről, háziasságról, főzésről szóló előadás kezdete... Aki tanít, mikor leányá-nak, annak a darabos szökeségnek azt sugja „Gretchen“, mert ebben a símogató szóban valahogyan megcsendül Faust II. részének kommentárja... De hiányzik ma az okoszemű erdélyi fiú, Dávid Dávid, a jövők fátyolszűrő-jén látó író, ki írhatnám és mégis egyre szociálisan javítja a világot, olyan stílusban, mintha Ady Endrét fordítaná prózára... Hova lettek ma? Ah, nem jöttek, mert hideg van.

A dagály már a parti kőgátakat csapdosta, s mikor Lázár kilépett a bódéjából, a hullám feltörő sudarai közrefogták és köréje fonták nedves ágbogjaikat, mintha vízből formált szomorúfűz alá állították volna. Nevetve peckelte le köntöséről a vízgyöngyöket és beszélt hozzájuk:

— Hát annyira szerettek, hogy még a partra is utánam jöttetek?

Távolban, St. Malo előtt, a tengerbe nyúló szikla, melyen Chateaubriand magános sírjában alussza költő-álmait és álmodja meséit, a dagályban körülhabzott szigetté változott. Fölötte cápa- vagy bálna-formájú fekete felhők bukdácsoltak. Öröme tellett volna bennük Hamlet fecsegő Poloniusának, aki ágyúkat és torpedórombolókat láthatott volna ma a szétkúszált, fekete porba hengeredőnek látszó felhőrongyoktól. Szanaszét, négy-öt élesen szegett kévékben indult le a zápor. Egyik oszlopa aranyos függönyként, a másik tompaszínű acélfalként, a távolabbi ezüstrácsként

ereszkedett a besötétülő tengerbe. Közbe apró kék foltok bujdosnak és egy-egy darab mennyég sugaras glóriában kuzkódott a borúval, mint a naív optimizmus a kegyetlen realitásokkal. St. Malo felől meg a szellő egyre hozta a hamisan kiabáló trombiták akadozó hangját: Aux armes citoyens!!

Ahogy kifordult a paramée-i kőgátra, látta, hogy messi-ről két alak integet feléje. Feketeruhás asszony és a gyerek. Egyedül ők jönnek Paramée felé. A rozoga villamosok és dohogó autóbuszok, csupa üvöltöző férfival telve, egytől-egyig St. Malo felé dübörögnek... Istenem, Margit és fiam! Utánam jönnek. Ilyen kora reggel! Mi eshetett velük?

A „Joyeux Malouin“ kis bárja előtt találkoztak. Az asszony csöndes volt és szomorú. A fiúcska símulékony és ijedt.

— Édes, mi az? Mi van veletek?

Az asszony szó nélkül a Petit Parisien külön számát unszolta feléje. Ura elhárító mozdulattal tolta félre.

— Nem olvasom. Tudom mi áll benne.

— Igazán tudod?

— Háború. Hetek óta írják. Én is tudom hetek óta. Mindenki tudja...

— Én Istenem... Én Istenem!

— Édes kis Margitom, semmi... Ez így volt, így van és így lesz mindig. Ahogy nagy hőségben a felhők megtelnek villámmal és a villám odacsap a topolyfa alatt álló pásztorra, aki csak juhaira vigyázott és soha senkit sem bántott. Ezt bölcsőnktől kezdve tudjuk... — Akadozott. — Én meg csak vagy négy évtized dolgos küszködése után egyszer pihenni akartam, addig, ameddig lehetett. Most nem lehet tovább...

— A háború szörnyűség...

— Igaz is, meg nem is. Emberi állapot. El kell fogadni úgy, ahogy van, akár mint a születést vagy a temetést. Más a baj.

— Mi a baj?

— A baj az... Nos, hogy is magyarázzam. Nem tudom, hova megy Európa? Quo vadis... Ma még senki sem tudja, azok sem, akik a háborút évek óta suttyomban kicsinálták.

Én ma csak egyet tudok: nem a mi háborúnk lesz — és mégis a magyarok életéről van szó. Nem egyes magyarokéről. Az nem számít. Az egész magyar életről. Csak azért, mert útban állunk. Mások útjában. A pásztor csak a topolyfa alatt áll, csak nyájára vigyáz, melynek számadója, nem legeltet tilosban. Mégis őt sújtja agyon a villám, mert éppen a szikra útjában állott... Az ősellenségre kilőtt golyó is a gyereket éri, mert éppen ott futott keresztül az úton...

Hallgattak. Egymás mellett ballagtak St. Malo felé. Mindketten fogták a fiúcska puha meleg kezét.

A Joyeux Malouin bárjából éppen kilépett a paramée-i úszómester. Máskor nagyot süvegelt Lázáréknak. Sok jó borralalót vágott zsebre tőlük a kis fiú úszótempóiért... Most a børsapkás soffőrrel ölelkezett, aki Lázárékat sokszor vitte Dinardba, a Cap Fréhelhez, Rotheneufbe és Bretagne különös szépségeihez. A soffőr átfonta karját az úszómester nyakán, hogy a nagy karimás szalmakalap magától libegett és magától köszöngetett. Mind a ketten nagyot hajtottak a közös palackból és bagós szájukból nyílegyenesen Lázárék felé lövelték a hatalmas kortyot. Nem találták el őket a borsugárral, de jót nevettek a szétrebbenő kis családon. Azután mind a ketten rekedt, ingerkedő hangon háromszor is kórusban ismételték: „Boche! boche.“

Lázár nyugodtan ment tovább. Halkan mormogta:

— Szegény jó emberek... Azt hiszik, hogy már így kell viselkedniök, különben kétség fér hazafiságukhoz... Úgy látszik, már igazán itt a háború.

Valamivel odább találkoztak a derék Leroux doktorral és csicsergő, fiatal feleségével, a kedves kis fekete Lisonnal. Doktor Leroux aranyszívű orvos volt, aki csak pár nap előtt adta vissza az aggódó szülők lelki békéjét szíve jóságával és tudományos áldásával, mikor a kis Lázár László anginában betegedett meg. A francia házaspár még gyermektelen volt és a kecses Lison asszony a kis Lázár fiút a mult héten könnyezve ölelte magához, annyi szeretettel, hogy ebben a pillanatban így gyermektelenül is — anya volt, mert könnyeiben az asszonyi hivatás glóriás szivárványa csillant meg: „én is ilyen kisfiút akarnék...“

Lázárék udvariasan, kedvesen köszöntötték, de nem kaptak fogadj' Istent. A doktor tőlük pár lépésnyire megállt, hátat fordított és a szál ember behúzta nyakát, mintha önmagában akarna elrejtőzni. A tenger felé mutogatott:

— Látod chérie, ott... ott azt a halászbárkát... Hogyan ringatózik duzzadt vitorláival... Igen, sárga a vitorlája...

Pedig ott semmiféle bárka nem ringott, semmiféle vitorla sem duzzadt, csak a hullám taraja rajzolt fehér vonalat a befellegzett éghatárra. Az asszony, a kecses Lison, még arrafelé sem nézett, hanem máskor mosolygó arcát gögössé merevítette és köszöntés nélkül lenézte Lázárakat, szemekkel, mintha világtalan volna. Ahogy Lázár tovább lépett, szája keserű ízétől rekedten súgta feleségének:

— Margit most már igazán háború van. Hogyha e nemeslelkű doktornak egy pillantása sincs ártatlan kis páciensének, — hogyha ez az anyaságért epedő asszonyszív megkövülhetett, — akkor — máris szörnyű háborúnak kell lenni. A férfi jobb volt, legalább gyerekesen palástolni akart valamit. Aki gyerekes, az jó ember. Az asszony az igazi asszony. Szeretete, gyűlölete mindig a hatványon... Francia. Átlag. A szellemnek magasröptű szárnyai vannak, de a nyárspolgár, mindenütt — bien extrême...

A kisleány közbejajdult:

— Apa, én nem akarok többé franciául tanulni...

Apja megsímogatta az izgő-mozgó barna kis embert. Már St. Maloban jártak, a szűk, halszagú utcákban. Mindenki sietett mindenki gesztikulált. A rikkancsok versenyt ordítottak: Guerre! Guerre! L'Allemagne... L'Empereur Guillaume! Guerre! Az élelmiszerüzletek előtt asszonyok csatáztak. A zömök, testes halászmester hatalmas késsel szelte a cipókat és lacikonyhája olajos halaiból közbeszelt egy-egy falatot. Osztotta ingyen, mindenkinek, ki uniformist hordott. A víztől, halvértől csepegő asztalok között vénülő angol miss egy-egy virágszálat tűzött az ott ögyelgő katonák vállára. Mindenki izzadt volt és hangos, ijedt vagy lelkes, de izgatott. La Guerre! La Russie... L'Allemagne... La Guerre!... Ez a szó mindenkit megőrjít. Mindenki kizökkent valamiből. Az ész és a szív gurulnak, mint az útjából lesikló kerék, mely tovább már árkon-bokron, hepehupásan botorkál. Ez a bolondos hangulat volt

az első tank, mely úttalan utakon rohan és pusztít. Bent a szűk utcákban már senki sem bántotta Lázárékat; az emberek legfeljebb kérdőleg pillantottak utánuk és becsülgették: szövetséges-e, ellenség-e? A st. malói dóm kapuján megszólalt az asszony:

— Térjünk be egy pillanatra. Kell...

Félhomály. Kevés ember. 1914. július végén az emberek kezdték felejteni az imádságot. A feketébe burkolt breton parasztasszonyok, örökké banatos, szögletes arcukkal ide-oda csoszogtak és gyújtogatták a sercegő kis gyertyákat a Madonna vagy valamelyik kínlódó arcú szent előtt. Ők régen kibékültek minden háborúval, mert nekik szokott dolog az elválás. Tudták, hogy nem minden elválásra következik a viszontlátás, akkor sem, hogyha embereik hálával mennek ki a tengerre. Nekik a háború örök, — minden tűzhelyhez régen megüzente a nagy tenger, akit nem lehet legyőzni. A gyertyácskák túlsokan álltak egymás mellett; egyik meggörnyedt a másik lángjától. Akárcsak az ember, aki mellett kigyullad a másik lelke. Ott, ahol a vörös-kéksárga ablaküvegeken beszűrődött valami derengés és tarkára mosolyogta a nagy kőlapokat, ketten térdepeltek egymás kezét fogva. A hadihajók fiatal matróza és a breton parasztlány. Őket is a lélek nagy tűzvésze szorította ide. Látszott, nem tudnak imádkozni, csak éppen itt vannak ők is. Az, akinek nagy Salva guardiájába bemenekültek, megérti őket hangok nélkül is. Lázár is megállt a főoltár rácsa előtt. Balkézzele felesége karjába karolt, jobbját a kislány fejcskéjén nyugtatta. Állt szavak és összefüggő gondolatok nélkül. Akié ez a nagy ház, így is megérti őt.

— Ámen. Menjünk tovább, mi magyar nomádok...

Ahogy kiléptek az utca tömegébe, a sarkon kedves ismerős ütközött beléjük, Mr. Murray, aki velük együtt jött át a La Mancheon, örülni a napsugárnak. Szótalanul melléjük lépett és mentek együtt. Az utca népe jobb szemmel nézett utánuk, — Mr. Murray angol-szász típus volt, tehát Lázárékat is mindenki a szigetekről valónak tartotta —, hát még mikor igazán angolul is beszéltek. Murray törte meg a csöndet.

— Dear friend, — gondolkozzanak...

— Miről?

— Háború, nagy háború lesz...

— És?

— Ki tudja, hogyan kerülnek haza. Ki tudja, mi lesz otthon. Váljanak angol állampolgárokká. Murray & Murray Steelwork Company megcsinálja önöknek. Nincs más út. Nálunk kell maradniok.

Lázár meghorkanva nézett jó barátjára.

— Hogy én...? Éppen most menjek angolnak? Dear Mr. Murray, hová gondol! Hazámnak szüksége van rám. Hazamegyek. Magyarországba.

— Mrs. Lázár is? A kisfiú is?

Az asszony összenézett urával és valamit idézett, valami régi mondást: „Aki bajban nem hagyja el embertársát, azt sem fogja elhagyni, akit egyszer megszeretett...” A férfi szelíd, meleg szorítást érzett karján. Az asszony belekapaszkodott. Csak ennyit beszéltek magyarul.

— Bocsánat, kedves Mr. Murray... Együtt megyünk haza...

Az angol szárazan csak annyit mondott:

— Allright. Én ma utazom Sheffieldbe. Sajnálom. Segíteni akartam. Nem tudok. — Még utána morogta: Very sorry...

Elköszönt. Kurta szavú volt és szomorúan hideg. Angol, még százszor angolabb, hogy a rikkancsok elébe lengették a Times, a Daily Mail, meg a többi óriás lap lobogóit, melyeken az apró betűk köznapi ezrei fölött csak egy mondat kiáltott óriás betűkkel: Kitchener vár engem! Kitchenernek önre szüksége van... Még angolabb volt, mint valaha, de behúzott nyakán, törődöttebb járásán látszott hátulról is, hogy szomorú. Egyszer még vissza is nézett és bánatosan mosolygott, csak a szemével... Ebben a mosolyban több volt a barátságnál és kevesebb a szeretetnél: a megbecsülés, angol megbecsülés.

...Lázárék szótlanul léptek be a Hotel Cartier kapuján. Alig bírtak a keskeny lépcsőig elvergődni a fejvesztett utasok és a bőrládák és táskák hegyláncai között. A kisfiú átmászott az egyik fekete bőrládán, majd hirtelen fölujjongott és a keresztülkasul ragasztott hotelcímkek tarkaságában egyik cédulára mutatott:

— Apa, oda — oda szeretnék utazni! — A budapesti Hotel Hungaria lobogós címkéje volt.

Lázár tompán felelt:

— Fiam, most oda utazunk.

A kirakodás a kedves helyre érkezés után csupa mese-szöveg: ebben a szobában édesen fogok aludni..., ebben a ruhában megyek a napfénybe, a tengerbe... ebben a kötösömben hallgatom a muzsikát, a dalt a Mignonból, a Manonból... Ez a nyakkendő illik majd ehhez, ahhoz, a pöttyös meg a máhhoz... Meg mit is eszünk este? miféle tengeri szörnyeteget? vagy risottót, con pollo! Holnap kirándulunk St. Helierbe, hol a haragos La Manche közepén a golf, a nagy varázsló pusztá langyos lehelletével észak szirtjeit déli virágruhába öltözteti. Istenem, mit nem tesz a ruha!... A természet is szebben öltözik délen és ezért szebb... Holnapután megyünk a Mont St. Michel csodaszigetére, teli holdnál... Csak ne mindennap business, csak ne mindennap járom, melynek járomszöge a kötelesség... Amilyen szép és jó kirakosgatni, olyan rombolás most az úti készülődés. Mikor megjöttünk, fiatalok voltunk és élni akartunk, most, hogy elmegyünk és minden darabot be kell gyömöszölni a ládába, elvénhedtünk, nem, meghaltunk, mint minden kedves holmink is meghalt, — alaktalan, idegen, holt tárgy. Pedig csak pár hét telt el a megérkezés fiatalsága óta. A kisleány aggódó félelemmel kínálta színes sárkányát édesanyjának.

— Kisfiam, ez a sárkány itt marad. Odaadjuk valamelyik szegény kis franciának...

A fiúcska elkomorodott. Apja furcsa szóval vigasztalta:

— Igen, itthagyjuk valami szegény kis franciának..
Úgyis nemsokára másféle sárkányok röpdösnek a világ fölött. Borzasztó, a legtöbbet én röpítem. Igazi sárkányokat. Az én motorommal. Az ember tragédiája — a haladás. Haladást akartam, pusztulás lesz belőle. Ez a kettő, úgy látszik, egy fogalom...

A kis hotelszobában egyikük sem szólt egyetlen hangot. A hallgatásnál van még nagyobb némaság. Még némább volt a lárma, hogy kiértek St. Malo kis állomására. Döbbenetes pillanatokban az ember befelé kiált. Ember ember hátán. Igazában senki sem lármázott, mert minden zajt

túl lehet kiabálni, csak egyet nem, a nyugtalanságot, ismeretlenek lábainak topogását, csoszogását. Ez az ismeretlen beszéd a Babel rontó szava. Teherkocsikba összetömve katonák, nyurga angol misszek, rémült ábrázatú öregek, fuldokló gyerekek. Mindenki siet Párizs felé. Párizs, Párizs, ez a nagy gyujtólcse összeszedi a lelkek sugarait és nagy tüzet lobbant belőlük. A pénztárhoz csak gépfegyverrel lehetett volna hozzáférközni. Odakünt zuhogott az eső és az állomás világossága vibrált a leszaladó záporon át, mint az idegrendszer a nagy halál előtt. Egyik pillanatban minden arc groteszk árnyékká változott, a másik percben minden ábrázat sárgás-violás fényben rángatódzott, mint futurista festők látománya.

Lázárékhöz francia vasutas férközött és három jegyet mutogatott Párizs felé. Mélyre tartotta markát az előttük tolongó esőköpenyeges csuromvizes háta mögött: Három jegy Párizsig, a menetárért, meg jó borra valóért! Lázár keserű szájjal sugott igent és szótlánul mérte végig a fontoskodó embert, a nagy háború első árdrágító üzletesét. De azért örömmel fizette meg a jegyek dupla árát.

Percek mulva ott tolongtak ők is a drága jeggyel az állatvagonban. Verejték, kátrány, széngáz, viseltes ruhák gőze töltötte meg a zökkenő kerekés házikót. A kocsi ereszeről kormos rongyként lottyant a felgyülemlett esővíz, zökkent, nyikorgott minden. Mentek bele a cudar éjszakába, mely ma még feketébben ónosodott a világra, mint máskor. Távolodott a dagály ütemes hullámverése...

A magyar nomád másodsor indul hazafelé...

— Látod, kis fiam, jó, hogy nem hoztuk el a szép tarka sárkányt... Elszakadhatott volna...

A kis fiú fölnézett szomorú szemével apjára és azt motyogta:

— Apám, éhes vagyok...

Az asszony és a férfi összenéztek, nem feleltek semmit, mert nem tudtak mit mondani. A végtelen kocsisor zökkent, újra zökkent, az átfutó lámpák fényében a kocsiereszeről lelottyánó vízfoszlányok tüzes csóvákká változtak. A szomszéd vagonban daloltak: Aux armes citoyens! Máshonnan közbe kiabáltak: On les aura! Révanche! Minden állomáson hasonló zsúfolt vonatok vesztegeltek, gé-

peik sustorogtak, sóhajtoztak, köhögtek: nem bírom tovább, — köhögtek mellbajosan. Mindenütt ázott és elázott emberek tömegei. A kis fiú telé a szorongó utasok közül halovány asszonykéz nyúlt át és kínálta gyűrődött kis csomagban az utolsó karaj francia cipót és két összeragadt „éclairt”. Halk asszonyi hang susogta: én is haza megyek. Magyarul szólt. Ki volt, sohasem lehet megtudni.

Az egyik állomáson igen sokáig állottak. A kocsi ajtajához egyenruhás, feketebajuszos férfi lépett, két szuronyos katonával.

— Français! Van-e ebben a kocsiban német, osztrák, magyar? Jelentkezzék magától. Csak férfi. Asszony, gyerek, aggastyán mehet tovább. Aki nem jelentkezik, az bánja. Egy-kettő. Előre!

Lázár leugrott a magas vagónból és magára mutatott:

— Hongrois!

Az egyenruhás intett a katonáknak. Közrefogták. A tiszt felületesen szalutált:

— Monsieur, c'est la guerre! Ellenséges államok katonasoros polgárai nem hagyhatják el a köztársaság területét. Előre... Egy-kettő. Tovább.

A kis fiú halkán súgta édesanyjának:

— Mit vétett édesapa, hogy elfogják?

Az anya magához szorította.

— Fiacskám, ma egy vétek van csak... Magyarinak lenni...

A lámpák esővert fényében hosszú árnyakat vetett a négy férfi. A középső hátranézett, újra hátranézett. Meg is botlott egyszer a váltó karjában. A hosszú vonat nyikorogva döccent tovább.

Lázárné meghúzta magát édesapjánál, a szélhűdött öreg Kuncz igazgatónál, ki apró bars megyei birtokán tengette életét. Penzióba küldték. A vasgyár élén új emberek állottak; mindenféle hadiszert gyártottak. Az öreg meg szótlanul botorkált a falu határában és leste a fű növést, meg a levél hullását. Imádtá leányát, de nem szeretett vele egyedül maradni. Mardosta a mult, hogy ő marta idegenbe a gyár legjobb mérnökét, ő árulta el makacs hiúságával a nagy találmányt. Lázárné meg szégyenkezett, hogy most

kis fiával együtt apja penzióján élőködik. Lázár mérnök sheffieldi jutalmait a háború kitörésekor lefoglalta az angol „Administrator of Austrian property“. A háború nem csak az életüket fejezte be néma fekete ponttal, hanem minden mérleg alá is pár óra alatt nullát írt...

A fiatal asszony már nem tudott sírni. Elfogytak a könnyei, az utolsókat meg letörölte az életösztön. Nem a saját életének ösztöne, hanem az a nagy nyílt parancs, amit ilyenkor talán maga az Úr ír a becsületes lelkekbe: gyermeked van és szeretsz. A gyermeknek és a szeretetnek tartozol életteddel. Nem sikkaszthatod el, mert többé nem a tiéd, tehát el sem dobhatod keserves kényelemből. Nagyon kell vigyáznod önmagadra, a kis fiúért és azért, akit hazavársz. Ez a láthatatlan nyílt parancs olyan, mint a legmagasabb hatalom útlevele. Az élet tömérdek ellensége, ha beletekintett ebbe az útlevélbe, nem akadékoskodik többé, hanem tiszteleg, mint az élet és halál határállomásán álló kegyetlen őrség. Ez útlevél előtt meghökken a betegség bürokráciája, visszahököl a kétségbeesés szívtelen vámszedője, kinél öngyilkos étellel szokás vámot fizetni, visszarettennek a nyomorúság gárdistái, kik soványan, lerongyolódva tolongnak a határállomásnál.

Az asszony a záporos bretagnei éjtszaka óta nem kapott hírt urától. Tudta, hogy ennek az embernek minden gondolata az övé. Érezte ezt a telepatia csodás, érthetetlen erejével. Magános órákban egyre találkozott a lelke az ő ura gondolataival; csak egyet nem tudott, honnan jönnek ezek a gondolatok? Abból a francia internálási táborból, vagy pedig már abból a másik világból, mely felé 1914 augusztus elején megindult az emberiségnek eddig legnagyobb népvándorlása. Ebben a nagy kételkedésben vagy a varrógép mellett ült, vagy horgolt, gyártotta a mellvédőket, a csuklómelegítőket a didergő férfiakkal, akik valahol Ravaruska vagy Czenstochowa táján mennek előre... Egyik decemberi félgyászba öltözött délutánon látogató jelentkezett. A tenyeres-talpas Etel hozta be a névjegyet: Madame Jeanette Parravicini — Imseng, Licenciée ès sciences politiques, — Croix rouge. Genève, Pension Internationale, Quai du Montblanc 7.

Lázárné összecsuklott és hogy felállhasson, az asztalba kellett fogódznia. Máris előtte állott a zömök, makk-egészséges, nyárialma-arcú, szemüveges hölgy, ki kedves közvetlenséggel, minden bevezetés nélkül beszélt. A másik asszonyt nem engedte szóhoz.

— Madame Margot Lázár? Deutsch, français, english? Még nem beszélek magyarul... Az én saját anyanyelvemet aligha ismeri. Én retorománnak születtem Samadenban. Az uram, szegény jó Imseng, szintén mérnök volt, mint az ön férje. Már elhagyott. Éppen a háború kitörésekor. A Grand Combin egyik lavinájában alszik. Mégsem tudok ezekre a mi hegyeinkre haragudni. A hegyek, meg mi — mindig szeretni fogjuk egymást.

— Asszonyom, szedje magát össze. Jó hírekkel jövök. A genfi Vöröskereszt nevében. Jó hírekkel, már amennyire ma a hírek jók lehetnek. Hát jöttem hírrel, — megfelelően a kor szellemének...

— Hogy hihessen nekem, megmondom, ki bízott meg. Önhöz, asszonyom, Mr. Murray küldött. Szegény, most ő maga is valahol Verdun körül hadakozik. Igen, Mr. Murray. Derék ember. Ágyúdörgés között sem feledkezett meg magyar ellenségéről. Igazi jóbarát.

— Mr. Murray intézte, hogy magyarországi szemleutamon felkeressem és mondjam el, hogy monsieur Lázár jól van. Egészséges. Egész szeretetét küldi feleségének és kis fiának. Ez az egyetlen, amit ma lövészárkokon túlra küldeni lehet. Minden mást lelőnek ezek a repülők. A szeretetnek nincs Achilles-sarka, nem lehet lelőni. Monsieur Lázár civil-internált. Noirmoutier-ban. Ismétlem, egészséges. Idáig a jó hír...

Az idegen asszony mindent csicsergő hangon hadart el, annyi könnyűséggel, mintha csak a szomszédból hozna üzenetet. Lázárné levegő után kapkodott és nevetett. Nevetése jobban hasonlított a zokogáshoz. Érezte, hogy arca krétafehérré halványodik, hogy gyomra megémelyedik, mint ez már szokott a váratlanul lecsapó örömnél is. Hamar összeszedte magát és mielőtt a másik asszony, aki talán pár héttel fiatalabb is volt nála, megakadályozhatta volna, lehajolt és kezét csókolt a másiknak. Ez fölkapta

kezét és átfektette bal válláig, mintha valami takarni valója volna. Csak annyit mondott:

— Oh! De asszonyom...

Lázárné félve kérdezte:

— És mit gondol, mikor jön haza az uram?

A svájci nő nem válaszolt azonnal.

— Hoztam valamit maguknak...

Homlokon csókolta a magyar asszonyt és kézításkájában motozott. Igazi svájci csokoládét vett ki, abban a szép barna papírban, melyen aranyos betűkkel ragyog a magyar földön régesrég elfelejtett hirdetés: GALA PETER, mely ott éktelenkedik a magános hegyi chalet-kiviharverte gerendáin, a bűnbánók térdelését utánzó szénakazalkúpok között és fényképezők elől letakarja a legszébb Mont Cervin- vagy Jungfrau-panorámát is... Odaadta a szobába besurranó kis fiúnak.

— Önök már 1914. augusztus 1-e óta nem láttak svájci holmit. Talán a kis Lázár — hogy hívják az én kis barátomat? Jules? Louis? — örül neki... Majd a jövő esztendőben, ha újra engem küldenek erre felé, többet hozok... Intett szemével, hogy az anya küldje ki a kis embert a szobából. A GALA PETER édes ajándéka jó ürügy erre. Lázárné ajka remegett, mert mindent előre értett.

— Kis angyalom, szólj csak ki Etelkának, hozzon teavizet... Terítsen teára...

Ahogy a kis fiú engedelmesen kiillant, Madame Paravicini-Imseng tüstént folytatta:

— Ne... Ne fáradjon. Úgyis utazom. Fogolytáborokat kell látogatnom... Köszönöm... Hát igen... Mit gondolok, hogy mikor jön haza monsieur l'ingenieur Lázár? Nem gondolom, hanem tudom. Jön, mikor vége lesz a háborúnak. Imádkozzanak, hogy vége legyen. Semlegesen kell nyilatkoznom, mert svájci vagyok és vörösskeresztes megbízott. Reálisan, szárazon szólok, hogyha szavam sebet is ütne. Győzzenek mielőbb, vagy veszítsenek mielőbb. Akkor hazajönnek, akik elmentek és hazajönnek, akiket most haza nem eresztenek...

A cseléd éppen behozta a fortyogó teavizet és tett-vett. A kis fiú édesanyja mellé sompolygott és markában szorongatta a szép, aranybetűs csokoládétáblát. A korai alko-

nyattal a szobában megállott minden, mint a szimpatiasztrájk idején a nagy városokban egy-két percre. Még a szürkület is megállt kérlelhetetlen ereszkedésében. Minden, a csönd is, a szürkület is a szimpátiát akarta mutatni Lázárné Kuncz Margit és fia iránt, vagy talán a fájdalom narkotizált mindent pár pillanatra? A vöröskeresztes idegen asszony anyásan cirógatta Lázárné fejét, ahogy ez melléje roskadott és kedves arcát a másik ölébe temette.

— Chérie! Ti magyarok nehezen értitek meg az internálás szót, mert a ti vendégjogotok bőkezűebb az egész világnál. A ti bizalmatok az idegen iránt, kit nem ismeretek eléggé, ábrándosabb a kis gyerek bizalmánál, akit egy darab cukorral lépre lehet csalni. A nagy nyugat kegyetlenül óvatos. Nálatok a háborús ellenfél a világegés idején is szabadon jár és jól él. Megmarad kedves vendégnek, bárha öccse, fia, atyjafia kerekas ágyúkkal lö is a ti apátokra, fiatokra, öcsétekre... Egyik magyar városban az angol cérnagyár mérnökével, Mr. Hastings-szel találkoztam valami báróék teáján, akár csak a legburjánzóbb angломánia teljében. Pesten meg monsieur Paillon és felesége vígan nyelvmesterkednek a legjobb családnál, akár mint a magyar párizsiaskodás virágzásakor... Nyugaton ez egyszerűen nem megy. Ott a hadüzenet percétől a civil idegen is ellenség. Nyugaton rend van, kemény és igazságtalan rend, mert minden rend — egy bizonyos fokig — igazságtalan is, mert nem ismer kivételt. Holott mindenki önmagát tartja kivételnek... De semmi baj. Mr. Murray meg én, majd csak valahogyan teszünk arról, hogy időnként jó hír jöjjön Lázár mérnök úrról. Noirmoutierban legalább nem érheti gránát, srapel, lángvető...

Fölállt.

— Most megyek is. Nem csak azért, mert utaznom kell, hanem azért is, mert szívesen maradnék. Paradoxon. Megmagyarázom. Megismertem — körútaim révén — Trevisóban Malaspina olasz generálist. Jobb embert ez a föld nem hordott hátán. Szíve együtt szenvedett a Karszt vagy a Tofana sebesültjeivel, a csonka rokkantakkal, a honvágytól búskomorakkal, az igazi és a leendő özvegyekkel, az igazi és leendő árvákkal. De asszonyt sohasem bocsátott

maga elé, sem katonái, sem tábori kórházai közelébe. Asszonygyűlölő hírében állott, pedig volt bájos, jó felesége, fakadorozsa-leánya, tökéletes gavallér volt, akár hercegnővel, akár koldusasszonnyal akadt dolga. Közbenjártam nála hivatalos kiküldetésben. Csak ezen a címen fogadott. Eljártam valami tiroli anya és valami müncheni feleség érdekében, akik még egyszer látni akarták azt a férfiút, akihez a hazán kívül nekik volt legtöbb közük, joguk.

— Signora — úgymond —, nem lehet. Ha ezt megengedném, obsitot vehetek. Elvesztem a legtüzesebb csatákat. Anya könnye, feleség ölelése nem hadiszer. Egy könny veszedelmesebb, mint a pacifista irodalom ezer tonna röpirata...

— Igaza volt. Most megyek. Boldog viszontlátást. Adieu, chérie...

A szürkület egészen leereszkedett.

Parravicini-Inseng asszony igazat jósolt.

Már 1919 februárját írták. A Bellesgardes-i határállomáson bosszantóan csípdesett a Jura fagyos szele. Az állomáson néhány üres vagon várakozott. Mindegyiken kis vörös pajzsos fehér kereszt, a hegyek országának címere. A vagon koromfoltos, jégrecés ablakain belül szakadozott papírfoszlány — nagy vörös kereszttel.

A nedves hóban pár ember szürke oázist taposott: a kommisszió. Mozgolódás. Szélsüvítés. Vonatfütty. Berobogott a francia vonat. Leghátul teherkocsit cipelt, mely tele volt firkantva „A bas les boches“ felírással. A teherkocsiban emberek voltak. Teherkocsin hozták őket. Talán azért, mert ezeknek az embereknek nagyon nehéz lehetett — a szíve. Összegyült benne négy és fél esztendő minden vágya, bánata. A begördülő teherkocsit francia katonák állják körül. Húsz-harminc elnyűtt, kórházszínű ember szállingózik a behavazott földre. Van, aki még leugrik, van, aki csak letápáskodik, van, aki csak bajtársai támogatásával vagy ráncigálásával dobban le a hóba. Hiszen ezt a kocsit valamikor tűzérlovaknak szánták, melyeknek a besétálásához és a kitereléséhez emelkedő, kerekes hidat illesztettek a vagonhoz. Embernek nem kell ilyen híd.

A „szállítmány“ legtöbbje megszakállasodott, megdresedett férfi, csavargókülsőjű, toldott-foldott, pecsétes kön-

többen, legtöbbje köpönyeg nélkül. Csak egy-kettő vállán didereg valami régi, nyári lebernyeg. Nyári, hiszen 1914 júliusában, teljes-teli, élő napfényben mentek világgá, a szentivánéji álommal fejükben... Maguk cipelik holmijukat, egyik csak madzaggal összecsomózva, a másik valamilyen csatalótól kölcsönzött, kiérdemesült zaboszsákban. Akik ötödfél esztendeig is „jómódban“ bírtak kitartani, nagy kartonokat szorongatnak hónuk alatt. A kartonokon kopottan aranyló szavak: POIRET, MODES DES DAMES, PARIS, RUE... Jobb napokat látott címek. A ragyogó asszonyok pompázó divatjának lakásából viseltes rongyok magazinja lett.

A francia vámhivatalba terelik őket, hogy minden élmény után, mely ötödfél esztendeig formátlanul ment végbe, a formaság tegyen pontot. Elhangzik a gyilkos szó, mely akaratokat állít meg, reményeket tapos a sárba. Elhangzik a rend elkerülhetetlen, de mindig gondokat termő parancsa: Készítsék elő, uraim, okmányaikat, ha úgy tetszik... Milyen udvarias az ember, mikor az élet, melyet igazgat, úgyis annyira udvariatlan...

Órákat jelentő percek, napokkal mérhető negyedórák telnek el, mintha egész Szahara homokjának kellene homokórán leperegni, míg elintéződik a nemzetközi aktus, a lankadt, lezsarolt nyáj leolvasása az új számadójuhász kezeihez. Mégis, ahogy a svájci vagonhoz lépkednek bugyraikkal, zsákjaikkal, ferdére csúszott kartonjaikkal, mindegyik fakó arcára valami szépséges derű virrad. Csodát művel ez a pár lépés, ez az átszállás Bellesgardes vámcsarnokából a svájci vagonig, mert ez nem egyszerű váltás az állomáson, hanem átszállás a tisztító tűzből, mely nem mindegyik lelket tisztította meg, hanem bizony egyik-másikat összeperzselte.

Elhelyezkednek a fehérkereszt-címeres, vöröskeresztes vagonban. Valamennyi rakosgat, beszédes, mosolyog. Csak még egy ember hiányzik.

Az utolsó Lázár mérnök. Kilép. A rohamsisakos francia karon ragadja és sértődötten követelődzik, még valami „papier“-t emleget, mert valami vessző vagy pont, vagy olvashatatlan aláírás még nincs rendben. A svájci kommisszióból szálas férfi válik ki. A skót Highlander téli

egyenruháját viseli. Százados lehet. Ő is szó nélkül karon fogja Lázárt és valósággal belöki a svájci vagonba. A sisakos francia előreugrik a kocsihoz és méltatlankodva visszaköveteli ezt az utolsó embert. De a Highlander-tiszt elébe áll és keményen, angolosan ropogtatja:

— Cher allié... Az már semleges vagon. A fogoly már Svájcban van. Yes, Switzerland. Pays neutral...

A svájci vonat már zökken is. Az egyik jégvirágos ablakot leeresztik. Hideg kéz nyúlik lefelé és keresi az angol tiszt kezét:

— Isten áldja, édes jó Murray...

Az angol nem nyújtja föl kezét, mert a vonat már gördül; ah nem is ezért a csekélységért, hanem, mert jobb kezének minden ujja hiányzik. Elszórta valahol Zeebrügge környékén. Aztán, hogy a vasúti kocsik elfogytak az opálszínű messzeségben, ügyetlenül nevetett, mint valami nyurga, jókedvű fiú és esetlenül megveregette baljával a mellette álló hölgy hátát, aki éppen szűkebbre hajtogatta bundagallérját nyaka köré. Az esetlen nagy fiú csak anynit mondott a diákos, pajtáskodó hátbaveregetéshez:

— Oh, yes, Mrs. Parravicini... Oh, yes Mrs. Imseng...

Mintha két külön asszonyhoz szólott volna. Szalutált. Hátrafordult. Hátrakacagott:

— Murray & Murray Steelwork company limited wants me... A cégnek szüksége van rám... Eltűnt a néptelenedő állomás egyik ajtaján.

A vonat azóta már a Jura nagy alagútjában sistergett tovább.

Lázár otthon mégis sokat dörzsölte homlokát, minden igaz, nagy öröm között is. Álmodta ezt az ötödfél esztenédöt, vagy most is alszik még? Süt a nap, de hidegen, mint amilyen hideg halott arcon a ráfagyott mosoly. Süt a nap, de mégis cudar februárius van, pedig mintha 1914 augusztusa volna... Ki tépte le ilyen oktalanul a kis falinaptárt, hogy már 1919 február végét mutatja? Azért is csak 1914. augusztus 1-e lehet... Befelé jövet, az alsóhatárban katonákat látott. Olasz alpino-kalapja volt az egyiknek, de nem olaszul beszélt... Kunczék pitvarházában meg tiszt volt beszállásolva. Udvariasan szalutált. De közelében

mindenki hallgatott, vagy ami még sokkal több: elhallgatott. Pestre utazni nem lehet. Senkinek, sem nagyoknak, sem kicsinyeknek. A Szabó Lőrincné egész nap síránkozik, hogy túl akadt az ura, Esztergom megyében. A Telek-Veszelovszky Jankó meg jajgat, mi lett az ő hiteselebségéből. Legutóbb valahol Pesty úrénál főzött a Múzeum körúton. Most se híre, se hamva. Se levél, se másféle mondott postal! Hát mi az az örökös túl? Ez annyi, hogy a barsi dombok más ország, — többé nem Magyarország!

Lázár örült édes jó feleségének, felszökött, okos fiának, de másnak már nem birt örülni. Furcsa, nem szerette már a barsi hegyeket; egyre a távoli pilisi hegyekre kellett nézegetnie, ahogy hóval cukrozott kupoláikkal átderengtek, valamint föl-föllebbent a februári felleg. Azok otthon derengtek — akármilyen sok baja is volt —, otthon.

Egyik este Margit hozzásímult, mikor a fiú már elbóbiskolt leckéi fölött és az öreg Kuncz is meghorkant álmában a fesledező karosszékben. Az asszony félősen kérdezt:

— Édes, én jó uram, beszélj már valamit, milyen volt sorod? Még egyetlen szót sem szóltál arról az ötödfélesztendőről — ott Franciaországban...

— Kis angyalom, nem szólok én. Nem én. Ezt a négy és fél évet nem éltem. Le kell vonni az én időmből... Tehát, ha például — no, ne könnyezzel már — a fejfámra azt kellene írnotok: élt hetven évet, ne ezt írjátok. Hamis szám. Írassátok: élt 65 és fél évet...

Hallgattak.

— Ugyan, ne búslakodjál, Margit! Sohasem szabad búsulni azért, amit nem magunk vétkeztünk. Búslakodni nem szabad, csak felháborodni. A búslakodás öl, a háborodás, föllázadás éltet... Az ember igazán túl élheti a halált is, néha többször életében. Én is túléltem temetésemet. Ezért nem beszélek Noirmoutierről, erről — nos, hogy is mondjam —, erről a nagy pihenésről... Eleget dolgoztam egyfolytában, rám fért ez a négy és fél évi vakáció. Nem mesélek. Megírja azt más...

Az asszony idegesen nézett urára.

— Igen. Kuncz Aladárnak hívták. A ti névrokonotok... Köztünk volt ő is. Nemeslelkű, aranytollú bajtárs. Erdély-

ből jött... Ő megírja. Majd, ha megjelent könyve, megveszem. Elolvasom, igazán úgy volt-e, ahogy én éltem. Ha úgy volt, odaadom a könyvet neked is. Akkor már nem fog fájni. Az idő nagy kuruzsló, mindent meggyógyít szer és ír nélkül...

Másnap délután megint együtt ültek. Nem ment semmiféle munka, vagy nem volt mit dolgozni, miért dolgozni. Berontott a fiú. Mindkettejük fejét meleg markába kapta és fejüket összeszorította, egymáshoz. A gyerek érezte, mennyire összevalók...

Messze — túl — csillogtak a pilisi dombok.

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

LÁZÁR ÁDÁM, AZ ASZTALOS

Ki volt és mi lett Lázár Ádám? Itthon még a szomszéd-ban sem tudták. Nem értették. Valami amerikai leveles-ládából került elő egyik levele, melyet New-Buda egyik „polgárához“ írt. Símítsuk ki a sárgulva széteső lapokat:

„...Az én életem a szakadatlanul ketyegő, becsületes óramű, mely mindig jár, ha pontosan felhúzzák. Az én zseb-óráám: az élet, se nem siet, se nem késik. Egyszerűen pontos, mert én az életemből kitisztogatok minden por-szemet. Az én zsebóráám, amilyent a legderekből genfi mester sem remekelhet, el nem romolhat, meg nem állhat, ha csak kívülről bele nem vágunk és benne össze nem törnek valamit.

A mi apáink korában úgynevezett történelmi idők jártak. Történelmi idő az, mely mindenkinek fejtörést és fejfájást szerez. Akik benne élnek, ritkán élik túl. Akik meg túlélnek, azokban bentmarad valami e történelmi idők mér-géből... Keservet szereznek még a szegény diákoknak is, akik szűk padban magolják, ami volt és azt, hogy miért volt? Még a dátumok sorrendjével sem tudnak majd megbírkózni, mert ez a sorrend nem vág a logika sorrendjével. A történelmi idők szereplőinek nevét is lehetetlen megtanulni, mert fényük, ha kicsiny is a távolság, máris nagyon távolból villan. Egyiket-másikat csillagnak hittük, pedig csak ablak volt, amelynek kitárt üvegén idegen fény verődött és piroslott vissza. Vagy a maga idején talán fáklya volt, de vagy kiegészített vagy szándékosan lefelé hajtották... Szegény diákok sohasem bírják megtanulni a történelmi időket.

És mennyi bajt kerítenek a szegény tudósokra, az oknyomozókra. Nyomozzák az okozat okát és csak saját gondolataikat találják meg. Nem, a történelmet nem csinálják, az úgy magától jön...

Szinte latom, hogy elmosolyodtál. Hallom, hogy levelem olvasása közben mormogod: az életed útját sem magad csinálod magadnak, mert az jön, magától jön. Hallom, hogy nevensz... A bútoraid mennek, ezreseid jönnek. De éveid is mennek. A tisztességért megszeretnek, csak még az az egy késik, akire neked kell kimondanod az életfogytiglant: szeretlek...

Nem, my dear Johnny, ettől alig félek. Minden asszonyt köznapiinak találok a két asszony után, akit ismerem. Az első és a második után...

Az első asszony az volt, akire gyerekfejjel, fiatal fejjel, férfifejjel csak fölnézhettem és akire most az első dérhullás után az emlékezésben is csak fölnézhetek, akárhova ment el tőlem, akárhol van most. Az édesanyám... Ez a szó nekem minden szépség, jóság és nagyság fogalma. Nem jön többé hozzá hasonló. Hiába nézek körül.

A másik asszony, akit ismertem, Éva volt, lelkem ikerpárja, a megfagyott fecske. Olyan sem jön második. A hős, ha téved is, hős marad mindvégig.

Ne is beszéljünk erről!

A leányok, akik közül az asztalos választhat, pompás, rendes gazdaasszonyok lehetnek, de nem jutnak az ész és szív palánkkerítésein túl. A két határpalánk a konyha és a bölcső. Én a lélek feleségét is keresem.

Azt írtad legutóbb, my dear Johnny, térj vissza a gentry közé, ha nem tudsz másképp boldog lenni. Többé nem lehet. Ott csak a pénzszerző asztalos vagyok. Hogyha benéznék asszonyom szemébe, Isten tudja, azt hinném, ott is vissza csillan rám valami érthetetlen aranyfonat. Azt hinném: ez az első huszártiszt atillájának aranyzsinórja, a huszártiszté, akit az asztalos felesége meglátott. Az a sujtás, ahogy mifelénk hívják, a mennydörgős mennykő, mert hát még a villám is eltéved rajta. Hát még a polgárasszonnyá vált gentry asszony gondolata... Hogyha szólok az én páromhoz, azt hinném, nem az én szavamat hallja, hanem a sarkantyúk pengését, mert neki ez a cornevillei haran-

gok muzsikája, melyről nem bír leszokni... Mikor aludnék az én édesem, édes álmod, mosolyából csak azt érteném, hogy nem sudár jegenyék között sétál álommezőkön, hanem csak bokrok között, hogy a bokrok fölött kilássék az ő szép feje. A bokornak sok ága van, egy-kettő, legalább is öt, néha még hét is, kilenc is, mint a címerek koronáinak. Az ő fejére képzelem valamelyik koronát. Tudom, ez volna álma, a rangos álom. Tudom, mert sok koronát faragtam magam is már a — bútorokra. Nem megyek vissza a gentry-be, mert asszonyainak ilyen a terheltsége.

Pedig nekem is van hitbizományom, különb, mint a Koháry hercegi fideicommissum... Hitbizományom — a munkám. A magyar sors adományozta nekem; a fajtám a várományosa. Át is adom ennek a várományosnak, mikor befejeztem. Becsületes sáfárja leszek, mint a legúrabb curator fideicommissi. Ezért még sem térek vissza — a gentrybe.

Itthon nagyon szeretik a közmondásokat. Talán ezért esküszik sok ember e közmondásra: lassan járj, tovább érsz. Én már az idők trampja vagyok és örömet ugrom föl az esztendő gyorsvonatára... Hogyha valami közügyhöz nyúlok, rám fogják, hogy „malom alatti politikus“ vagyok. Ha szociálisan gondoskodom munkásaimról, akkor megkapom a „szocialista“ címet és jelleget. Sebaj. Mindenkinek meg van a maga vesszőparipája. Ha már nem tartok tüzes magyar lovat, legalább ezen a vesszőparipámon lovagolok és nem szállok le gyalog-magyaroknak. Ha csak vesszőparipa is, mégis csak paripa!

Én, aki itt maradtam, megmaradok a prairie fiának. Egyedül. Nem házasodom. Nem térek vissza a társadalomnak nevezett álomvilágba, mely csak színes buborék és nem igazi földteke. Dolgozom; ezért nem maradok egyedül, ketten vagyunk — a munka meg én. Ez a vesszőparipám és nem szállok le róla...“

Lázár Adám egyszer csak mégis leszállott paripájáról. Pár nappal azután, hogy ezt a levelet megcímezte: „Mr. John Lincoln Újházy, — New Harmony, Indiana, U. S. A.“ Leszállott pedig két okból. Az egyik ok valami furcsa östörvény, melynek meg nem írt paragrafusaiba a legtöbb

ember belegabalyodik, ahogy évei száma szaporodik. Az évek száma az a tőke, mely minél inkább gyarapodik, annál jobban fogy. A törvény rendesen a negyvenesek elején parancsolgat, mert ezek az évek az egyedüliség rémképeinek évei. A másik ok az eset volt, mely Lázár Ádám egyedüliségét elkeserítette. Az elkeseredett ember meg nem okosodik, hanem egyszerűen nekimegy a sorsnak, kézzel, lábbal, legtöbbször fejfel.

Pár nappal a levél megcímzése után történt, hogy Lázár Ádám kétszeresen egyedül érezte magát. Legalább kortársakat keresett, okos férfiakat, hogy azokkal cserélhesse eszméit a munka után. Angol újságaiból sokat olvasott a kedves otthonokról, a klubokról, hova a magános lélek melegedni járhat. Itt van például a szomszéd utcában az „URI CASINO“ Hátha ez olyan szalonokat pótló „dependance“-e lehetne az ő otthonának? A fej dolgozószobája, a jóbarátok tanyája, hova az ember naponta ugyanabban az órában úgy vágyakozik, mint a morfinista a kedvelt mérge után... Jelentkezett. Pár nap múlva szép, merített papírra írt levelet kapott, olvashatatlan aláírással, de a szöveg már kaligrafiával íródott. Azt elolvashatta. Sajnálkoztak és föl sem vették. A casino portásától, aki valaha vörös sapkás őrmester volt, tudta meg, bár sohasem kérdezte, csak a jó ember mérgében kifecsegte, hogy azért vetették vissza, mert a casino úri, ő meg csak asztalos. Leszavazták jelentkezését. Micsoda?! Aki nem dolgozik, az úr, aki meg dolgozik, az nem lehet úr? Hát nem mindegy, hogy valaki földjáraadékkal, politizálással, tollal kereskedik, vagy kezével is dolgozik, olyan kézzel, melyet tudás, eszme, alkotás vezet? Én is ura vagyok eszközeimnek, ura vagyok meggyőződéseimnek. „Sebaj, gyaluljunk tovább“.

Mégis elkeseredett. Mindenütt egyedül maradt — és az üres várat mégis könnyebb elfoglalni, mint a népest. A véletlen szállította le vesszőparipájáról...

Fiatal asszony lépett dolgozószobájába, a nagy műhely fölötti első emeleten. Grasse-i parfüm áradt minden libbenéséből. Előkelő és világi volt minden parfümös mozdulata, csak arca maradt fájdalmas, mint a Madonnáé. A legnagyobb fájdalom köde, az aranyszélű köd, vonta át

valamikor ragyogó szemét. Ez a legborúsabb köd, mert mindent eltakar, letakarja a multat, és mégis aranyszegélyű köd, mert átcillantatja a vágyakozást a jövő, az új élet után, mely nem hoz többé csalódást. Ez az aranyszegélyű köd a csalódás.

Lázár éppen remekbe készült bútordarabon dolgozott, könyvvállványon, melyet két férfialak emel. A fiatal, a poéta, a bozontos-szakállas, a tudós. Ilyen finom munkát saját dolgozószobájában végzett, nem a műhelyben, hanem odafönt. Nem szerette az íróasztalát, a sok üzleti levéllel, számlával. Az volt a köznapja. A faragás ihlet, erő, ünnep. Hogy megpillantotta az ismeretlen szép látogatót, lerántotta ingujját és magára kapta köntösét:

— Szolgálhatok?

Az előkelő hölgy csak annyit felelt: — Ah!

Körüljáratta szemét és őt magát is végigmérte.

— Érdekes... Lázár úr ön maga is így dolgozik?

— A munka a legnagyobb öröm. Vannak terveim, ötleteim, melyeket magam faragok ki. A többit elvégzik derék munkásaim. Parancsol?

— Igen, nézze, nekem két kis szobához kellene ízléses bútor. Nem csupa műtárgy, de nem tucatholmi. Jó munka. Hálószoba, kis szalón. — Kezével a levegőbe mutogatott, mintha már elhelyezné a bútorokat. — Ez ide, az oda... Nem hoztam mást magammal, mint kicsiny Évám fehér ágycsészét.

Az Éva névre Lázár Ádám megrezzent.

— Így ni — megvan minden, már látom magam előtt. De ízléses legyen!

— Az lesz. Mégis legalább a stílust kérném kiválasztani. Biedermeier... barokk vagy empire? talán magyar stílus is lehetne... A magyar bútort mind magam tervezem. Végigjártam Erdélyt, a legszebb régi kastélyokat északon. Íme, itt vannak képes árjegyzékek. Két-három hó alatt kész a javából...

— Lázár úr, adjon tanácsot. — Az asszony szórakozottan lapozott. — Egész életemben egy bajom volt és van — egyedül nem tudok dönteni. Kell valaki, aki kész dolog elé állít.

— Tanácsot adok, de ehhez ismernem kellene ízlését — és sok mást. Az otthon a lakója lelkének tükröződése. Nem szeretem a sablont. Azt akarom, hogy az én bútoraimat szeresse az, aki megkívánta. Ne adjon túl rajtuk. Legyenek ezek a bútorok barátai, bajtársai, bizalmas vigasztalói, ne csak cselédei, akiknek gazdájuk elsején fölmondhat...

— Érdekes. Ezt még nem hallottam. Szépen mondta. — Majd kacagva folytatta: — Szóval, kedves jó Lázár úr, hogy eltalálja ízlésemet, egész gyónást követel tőlem. Érdekes: bútoraim lesznek, amelyekben önmagam élek. Nem kell a tükörbe nézmem, hogy megcsodáljam vagy megfenyegessem valamelyik ráncot az arcomon. Önmagamról fog mesélni nekem szekrény és asztal és... Ne vegye rossz néven: Önről eszembe jut valaki, az a kertész, aki fehér rózsákból azt a csokrot kötötte, melyet magammal vittem az oltárig, mikor kezet nyujtottam az uramnak, akinek most másodszor nyujtottam kezet, hogy örökre elbúcsúztunk... Az a kertész drága pénzért is nehezen adta oda rózsáit, mert mindegyikbe külön-külön szerelmes volt... Jaj, most veszem észre, hogy máris mindenfélét gyónni kezdek magamról. Úgy látszik, Lázár úr, Ön tud — szuggerálni...

Hangja kissé reszketett. Lázár Ádám félszegen mosolygott és tisztességtudóan — várt.

— Tudja mit, adjon velem árjegyzéket. Megnézem. Vagy veszek tucat-sablont, vagy — nos, holnap meggyónom Önnek gondolataimat, hogy mint Ön mondaná, szekrénybarátokat és székbajtársakat állítson mellém. Jó lesz így? — Keskeny kis firenzei bőrtárcát vett elő, melyen piroslott a virágok városának vörös lilioma. — Névjegyet vett elő. — Ha ráér, keressen fel holnap délután öt és hat óra között. Vadászkürt. Lehívnak és mindent okosan megbeszélünk.

Lázár meghajolt. Az asszony elment. Illata ott maradt, meg a neve is. Ott feküdt a kártya az asztalon:

Madame Mary Balogh de Bér née de Szentpály.
Lázár két ujja közé fogta a névjegyet és akaratlanul is közelebb tartotta arcához, hogy szívhassa a parányi kis lapból a lehelletszerű idegen illatot. Minden névjegy arc-

kép. Igaz, még csak negatív fénykép, még ki kell fejleszteni, de a körvonalak már rajta vannak, névben, a betűk kiválasztásában, a kis kártyalap alakjában. Istenem, Mary Balogh de Bér — itt maradt ebben a kis névjegyben nála! Ott maradt Lázár Ádám műhelyében az asszony sugárkarcsú alakja, bánatos Madonna-arca, könnyű mozgása a nagyvilág atmoszférájával. Igen, ott maradt az asszony levegője — és még valami, a kicsiny, rövid, hárombetűs név, mely nem is áll a névjegyen: Éva, a kicsi Béri Balogh Éva neve.

Lassan visszatette a névjegyét a félig készre faragott könyvállványra és magában morgott: Miért nem Béri Balogh Mária? — rácsapott az asztalra: — mert nálunk az urak között egyetlen úr a divat. A magyar névjegy nem elég előkelő, mert többet mond az a kis francia „de“. A magyar szó valahogyan póriasabb... Ez mind onnan van, hogy nálunk nem az édesanya neveli a lányát, hanem a gouvernante, aki Bayeuxból jött, vagy Lausenneből került ide, vagy éppen Bruxellesből... A gouvernante neveli a magyar asszonyt, nem az édesanya. A férfit meg a koldusdiák és az inas, nem az édesapa...

Másnap mégis pontosan 5 órakor megállott a Vadász-kürt portásfülkéje előtt. Még el sem mondhatta, mi járatban van, valaki megcsiklandozta hátra tett tenyerét. Lepillantott. Piciny, három esztendő barna leányka mosolygott rá vissza. Bátor, bizalmaskodó, parancsoló kicsiség. Nevető szemeiben tükröződött az egész tavasz, mely pedig már hónapok előtt elköltözött tarlóról, berkekből, a mélységes világból és a magas égről. Hova ment az a tavasz? Odament, abba a két ragyogó szemecskébe.

— Bácsi, ugy-e te csinálod meg Évikének a kis babaszekrényt is? — s Lázár Ádám felé tartotta a piciny babát, minek hiányzott fél karja. — A kis Bimbinak nincs szekrénye... Nem tudja hova tenni kis ruháit. Szétszóródnak az ágy alatt... Ugy-e, fogsz te is játszani Évikével...

Lázár Ádám — Isten tudja miért, angolul szólt az édes kis teremtéshez: Oh, yes, my darling, yes...

— Éva! — hangzott az édes, de ellentmondást nem tűrő parancs valahonnan a hall sarkából. A leányka arca lángvörösre gyúlt és ő maga ficánkolva bukdácsolt a sarok felé,

de közben párszor körbe forgatta a félkarú Bimbi-babát. Ott ült és várt az — asszony.

Lázár félszegen csókolt kezét. Összevissza beszélt tervezekekről és közben le nem vette szemét a kis Éváról. Majd tenyerével végig húzott szeme előtt, mintha el akarna venni onnan valamit, az idők által szövött, elszakíthatatlan fátyolt. Hiszen újra maga előtt látta az ő kis ikertestvérét, Évát, a iowai őserdőben. A kis béri Balogh Éva egyazon arc volt a rég elmúlt fecskével. Csodálatos játéka a végzetnek, hogy az egy fajnak, egy vérségnek visszatérnek hasonlóságai, visszatér a szem, arcmetszés, a hang, visszaütnek a mozdulatok. Lázár újra angolul ismételtette: yes, my darling... Ő maga is valahogyan újra a kis Ádám lett, akadozott, a gyerekekkel ingerkedett, játszott — és tenyerével el akarta teríteni szeme elől az idők elszakíthatatlan fátyolát. Az asszony kedvesen, zökkenő nélkül kezdte — vagy talán már folytatta:

— Lázár úr, ön nagyon jó ember lehet...

— Nem kérem, nem — én nem vagyok jó ember. Csak egyszerű, rideg munkás...

— Nem igaz. A gyerek ítélete mindig csalhatatlan. A gyerek úgy indul a jó ember után, mint a vasszem a mágnes után. Ez csalhatatlan törvény, a vonzás törvénye. Kár, hogy nincs családja.

Lázár ügyetlenül hebegett valamit csalódásokról. Az asszony meg bizalmasabb lett — a jó emberhez. Azt mondta, ő is csak gyermeke ítélete után indul, mert tudja, hogy a gyerek ítélete csalhatatlan. Elmondta: elvált urától. Ezért kell neki új otthon, új bútor. Bizony unitárius lett, hogy elválhasson. Szomorú, hogy katolikusnak nem enged az egyháza válást. Pedig fiatalon — könnyű tévedni. Meg hát maga a szerelem a legnagyobb útvesztő. Jobbra, balra csillog az élet tükre; — nem bír kitalálni a tükrök között senki. Ez a szerelem, csupa fiatal tévedés. Az ő ura aranyos gavallér, igazi magyar úr. Szerette, de nagyon szerette. Hogyha férfira el lehet mondani ezt az asszonyos jelzöt — az ő urának végtelen „charme“-ja volt. Charmeur is volt. Csak éppen erre nézett, arra nézett. Itt ölelt, ott ölelt. Talán ő önmaga sem tehetett erről az áldott vagy átkozott

charme-ról... Elváltak. Sebaj. Az asszony nincs egyedül. Itt a kicsi leány. Boldog napok aranyfényű emléke. Új életkezdések búbajos célja. Meg a többi, ami nem tartozik ide. Gavallér volt az a béri Balogh. Jókedvű, könnyelmű — egyszerűen édes optimista. Vadászik. Kártyázik. Húzatja: Rózsabokorban jöttem a világra... Járt utánam három falu leánya... Jár bizony ma is, három megye leánya, asszonya. Szép a hangja, könnyen hitegethet, válogathat. Az nem szép tőle, hogy vadászatairól soha még egy nyuszt sem küldött Évikének. Mintha nem is élne a kicsi leány. A kártyára is föltette az alsópusztát meg a felsőmajort, pedig az Évike hozományának volt szánva. Nem szép tőle. Asszonynál a charme a diadalok egyengetője, a férfinél a charme a sodródás végzete. Elsodort ember lesz belőle... Milyen más a — „jó ember“. A fegyelmezett, a dolgos jó ember...

Isten tudja, hogy volt, hogy nem volt, Lázár Ádám addig tervezte a szép magyar bútorokat és addig játszott a kis Évával, míg újra eltépett tenyerével valami fátyolt a szeme előtt. Egyszerre csak ott állott az asszony bihari birtokán, a szűk unitárius templomházban és Adorján Mózsá, az unitárius pap gyönyörűen beszélt, bibliásan. Beszélt valamit Tóbiásról, aki megvakult. Angyal szállt elébe, vezette a világtalant és visszaadta szeme világát. Mert egy az Isten és egy a szív és egy a két szívek igazsága. Miért is szokás mindig olyankor beszédet tartani, mikor az nem hallgatja, akihez beszélnek?!

Lázár Ádám annyit játszogatott a kis Évával, hogy Budán minden szomszéd többet tudott nála, — rebesgették, hogy nem is béri Balogh leány a gyerek, hanem az ő leánya. Nem is az asszonyt vette el, hanem csak a gyereket követelte magához, mert az övé volt. Furcsa ember ez a jó Lázár...

...Még furcsább volt a világszép asszony. Szerette az urát vagy legalább is úgy szerette, mint az elsőt. Mindenki megfordult utánuk, mikor az érett férfi oldalán hozzá hajolt a folyondárasszony. Akkor köszöntött be a boldogság telje, mikor az apró Balogh Éva szorgoskodott a még apróbb Lázár Kálmán bölcsője körül és odahordta a kis csörgőt, a parányi lovakat, borzas kis kutyafejeket, mikor ujjongva fújta a kis fiúnak a szappanbuborékokat, hogy az kacagva

kapdosott kövér kis markával a tarka gömbök után, melyek szivárványaiban önmaga nevető arcát látta meg. Csodálkozott a sok színes, nevető arcon, hogy az ő kis kerek pajtásai hova szálldosnak, hova tünedeznek, hogy újra föléje keringjenek, elérhetetlenül. A kicsiny Éva minden este hozzátoldotta imádságához: Én kis Jézusom, köszönöm, hogy hoztad hozzám Bimbit...

Lázár szelíd mosollyal pillantott hátra íróasztala mellől, hol éppen levelet címzett: Mr. John Lincoln Ujházy, New Harmony, Indiana, U. S. A. Boldog arccal olvasta az utolsó sorokat: „Eddig tévedtem. Házamhoz állott a boldogság. Látom, hogy a munka nem bajtársam, hanem csak szolgám. Szolgám az asszonyért, a gyerekért...”

Mikor az nap este feljött műhelyéből és elégedetten dörzsölte kezeit a sok rendelés elintézése után, fáradtan zökent a nagy karosszékbe, melyet önmaga alkotott magának vigasztaló társul. Az asszony még nem volt otthon. Lázár nem is álmodta, hogy már nincs odahaza. Az asztalán John Lincoln Ujházy kikészített levele mellett második leragasztott levelet talált. Neki címzettet. Mi az ördög?! Ezek az asszonyi betűi, azok a hegyesen rajzolt betűk, amiket valamikor az a *gouvernante* csiszolt ki a kis Szentpály Mária apró kezeiből. Ma olyan reszketegek, annyira lefelé lejtnek... Föltépte. Olvasta:

„Édes jó Uram, bocsáss meg. Ne is próbáld megérteni, amit írok, mert én magam sem értem. Mire e sorokat olvasod, útban vagyok vissza — béri Balogh Lórándhoz, az én első uramhoz. Egész magyarázatom: csalódtam benne. Elhagytam. Hozzád jöttem. Ez életem tragédiájának első felvonása. Benned nem csalódtam soha, — ezért elhagylak. Mert önmagamban csalódtam: őt szerettem, őt szeretem ma is. Mennem kellett, hozzá, vissza. Ez az én tragédiám második felvonása. Mit hoz a harmadik felvonás, magam sem tudom. Olvasd el a mai opera-előadás címét: *forza del destino*. A végzet hatalma... Mást nem tudok írni. Asszonyt megérteni és tetteit magyarázni — nem lehet.

Bocsáss meg. Csókold meg a gyerekeket helyettem mindennap. Ők veled vannak. Nem lesznek nálam, pedig mellettük volna helyem. Neked hagyom őket, — legkedvesebb emlékeimet két boldog korszakból.

Az becsületes, aki egyenes úton jár. Én egyenes úton járok a helyett, hogy hosszú életem át színleljek. Te nem ítélsz el és nem dobsz követ rám, mert ember a másikat nem tudja elítélni, ha igazságos akar lenni...“

Lázár Adám félszegen dörzsölte szemét, — azután a homlokát. Csöndesen összetépte azt a levelet, amelyet Amerikába írt. Azután a másikat, melyet ő kapott. Betette mindkettőt a kandallóba és látta, a parázs hogyan nyalja a sort: „házaamhoz állott a boldogság...“ Látta, még olvasta a feketülő papíron a feketébb betűket. Azután a „boldogság“ szó is halovány szürke pernyévé omlott össze.

Pár napig nem is ment le a műhelybe, az üzletbe. Nem, a fájdalomnak nem balsam a munka, más írt kellett keresnie. Megtalálta az egyetlen írt. Játszott és játszott a két apró gyerekkel. Maga is gyerek akart lenni és játszott az idegen gyerekkel, a kis Évával, aki most az övé lett és a kis Kálmánnal, a Bimbivel, aki az övé volt. A játék a gyerekkel megvált minden szenvedéstől.

Azután lement a műhelyébe és azt gondolta: gyaluljunk tovább...

ÉVA NÓVÉR

Robogtak a katonavonatok A füst eloszlott, a nóta eloszlott. A füst helyébe nyári ég nevetett, a nóta helyébe csupa bánat sírt. Béri Balogh Éva is bevonult; — bevonult vőlegénye, a kapitány. 1914. augusztus 2. óta nem jött tőle tábori lap. Béri Balogh Éva utána ment, bevonult, — legalább közelebb lesz hozzá, vagy a nagy árokhoz, a világ legnagyobb árkához, ahová lováról leszállították a karcsú lovat, — vagy a tábori ágyhoz, melyen talán éppen kínlódik, vagy a sírhoz, melyben a többi magyarral együtt ismeretlen katonának békült.

Nagy angolos betűkkel töltötte ki a Lemberg alatti szélső barakban a jelentkező ívet: Béri Balogh Éva.

Éva nővér a galíciai kórházban rövid hetek alatt a legnépszerűbb teremtés lett. Alabán Imre, a haldokló 44-es őrmester, kinek az első decemberben mindkét lába lefagyott a papírbakancsban és akit ráadásul még a dum-dumgolyó

is meglegyintett, utolsó tábori lapján öreg betűvel ezt írta haza:

„Micsoda boldogság, ha ez az asszonyosság átmegy a barakon. Egyikhez szól, a másikhöz int, ismét egyik-másikra mosolyog. Nem tehetette mindezt valamennyiünknek, mert valánk ottan vagy ezer számra, de legalább megcsókolhatuk kezének árnyékát, ahogy ez az árnyék reánk esett...“

A szegény öreg népfölkelő szószerint azt írta, amit évtizedekkel előbb valami angol katona írt haza Miss Florence Nightingaleről, kinek keze ilyen áldóan suhant végig az Úszküdar melletti kórházban. Pedig az a jó öreg magyar paraszt sohasem olvashatta ezt a régi, elsárgult angol levelet. De az emberek ugyanazok és ugyanazok maradnak a sorsok.

Az ukrán szelek végigdideregtek a lengyel mezőkön és megvacogtatták a tábori barak rozoga deszkáit. Leginkább éjjente teljesült az emberi nyomorúság telje ezeken a gyökerestől kitépett férfiakon, akiknek embertársaik közül névtelenül és reménytelenül menniök kellett, csak azért, mert férfiakként születtek olyan korban, melyben karosszékben vagy terített asztal mellett törvénybe iktatták a két szót: gyűlölet és rombolás. Menniök kellett a legédesebbnek, a viszontlátásnak hite nélkül, a legkeserűbbnek, a feledésnek, a feledtetésnek tudatával.

...Hogy a nyomorúságos tábori barakra ráborult a nedves februári éjszaka, Béri Balogh Éva ápolónővér a kis külön szobában virrasztott, írt, jegyzett, intézte mindazt, amit a sebesült népfölkelők sorsában még intézni lehetett. Megírta a jelentéseket, mert itt a férfi-ember a pazarló nagy gazdaságnak élő inventárium. Be kell róla számolni, legelőször is a hatalmas, kemény földesúrnak, akinek telkén nincs határmesgye, mert az ő uradalma a csatatér, — ennek meg nincs e földön határa. Be kell számolni a hadvezérnek, — azután az anyának, feleségnek, gyereknek, akik a férfit csak kölcsönkapják a béke idejére. A fehér főkötős asszony ráhajolt a rozoga asztal nyers deszkájára és írt úrlapokba, a parancsnoknak, — apró rózsaszínű lapokra haza, azoknak, akiknek neve elé elég lett volna legtöbbször a szöveg helyett csak annyit írni „özvegy.“ Mégis írt megható üzeneteket, amiket az üzenők soha el nem mondtak, vagy

nem volt idejük elmondani, mert a nagy Kaján nem adott kegyelmet egy-egy „Isten hozzád“ kiejtésére sem. A fehér asszony volt a halál írődeákja, mintahogy nemrég a tréfás Vezekényi főhadnagy elkeresztelte. Most éppen annak nevében írta haza az utolsó lapot.

Szemét perzselte a virrasztás, a hitvány olajmécs fojtó füstje és a tengernyi el nem sírt könny. A karbolos, lúgos vizektől vörösre mart keze magától futott és maga után hagyta az egyenes, gyöngyös sorokat. Keze nem függött a szemétől. Ez a kéz egymagában már azt is tudta, függetlenül a megégett, megsebzett asszonyi lélektől, hogy mit kell írnia. Még az imént körüljárt a lehidalt, vérfoltos, nyűgösen gyűrődött nyoszolyák között. Rávilágított villamos zseblámpájával egy-egy arcra, mely pár nap alatt, minél jobban ismerte, annál ismeretlenebbé borostásodott és idegenedett szeme előtt. Letörölte egy-egy ásatag tárgyá változott homlokról a hideg verejtéket. Szelíden mosolygott egy-egy lehunyódó vagy riadtan kimeredő szembe. Étherszagú finom újjaival keresztet rajzolt a csapzott hajfürtökre. Százával haltak az ő kis villamos lámpájának hirtelen villanó, hirtelen összecsukódó fényénél, az elvadult, leromlott, szenvedő állattá sodródó urak és parasztok, polgárok és proletárok, árva kivertek és hazavágyódó családapák, kiknek nem az eszme hozta meg a megváltó egyenlőséget, hanem a szenvedés és a civilizációnak kegyetlenségéből szőtt uniformisa. Hitték, hogy a fehérkötényes ápolónő, a nurse-bóbitával fürtein, nem földi asszony, hanem jelenés az imént még nem ismert, de most oly hamar megismert, a jó napokban csak mesének hitt — örök világból.

Az élő asszony monda lett. Ráfogták, hogy ő sem él már, csak kisért. Ráfogták, hogy ő maga Boldog Margit, aki újra leszállott a földre jót cselekedni most, mikor már mindenki csak rosszat cselekszik. Mert ő maga Boldog Margit, a legendák királyleánya — hiszen sohasem alszik...

És mégis megtörtént vele, amit szégyelt, ahol már semmit sem kellett szégyelni. Hallotta, hogy valaki halkan, érthetetlenül motyog valamit. Eddig talán önmaga beszélt félálomban. Érezte, hogy karja rettenetesen zsibbad; — valami szörnyű nehezet kell alátámasztania. Igen, félkézzel támasztja alá a hidat a San-folyó fölött, a hidat, melyen

ezredek maséroznak, ágyúk dübörögnek keresztül. De hogyan zsibbadhat a keze? hisz azoknak az ezredeknek nincs súlya: csupa halott katona — az ágyúk meg elég meteorkövek... Majd úgy érezte, hogy rémesen fáj hattyúfehér nyaka, éppen a fürtök alatt. Igen, őt nem nyírták meg, mint Boleyn Annát, vagy Stuart Máriát, vagy Mária Antoinette királynét. Ezeket megnyírták, mielőtt lefejezték. De kik ezek az asszonyok? honnan veszi éppen ezeknek neveit? Most mikor sokat, nagyon sokat kell még írnia. No, várhatnának azzal a hóhérbárddal egy kicsit, míg megírja ezt a kis levelet Faragó Andrásnénak. Özvegy Faragó Andrásnénak Síkabonyba. Nem, Nagyabonyba. Vagy talán Füzesabony volna a címe? Templom-utca 33. Ki mondta ezt a számot? Éppen egy emberöltő. Krisztus Urunk is 33 esztendő volt. Nem, az a szám 30 lesz... Ez sem jó — Júdás ezüstpénzeinek összege. 13 a szám! Nem, ez nem lehet. Babonás, vészes számot magyar falun nem írnak a porta fölé! Ah, tehát Faragó Andrásék házszáma három. Faragó Andrásné házszáma, akinek embere nem ír többé tábori lapot az ő göröngyös, dadogó betűivel. Igen, „3” a magyar igazság... Mi az? — már beleőrült ezekbe az egymást kísértő badar gondolatokba, vagy igazán alszik? ő, aki sohasem alszik? Isten őrizz álmoktól.

Írni akart, de keze bénán akadt meg Faragóné nevének nagy „F” betűjében. Ahá, azért nem tud írni, mert valaki lefogja kezét. Éppen így fogta le a mai alkonyattal az a Faragó András, a honvéd szakaszvezető, mikor utolsó sóhajtott. Micsoda szoros kézzszorítás volt az is, ez is. Még látja azt a körszakállas, ijedt arcot. Bár csak agyagkarikatura... Föl is kiáltott, amennyire leragadt nyelve engedte: András, hagyja kezemet. Tüstént eresse el — asszonyának akarok írni... „Ne írh, Boldog Margit! Higyje, hogy még élek!” Hát még sem lehet Faragó András kézzszorítása, hiszen az 7 óra 35 perckor halt meg. Akkor meg maga a halál fogja le kezét. „Uram, kezeidbe ajánlom lelkemet!” Hogy is hangzik a husvéti ájtatosságban, az Úr hét szavának muzsikájában? „Éli, éli, lamma sabakthani?” Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?!

Szép feje lebiccent könyöklő karjáról, mert könyöke is lecsúszott a nedves, hideg deszkaasztalról. Nehezen nyitotta ki leragadt szempilláit. Igazán állt vele szemben valaki. Igazán lefogta kezét valaki. Nem is fogta le, hanem csak szelíden símogatta. A nővér érezte a meleg kezét a kezén. Mereven nézett át a másikra. Fialat kapitány állott vele szemben. Arcát nem lehetett látni, mert szemeit letakarta a véres gaze-kötés. Helyet keresett; baljával végigtapogatta az asztal peremét, de jobbját le nem vette Béri Balogh Eva kezéről. Most már görcsösen szorította a megtalált kezét. Szelíd keserőséggel indult:

— Tudom, hogy most már egész életemen át szembe-kötösdit játszhatok. Bent a bárány, künt a farkas — bent a farkas, künt a bárány...

A nővér nem felelt, csak értelmetlen, meleg gügyögést hallatott, mint a gyerek, aki megbújik valakinél, akit szeret. Egészen kinyitotta szemét. A rémület merevsége végig futott arcán a szája melletti ráncokig, mintahogy a hirtelen téltre a csermely partszegélyén mozdulatlanra jegecedik a hömpölygő élet. A világtalan rokkant folytatta, halkán, mintahogy a vakok mindenkivel halkabban beszélnek:

— Holnap hazatranszportálnak, mert én készen vagyok. Befejeztem. Nem látom meg többé az orosz állásokat sem teleszkóppal, sem periszkóppal. A sötétség katonája vagyok...

— Sebjaj. Mondjuk okosan: az én éjszakám sem teljesen csillagtalán. Én jól látok. Ide találtam magához. Jól látom. Szép, mint az angyal. Ezért úgy is szólítom: angyalom!

— Ugyan, kapitány, illik itt, a nyomorúságos barakban bókolni? Szegény nővérral gavalléroskodni? Mikor a valóság az, hogy megviselt ábrázatú, élemedett dáma vagyok, kit azért kommandáltak ide, mert orcája már nem kelt illúziókat... Mint a békebeli Pullmankocsikon a — takarító asszony. Nem lehetett róluk észre venni, hogy asszonyok...

A világtalan tiszt arca, amennyire kilátszott a kötésekből, kissé eltorzult. A gaze-kötésen két vöröslő sziget szűrődött át az éjszaka tengerében.

— Angyalom, csak azért is így nevezem. Szava nem volt igazmondás. Illik az, a vak veteránt — most már az vagyok

— rászedni? Aki ennyire jó; az szép — a legszebb a földön! Ez a füllentése nem illett jóságához. De megértem: menekülés előlem. Úgy tesz, mint akinek lelkét valami csekélység nyomja és ezért vállalja a nagyobb bűnt, mint az önmagukra valló ártatlan bűnösök. Hogy előlem menekülhessen, vállalja a legnagyobb bűnt, az asszony legnagyobb bűnét: a vénülést és a rútságot... Nem, nem — én látok a kezemmel. Gyorsan tanul látni, akinek lecsukódik vagy örökre kinyílik a szeme.

Hirtelen kirántotta kezét a nővér keze alól és végigtapogatta arcát. Az asszony nem mozdult — úgy ült, mintha feje Pallas Athene hermáján ülne. Pedig érezte a karbólos dohányszagot a vak ember ujjain. A rokkant szomorú, duruzsoló hangon suttopta:

— Látok. Már nagyszerűen látok — újjaimmal. Az embernek nincs is öt érzéke, csak egyetlenegy, öt skálával. Ha egyik skála elhal, a másik négy áll össze helyette. Újjaimmal látom selyemarcát. Szemöldökei szépen ívelődnek. Isten után még — szobrász is lehetek. Már úgy látok, mint Keller Helén, az amerikai vak csoda... Bámul, hogy erről tudok. A németek könyveket küldenek a lövészárokba. Egyik porosz bajtárs kölcsönadta Keller Helén könyvét, ott abban a földalatti purgatóriumban... Azért is, mert látom, úgy szólítom: angyalom! Ne teketóriázzunk. Engem holnap hazaküldenek örökre. Hazaviszem ebből a pokolból, haza, feleségemnek. — Keserűen nevetett. — Ügye, ahhoz kettő kellene... Talán velem jön — irgalomból, — a nővér! Én várok, míg meg nem szeret. De nem maradok el. Ha áthelyeznék vagy átmenekülne az olasz frontra, utána tapogatódzom Doberdóig. Ha azt mondja, várjak, — hát várok, mint a bibliai beteg a tó partján. Leányasszony, hallja meg, én maga mellett látni akarok! A lelkét úgyis látom és ezért az én éjtszakám sem csillagtalán többet.

Balogh Éva megrázkódott. Borzadt. Félt. Végtelenül sajnálta az embert és önmagát.

— Kapitány, én mégis tovább vallok. Bevallom azt, amit a nőnek legkeservesebb vallania. Férfiúi büszkeségét idézem közénk. Én... én... én nem állok azon a magaslaton, ahova csak azért állít földi ideálnak, mert vak; — vak, nem csak a földi szemekkel, hanem mert elvakította az én természetes

kötelességtudásom, mely nem az én érdemem, hanem a mai nagy időké. Két külön dolog — az érintetlen női ideál — és az emberséges ember. Nőnek — én már nem lehetek ideál. Ember voltam — egyszer életemben. 1914-ben búcsúztam valakitől, aki talán itt valahol kínlódik a lengyel mezőkön, ha már nem váltotta meg a nagy jóltevő... Én szeretője voltam — mondjuk — az ismeretlen katonának. Mérhetetlen szerelemmel. Nekem ez ma már — fogyó emlék, — de Önnek, — kapitány, örök emlékeztető. Szerethetne-e engemet, aki már másé voltam? Hihetne-e nekem, akinek sohasem láthatja mosolyát és akinek e láthatatlan mosolyáról sohasem tudhatja, nem szól-e valakinek, akit nem lát? Most elmondtam a nő legsúlyosabb vallomását, melyet még a gyónószék homályában is pírulva mondanak el. Elmondhattam az Ön szemének éjszakájában...

Kimerülten hanyatlott az asztalra, hogy elfojtsa zokogását, mert a barakban a nővérnek sírni nem szabad! Kettejük közé nehezedett a halálos csönd. Már egyikük sem hallotta, hogyan rázza a szélvész a rozoga barakot, egyikük sem hallotta a hörgést, — a szél hörög-e, vagy azok, akik e deszkafalak között most halnak hősi halált. De a saját szívük lüktetését mindketten meghallották. A rokkant kapitány halcan fogott hozzá:

— Éva! — Béri Balogh Éva — lássa most már a nevét is tudom... Amit most mesélt, arra is rámondhatom, hogy hazugság, mint imént az elviruló asszony megjátszása. Hazudik, hogy meneküljön előlem. Nem mondom, hogy most hazudik, mert amit most beszélt, az tiszta igazság... Mikor előbb idáig tapogatództam a vakok osztályáról, én... én voltam hűtlen régi, egyetlen szerelmemhez. Tudja, kihez? Béri Balogh Évához... Örült szerelemmel botorkáltam ide, de nem Évához, hanem megszerettem az ismeretlen nővért, akit sohasem láttam, szerettem, mert őrangyallá vált ezen a földön. Csak most, a vallomás után tudom, hogy Éva áll előttem, Éva, aki 1914-ben búcsúzott tőlem, akinek emléke tartotta bennem a jajduló lelket... Ismerjen meg! Arcomat nem láthatja a kötésektől... Hangomat tompán hallja, az orosz golyó miatt, mely gégémet súrolta Lemberg alatt... Ismerje meg Bogáthy Tamás kapitányt! Szerettem. Szerettem. Bocsásson meg, hogy hűtlen voltam — de csak egy

miatt, aki egyenrangú volt Évával... És mindkettő — Balogh Éva és Éva nővér, az én Évám! Az egyiket csak a másikért lehetett feledni...

A nővér borzadva pillantott föl a két kis piros foltra, mely a gaze kötéseken átnedvesedett. Azután fölállt és lassan, szomorúan mondta:

— Jöjjön, Bogáthy kapitány, — először új kötést adok. Azután — a kezemet...

Így vezette a világtalan ember a látó asszonyt, a szomorú jövőt is látó asszonyt a halál országából vissza az életbe...

Elmentek.

Béri Balogh Éva elment Lázár Ádám életéből is. Ádám sokat töprengett ezen, pedig nem lehetett másképp: ez az Éva nem volt a Lázárék közül való, de mégis ő volt a harmadik asszony, akit Lázár Ádám mindenkifelett megbecsült. Ő nevelte ilyennek.